

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTĂ
DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 1-2 (65-66)

2006 – ianuarie – iunie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

Publicație Științifică

Nr. 1-2 (65-66), 2006

FONDATOR

Institutul de Istorie, Stat și Drept
al Academiei de Științe a Moldovei

Supliment la revista “Dreptul muncii”

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef:

Demir DRAGNEV, dr. habilitat în istorie, prof. univ., membru corespondent al A.Ș.M.

Membri ai colegiului:

Leonid BULMAGA, dr. în istorie; *Ioan CAPROȘU*, dr. în istorie, prof. univ. (Iași); *Ion CHIRTOAGĂ*, dr. habilitat în istorie; *Pavel COCÎRLĂ*, dr. habilitat în istorie, prof. univ.; *Gheorghe COJOCARU*, dr. în istorie; *Gheorghe GONȚA*, dr. habilitat în istorie, prof. univ.; *Andrei EȘANU*, dr. habilitat în istorie, membru coresp. al A.Ș.M.; *Ion JARCUȚCHI*, dr. în istorie; *Gheorghe NICOLAEV*, dr. în istorie; *Constantin REZACHEVICI*, dr. în istorie, prof. univ. (București); *Ion ȘIȘCANU*, dr. habilitat în istorie, prof. univ.; *Ion VARTA*, dr. în istorie, *Alexandru ZUB*; dr. în istorie, prof. univ, membru coresp. al Academiei Române (Iași).

REDACȚIA

Secretar de redacție: dr. în istorie *Valentin CONSTANTINOV*

Lectori: *Eugenia Proca*, *Angela Levița*

Tehnoredactare computerizată: *Ana Botnaru*

ADRESA REDACȚIEI:

Casa presei, bir. 501-502, str. Pușkin 22, mun. Chișinău, MD-2012, Republica Moldova

Tel. 23-37-90; 23-74-19

© Institutul de Istorie, Stat și Drept al
Academiei de Știință a Moldovei 2006

60 DE ANI DE LA FONDAREA PRIMELOR INSTITUȚII ACADEMICE ÎN MOLDOVA

ȘTIINȚA ISTORICĂ DIN MOLDOVA ÎN ANII 1946-2006

Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi

Primul centru de cercetări academice în domeniul istoriei în R. S. S. Moldovenească a fost înființat în 1946, o dată cu fondarea Bazei Moldovenești a A. Ș. a U. R. S. S. în care a fost inclus Institutul de Istorie, Limbă și Literatură. În 1958, acest Institut este divizat în Institutul de Istorie și Institutul de Limbă și Literatură, iar din 1961 **Institutul de Istorie** funcționează în cadrul A. Ș. M., care din 2006 i-a fost extinsă aria investigațiilor, fiind numit Institutul de Istorie, Stat și Drept al A. Ș. M.

Studierea istoriei în cadrul unor societăți, formate din savanți de profil umanistic, se impune în mai multe țări începând cu epoca modernă, cum ar fi Roma Academia de Storia e Arheologia, apoi Academia Florentina (din secolul al XVI-lea), urmate, după o întrerupere, de cea de la Paris (1635), Berlin (1700) și altele. Membru al Academiei din Berlin a fost și Dimitrie Cantemir (din 1714).

Aceste inovații, caracteristice pentru Europa Occidentală, au avut un anumit ecou și în unele țări din Estul continentului, unde mai dăinuiau relații medievale. Astfel, o încercare (deși nereușită) de a constitui o academie în Moldova a fost întreprinsă încă la mijlocul secolului al XVI-lea de către Despot Vodă (1561—1563), care a adunat la Suceava oameni învățați din alte țări (istorici, juriști, specialiști în arte etc.). Aceștia, însă, au plecat din țară o dată cu detronarea domnitorului.

O altă etapă în acest sens o constituie Colegiul vasilian, cunoscut și sub numele de Academia slavogreco-latină, constituit la Iași la răscrucea anilor 1639-1640 și considerat de unii cercetători drept prima instituție de învățământ superior din Moldova. Se presupune că, alături de savanți străini, aici au activat și cărturari băștinași - Simion Dascălul și Eustratie Logofătul, care s-au evidențiat printr-o rodnică activitate¹.

Începând cu răscrucea secolelor XVII-XVIII, activitatea științifică din Țările Române se concentrează la Academia domnească de la București (1684) și cea de la Iași (1714). Ele erau în decursul secolului

al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea nu numai instituții de învățământ cu un nivel apropiat de cel superior, ci și centre științifice de orientări umanistice și preluministe².

În decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, au fost create câteva Societăți literare în Moldova, Muntenia și Transilvania, apoi, la 1860, în Principatele Unite. Pentru ultimul caz se redactase chiar și un statut al "Societății academice" cu secțiile: arheologică-istorică și filologică-lingvistică³.

Începuturile instituțiilor academice române au fost puse prin decretul Locotenentei Domnești din 1 aprilie 1866 care hotăra înființarea la București a "Societății literare române", regulamentul fiindu-i aprobat la 12 (24) martie 1867. Societatea era constituită din 21 membri: 3 din Moldova, 4 din Muntenia, 3 din Transilvania, 2 din Banat, 2 din Maramureș, 2 din Bucovina, 2 din Macedonia și 3 din Basarabia. Membri fondatori din partea Basarabiei au fost Alexandru Hâjdeu, Constantin Stamati și Ion Strajescu⁴. Începând cu prima ei sesiune, societatea a fost numită "Societatea Academică", iar din 1879 – Academia Română.

În cadrul Academiei Române au fost create mai multe opere științifice remarcabile în domeniul istoriei, printre care și studii consacrate Moldovei de la Est de Prut. Aici am enumera, în primul rând, lucrările membrilor Academiei Române N. Iorga, Șt. Ciobanu, I. Nistor⁵.

Lucrările istoricilor români referitoare la istoria Basarabiei au început să apară abia la răscrucea secolelor XIX-XX, când lupta de eliberare națională a basarabenilor a atras atenția societății românești. Până atunci, însă, cercetarea istoriei Basarabiei și a Transnistriei se desfășura exclusiv în contextul procesului științific din Rusia. Istoria Basarabiei și Transnistriei era concordată unor concepții oficiale ale țarismului, care căutau să demonstreze caracterul slav al acestui teritoriu din vremuri străvechi și prosperarea lui sub stăpânirea Imperiului rus.

Politica țaristă șovină de asimilare a popoarelor de la periferiile Imperiului, inclusiv din Basarabia și Transnistria, a întrerupt procesul firesc de dezvoltare

a gândirii științifice din aceste regiuni în contextul ei național. Intelectualii locali care se consacrau activității științifice erau nevoiți să accepte terminologia științifică rusă, iar activitatea să și-o desfășoare preponderent în afara ținutului natal.

Prima instituție științifică care a desfășurat o activitate de cercetare a istoriei Basarabiei și Transnistriei a fost Societatea de Istorie și Antichități din Odesa, fondată la 25 aprilie 1839⁶. Printre membrii Societății se enumerau basarabenii A. Cotruță, A. Negri, J. Suruceanu, A. Nacco (Nacu). Primul președinte al Societății a fost ales savantul moldovean A. Sturza, iar printre membrii corespondenți erau scriitorii C. Stamati și M. Kogălniceanu. La comanda Societății, C. Stamati a publicat câteva articole despre cetățile basarabene. În paginile buletinului Societății (“Zapischi”) au fost publicate documente slavo-române depistate în Basarabia.

Dat fiind faptul că până la sfârșitul secolului al XIX-lea pe teritoriul Basarabiei n-a activat nicio societate științifică, intelectualii umaniști băștinași, începând cu mijlocul acestui secol, se grupau în jurul principalelor publicații periodice de limba rusă: “*Buletinul regional al Basarabiei*” și “*Buletinul Eparchiei Chișinăului*”. În paginile acestor publicații au prezentat articole valoroase cercetătorii și publiciștii: Gh. Gore, I. Tansclii, D. Suruceanu, I. Frățiman, Av. Stadnițki, V. Curdinovski ș.a. Articolele lor erau consacrate istoriei, culturii Moldovei, bisericii basarabene, unor monumente de istorie.

La valorificarea tematicii istorice au contribuit într-o anumită măsură și unele descrieri istorico-etnografice și economice asupra Basarabiei, realizate în exercițiul funcțiunii de ofițeri și demnitari ruși ca P. Svinin, F. Vighel, A. Scalcovski, A. Zașciuc, A. Dragan ș.a. În același timp, savanți originari din Basarabia și Transnistria activau în universitățile din Imperiul rus și din alte țări. Profesorul Universității din Odesa A. Nacco (Nacu) a publicat între anii 1873-1878 “*Istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri*” (4 vol.), “*Schițe cu privire la administrația civilă din Basarabia, Moldova și Valahia în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812*” (1879) ș.a.

Lucrări consacrate istoriei și culturii Moldovei au editat în diferite perioade profesorii și conferențiarilor universităților din Rusia, basarabeni de origine, A. Jafemirschi, P. Sârcu, Șt. Ciobanu, Al. Boldur ș.a. O contribuție substanțială la valorificarea trecutului Basarabiei au constituit-o lucrările profesorului în drept Leon Casso (Cașu), fost ministru al învățământului public din Rusia.

Prima societate istorică științifică constituită în Basarabia a fost Comisia gubernială științifică de cercetare a arhivelor din Basarabia, care și-a început activitatea la Chișinău în 1898. Ea era subordonată Academiei de Științe din Rusia și guvernatorului Basarabiei. Președinte a fost ales N. Codreanu, iar secretar I. Halippa. Comisia a colaborat cu Academia Română în crearea bibliotecii sale și a editat trei volume de studii. În ele au fost abordate probleme din istoria plaiului natal, au fost publicate documente medievale referitoare la istoria Basarabiei, materiale ale recensământului populației din regiune, din 1817 ș.a.⁷ O societate istorico-religioasă a fost fondată la Chișinău în 1904. Ea se numea *Societatea arheologică istorico-bisericească din Basarabia* și până la 1917 a reușit să publice 15 volume de studii.

Un salt calitativ a înregistrat istoriografia basarabească în perioada interbelică (1918-1940), când ea devine parte componentă a istoriografiei românești. Istoria ținutului este studiată în cadrul a mai multor instituții științifice de stat, societăți, fundații culturale, comisii și așezăminte de învățământ. Unele dintre ele erau filiale ale societăților și comisiilor științifico-culturale din întreaga Românie. Astfel, o activitate fructuoasă a desfășurat aici *Comisia monumentelor istorice*. Secția (din Basarabia, care a editat “*Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice*”). La pregătirea publicațiilor Comisiei au participat L. T. Boga, C. Tomescu, T. Bulat, Șt. Berechet ș.a.

La Chișinău, în 1926, s-a deschis Facultatea de Teologie a Universității din Iași, iar în 1933 – cea de agronomie a acestei universități. Profesorii de profil umanistic, mai ales de la facultatea de teologie, au scris mai multe opere istorice privind trecutul Basarabiei, istoria culturii și artei (Șt. Ciobanu, Al. Boldur, T. Bulat, C. Tomescu, P. Constantinescu-Iași ș.a.) Mulți basarabeni își continuau studiile și publicau unele materiale istorice în publicațiile periodice ale centrelor universitare din România (Iași, Cernăuți, București ș.a.). În această perioadă membri ai Academiei Române devin istoricii și literații basarabeni Șt. Ciobanu, P. Halippa, P. Gore.

În 1932, istoricul basarabean Gh. Bezviconi înființează la Chișinău Asociația cultural-istorică “*Nicolae Milescu*” care, până la 1939, editează revista *Din trecutul nostru*⁸. În paginile acestei reviste, precum și în alte publicații periodice științifice de istorie (mai ales *Arhivele Basarabiei*) au văzut lumina tiparului studii consacrate valorificării monumentelor istorice, documente medievale slavo-române și vechi românești privind Basarabia, studii genealogice etc. Prog-

ramul cercetărilor științifice trasat de Gh. Bezviconi pentru revista *Din trecutul nostru* în mare măsură se referea la toate publicațiile cu caracter istoric de pe atunci: “Basarabia are un trecut al ei, se constata în program, o istorie deosebită de a altor ținuturi, o limbă care n-a fost încă explorată în tot domeniul ei, obiceiuri pitorești, figuri dispărute, cunoscute numai fragmentar sau deloc. În ritm contemporan ea prezintă de asemeni frământări și aspecte care merită un interes aparte și care trebuie cunoscute și date în vileag... Este necesar să fie studiat procesul de evoluție a ideologiei basarabenilor, ca să se înțeleagă de ce Basarabia e românească și de ce noi avem o atitudine specifică a noastră moldovenească...”⁹⁹.

Cu totul alt aspect capătă publicațiile istoricilor din R.A.S.S.M. în perioada anilor 20-30. Articolele și broșurile lor aveau un caracter publicistic militant de propagare a ideologiei și politicii Statului Sovietic. În ele se glorifica lupta bolșevicilor pentru instaurarea puterii sovietice pe malul stâng al Nistrului, se condamna “ocupația” Basarabiei de către România, se proslăveau succesele construcției socialiste din R.A.S.S.M., “marea prietenie a popoarelor”, “tradițiile ei seculare”.

Anume la aceste teme se reduceau și materialele celor mai “prestigioase” realizări ale istoricilor sovietici din R.A.S.S.M. – culegerile de articole “Sovetskaia Moldavia” (1924-1934) („Tiraspol”, 1939) și “Moldavia v velicoi semie respUBLIC Sovetscogo Soiuză” (Chișinău, 1941).

Această direcție de reflectare a evenimentelor istorice, trasată în cadrul Institutului de Istorie, Limbă, Literatură și Economie, constituit la Tiraspol, a fost continuată în primii ani de după război, când Institutul s-a staționat la Chișinău.

În evoluția sa, știința istorică din Moldova a cunoscut câteva perioade: stalinistă (anii '40-50), poststalinistă (anii '60-'80) și perioada din timpul existenței statului independent Republica Moldova (din anii '90 ai secolului trecut până în prezent).

În prima perioadă, s-a constituit un colectiv din mai mulți istorici, formați în medii politico-ideologice diferite, care s-au angajat să elaboreze o lucrare de sinteză – *Istoria Moldovei*. Scrierea ei a fost decisă printr-o hotărâre a Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova din septembrie 1947. În comisie au fost incluși funcționari de partid (M. Radul, C. U. Cernenco etc.), istorici atât din R. Moldova, cât și de la Moscova. În 1949, colectivul de autori a finisat primul volum al acestei lucrări, care cuprindea perioada din cele mai vechi timpuri până

în 1917. Materialul era expus în conformitate cu doctrina marxist-leninistă despre evoluția procesului istoric. Expunerea istoriei politice era contaminată de panslavismul rus care propaga „misiunea eliberatoare” a Imperiului rus în Europa de Sud-Est.

Volumul II al „Istoriei Moldovei” editat în 1955, pornea, la rândul său, de la premisa că în ianuarie 1918, în Basarabia a biruit puterea sovietică, care a fost înăbușită de „România burghezo-moșierească”, iar la 28 iunie 1940 a fost „eliberată” pe cale pașnică de către U.R.S.S. În acest context, era vehiculată ideea cum că moldovenii din stânga Nistrului (unde în 1924 se constituise o republică autonomă în componența Ucrainei – R.A.S.S.M.) s-au reunit cu cei din dreapta Nistrului, formând Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (2 august 1940) în componența U.R.S.S. și împreună au pășit pe calea „construcției socialiste”.

Concepția oficială expusă în primele lucrări de sinteză a fost precizată în edițiile ei ulterioare *Istoria Moldavskoi SSR*, în 2 volume, 1965-1967; *Istoria R. S. S. Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în prezent* (1982, în l. rusă), 1984 (în l. română). În colectivul de autori au fost incluși și cercetători mai tineri (P. Bârnea, P. Sovetov, D. Dragnev, P. Dimitriev, I. Anțupov, V. Jucov, Ch. Stratievski, B. Vizer, V. Țaranov, M. Sâtnic etc.) care au introdus în lucrare compartimente, bazate pe cercetări documentare referitoare, îndeosebi, la istoria socială, economică și culturală a Moldovei pe parcursul secolelor. Problematika social-economică a fost profund cercetată în lucrarea colectivă „История народного хозяйства Молдавской ССР” (în 4 volume, 1974-1978). Lucrarea corespundea rigorilor științifice din U. R. S. S. din acea perioadă, conținea idei și abordări originale. Cu anumite modificări, concepția oficială politico-ideologică a rămas în vigoare până la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut.

În perioada anilor '40-'50 ai secolului trecut, la Institutul de Istorie au activat istorici pregătiți în R.A.S.S.M. (F. Grecul, V. Senchevici, Ia. Grosul etc.), precum și unii cercetători care au studiat în universitățile din România (E. Rusev, V. Coroban, Gh. Bogaci, Al. Kidel etc.) În această perioadă, în domeniul științelor istorice a continuat procesul de formare a direcțiilor de cercetare, s-a extins problematica și s-a ridicat nivelul investigațiilor științifice. Secția de istorie a Institutului de Limbă și Literatură a adus o contribuție esențială la organizarea cercetărilor științifice, la studierea problemelor social-economice, politice, culturale ale istoriei Moldovei

din cele mai vechi timpuri. Au apărut o serie de lucrări monografice și culegeri tematice, în care au fost abordate și studiate diverse probleme privind originea moldovenilor și formarea statalității moldovenești medievale, structura social-economică și politica, evoluția relațiilor feudale în Țara Moldovei în epoca medievală (*Relațiile feudale în Moldova în secolele XIV-XVIII*, (1950), F. Grecul *Structura social-economică și politică a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV* (1950) și *Relațiile agrare în Moldova în secolul XV-prima jumătate a secolului al XVII-lea* (1961). Realizări științifice semnificative au fost obținute în sfera cercetării evoluției istorice a teritoriului dintre Nistru și Prut, căruia, după anexarea la Imperiul țarist la 1812, i s-a atribuit denumirea istorică „Basarabia”, în epoca modernă, atenția principală fiind acordată problemelor agrare. Au fost investigate particularitățile evoluției relațiilor feudale și căile de descompunere a acestora, geneza și dezvoltarea relațiilor capitaliste în mediul rural, situația și structura socială a țărănimii, realizarea reformelor agrare burgheze, mișcarea socială în Moldova la începutul secolului al XX-lea și alte probleme. Rezultatele științifice obținute și-au găsit reflectare în studiile monografice *Țăranii din Basarabia 1812-1861* (Ia. Grosul, 1956), *Dezvoltarea capitalismului în Basarabia în perioada post-reformă* (I. Budak, 1954), *Reforma țărănească în Basarabia din anii 60-70 ai secolului al XIX-lea* (Ia. Grosul, I. Budak, 1956), *Revoluția din anii 1905-1907 în Moldova* (I. Budak, 1955), *Mișcarea revoluționară din Moldova în anii 1905-1907* (D. Șemeakov, 1955).

Începând cu sfârșitul anilor '50, în condițiile așa-numitului „dezgheț” hrușciovist, în activitatea științifică a Institutului de Istorie și a catedrelor universitare începe o nouă etapă – cea poststalinistă. În această perioadă s-a intensificat colaborarea istoricilor din R. Moldova cu cei din alte republici sovietice și din „lagărul socialist”, a devenit posibilă utilizarea metodei științifico-comparative, este cercetată tipologia societății medievale din Principatele Moldova și Valahia, este valorificată moștenirea culturală medievală și modernă. Istoricii de la Chișinău participă la conferințe și simpozioane științifice internaționale, pleacă în deplasări de documentare științifică în arhivele și bibliotecile din România, Bulgaria, Polonia etc.

Rezultatele cercetărilor științifice privind dezvoltarea social-economică a Țării Moldovei în epoca medievală și în perioada de tranziție de la medieval la modern, determinarea tipologică a societății medie-

vale moldovenești în contextul sud-est european au fost generalizate în culegerile de studii *Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма* (1972), *Юго-Восточная Европа в средние века* (1972), *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма* (1973), monografiile individuale *Исследования по истории феодализма в Молдавии. Очерки истории землевладения* (1972) de P. Sovetov, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII – начало XIX в.)* (1975) de D. Dragnev etc. Criteriile și concluziile principale privind tipologizarea societății medievale din Principatele Dunărene și Europa de Sud-Est au fost examinate în cadrul simpozionului internațional din 1973 (or. Chișinău) și susținute de un șir de savanți medievaliști din U.R.S.S. și din Europa, ceea ce denotă recunoașterea contribuției istoricilor moldoveni la cercetarea și elaborarea problematicii nominalizate.

Cercetările ulterioare au fost orientate spre aprofundarea studiilor privind dezvoltarea social-economică a Țării Moldovei în epoca medievală, fiind investigate aspectele principale ale evoluției societății. Aceste rezultate și-au găsit reflectarea în culegerile tematice *Карпато-Дунайские земли в средние века* (1975), *Славяно-волошские связи* (1978), *Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.)* (1980), în care relațiile medievale din Principate au fost examinate pe fundalul dezvoltării acestei societăți în Europa de Sud-Est, precum și în lucrarea lui P. Sovetov *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии (Очерки истории ренты в XVI- начале XVIII в.)* (1980) etc. Problemele evoluției economiei orașelor, rolului agriculturii, meșteșugurilor și a comerțului în dezvoltarea acestora, precum și evoluția proceselor demografice în mediul urban au fost reflectate în studiul monografic *Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII- начале XIX в.* (1989) de P. Cocîrlă. Studierii dezvoltării relațiilor economico-comerciale externe i-au fost consacrate lucrările *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках* (1968) și *Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII веке* (1980) de E. Podgradski

În perioada respectivă o atenție sporită a fost acordată studierii problemelor evoluției demografice a Moldovei în epoca medievală. În baza analizei complexe a surselor arheologice, toponimice, lingvistice și scrise a fost reconstruit procesul creșterii populației în Moldova timpurie. A fost cercetată și problema

formării localităților sătești, amplasării populației rurale și dezvoltării forțelor de producție în satul moldovenesc în perioada medievală. Pentru studierea proceselor demografice în perioada premodernă au fost folosite din plin recensămintele populației din anii 1772-1773, 1774 și 1803, care au posibilitatea de a urmări dinamica evoluției demografice atât la scară de țară, cât și la cea de județ. Realizarea lucrărilor monografice *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XIV вв.* (1979) de L. Polevoi, *Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв.* (1969) de P. Bîrnea, *Народонаселения Молдавии* (1973) de P. Dmitriev au venit să argumenteze teza lansată anterior că evoluția demografică în Moldova în perioada dominației otomane s-a caracterizat printr-un ritm lent de creștere a populației.

În cadrul tematicii de cercetare a istoriei Moldovei în epoca medievală un loc important îl ocupa istoria politică a țării, inclusiv problemele de istorie a luptei pentru independență și integritate în perioada secolului XIV-începutul secolului al XVI-lea și pentru răsturnarea dominației otomane în secolul XVI – mijlocul secolului al XIX-lea. În contextul tematicii de cercetare de atunci o atenție sporită era acordată studierii relațiilor moldo-ruso-ucrainene, fiind publicate la acest capitol o serie de studii și culegeri: *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей* (1961) și *Дружба ковалась веками* (1980) de N. Мохов, *Русско-молдавское боевое содружество 1735-1739* (1962) de E. Șulman, *Борьба молдавского народа против османского ига* (1968) de E. Russev, lucrarea colectivă elaborată cu colegii din Ucraina *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов* (1980), în care sunt relevate legăturile economice, politice și culturale la diferite etape ale dezvoltării lor istorice (până la începutul secolului al XX-lea.) etc. Într-un șir de lucrări monografice au fost abordate și studiate relațiile moldo-ruse în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea: *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига в конце XVIII в.* (1976) de I. Semionov, *Дунайские княжества в политике России 1774 - 1806 гг.* (1975) de G. Grosul. În toate aceste lucrări, alături de valorificarea unui bogat material factologic depistat de autori inclusiv în arhivele din Moscova, Sankt Petersburg, Kiev etc., persistau și aprecieri unilaterale privind așa-numita „prietenie de veacuri” moldo-ruso-ucraineană.

În anii '70-80, în studierea istoriei politice a Țării Moldovei s-a conturat diversificarea tematicii de cer-

cetare, ea cuprinzând noi direcții politico-statale și moduri de abordări complexe ale problemelor – în contextul sistemului de atunci al relațiilor internaționale, situației politice interne și evoluției societății medievale. Interconexiunea premiselor social-economice interne și a condițiilor politice externe privind formarea statului moldovenesc a fost studiată în lucrarea *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства* (1981) de P. Parasca, în care este formulată problema existenței a câteva etape de constituire statală a Țării Moldovei. Politica Principatului Moldova față de regatul polonez a fost studiată și reflectată în cartea *Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII - начале XVIII в.* (1980) de L. Vlasov.

În strânsă legătură cu agresiunea otomană și cu schimbările intervenite în situația politică internă este cercetată politica externă a statului moldovenesc la hotarele secolelor XV și XVI în lucrarea lui Gh. Gonța *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.* (1984).

Realizările obținute în studierea istoriei politice externe a Țării Moldovei în perioada medievală a oferit medievistilor moldoveni posibilitatea să elaboreze studiul de sinteză *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества*, sub conducerea lui D. Dragnev (1987).

O direcție importantă de cercetare în istoriografia moldovenească o constituie studierea culturii epocii medievale. Un aport considerabil la cercetarea acestei probleme l-a adus E. Russev care a realizat multiple studii consacrate istoriei cronografiei moldovenești, clasificând operele marilor cronografi ca surse istorice, monumente de limbă și literatură. Probleme de istorie a învățământului în Moldova medievală sunt tratate în lucrarea monografică *Школа и просвещение в Молдавии (XV-начало XVIII в.)* (1983) de A. Eșanu, în care au fost studiate formele principale de dezvoltare a școlii și învățământului în Moldova în sec. XV-încep. sec. XVIII și rolul lor în răspândirea științei de carte și a culturii moldovenești. Istoria propagării și editării manuscriselor operei lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei” în diferite limbi și țări din Europa este reflectată în cartea lui A. Eșanu *Димитрие Кантемир „Descrierea Moldovei”. Манускрипты и издания* (1987).

În anii '60-80, medievistii moldoveni au înregistrat succese și în activitatea arheografică. Din anul 1961, este inițiată editarea corpului de documente slavomoldovenești și moldo-slave din sec.XV-XVIII înmănușate în colecția „Moldova în epoca feuda-

lismului” (întocmită de E. Russev, D. Dragnev, P. Sovetov, P. Dimitriev, A. Nichitici, L. Svetlicinâi), care a apărut în câteva volume (vol. I - 1961, vol. II – 1978, vol. III – 1982, vol. IV – 1975 etc.). În comun cu Academia de Științe a U.R.S.S. și cu Academia Română a fost editată culegerea de documente *Исторические связи народов СССР и Румынии* în 3 volume (1965 – 1970), care cuprinde documente din perioada secolului al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea. A fost pregătită și publicată culegerea de documente *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769-1812)* (1984). Au apărut studii de cercetare a izvoarelor scrise din secolul XI – începutul secolului al XIX-lea, înmănunchate în prima culegere de acest gen *Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма* (1983).

O semnificație deosebită pentru studierea culturii Moldovei medievale a avut editarea cronicilor moldovenești și a unor opere ale lui Dimitrie Cantemir. În anii '60-80, cu concursul istoricilor și filologilor, au fost publicate *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.* (1976), *Letopisețul Țării Moldovei* (1971) de Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace* (1972) de M. Costin, *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei* (1979) de I. Neculce, *Istoria ieroglifică* (1973) și *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir (1957, 1975, 1982, 1988, în limba rusă – 1973). În anul 1990, cronicile au fost publicate într-o ediție specială cu titlul *Letopisețul Țării Moldovei* (îngrijirea textului P. Dimitriev, T. Celac).

În arealul preocupărilor științifice ale istoricilor un loc deosebit ocupa cercetarea dezvoltării istorice a Moldovei de Est (teritoriului dintre Prut și Nistru, numit Basarabia) și a spațiului din stânga Nistrului în componența Imperiului țarist în perioada dintre finele secolului al XVIII-lea și anul 1917. Eforturile erau concentrate asupra studierii problemelor privind politica regimului țarist și statutul juridic al Basarabiei în sistemul colonial al Imperiului rus, evoluția social-economică, politică și culturală a ținutului, mișcarea social-politică și de eliberare, transformările structural-formaționale în dezvoltarea societății basarabene pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea.

Statutul juridic al Basarabiei în sistemul administrativ-politic și colonial al Imperiului rus, formarea, structura și competențele organelor administrative ale regiunii în prima treime a secolului al XIX-lea sunt studiate în lucrarea *Автономия Бессарабии в составе России (1812-1828)* // Труды по истории Молдавии XIX века (1982) de Ia. Grosul.

Probleme de istorie a dezvoltării industriei, agriculturii, transportului și comerțului, a evoluției proceselor social-demografice, precum și a relațiilor agrare și a realizării reformelor agrare și celor burgheze din anii '60-70 ai secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea au fost abordate și tratate în studiul de sinteză *История народного хозяйства Молдавской ССР (1812-1917 гг.)* (1977), lucrările monografice individuale *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)* și *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905)* de Ia. Grosul și Il. Budak, *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии в первой половине XIX в.* (1973) de M. Muntean, *Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма* (1980) de D. Șemiakov, *Промышленность Бессарабии в конце XIX - начале XX в.* (1985) de N. Babilunga, culegerea tematică *Вопросы истории Молдавии XIX века – начала XX века* (1989).

Procesele de formare a piețelor locale ramurale și unificarea acestora în piața agricolă basarabeană și încadrarea ei în sfera de influență a pieței agrare ruse și a celei europene au fost obiectul cercetărilor în lucrarea *Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в.* (1981) de I. Anțupov. Au fost realizate ample cercetări în domeniul istoriei orașelor, fiind elucidate dinamica populației urbane și structura ei socială, dezvoltarea industriei și a comerțului, evoluția relațiilor capitaliste în mediul urban. Rezultatele obținute sunt prezentate în studiile *Города Бессарабии (1812-1961)* (1964) și *Города Бессарабии (1861-1900)* (1975) de V. Jukov.

Cercetătorii epocii moderne au acordat o mare atenție specificului dezvoltării social-economice a zonei de sud a Basarabiei. Amplasarea aici a țăranilor din interiorul Rusiei țariste și a coloniștilor străini de origine bulgară, găgăuză și germană, situația social-economică a categoriilor țărănești, evoluția relațiilor agrare și a celor burgheze, mișcarea socială și alte aspecte au fost studiate în cărțile *Переселение болгар и Южную Бессарабию 1828-1834 гг.* (1965) și *Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1808-1856 гг.)* (1970) de I. Meșceriuk, *Государственная деревня Бессарабии в XIX в.* (1966) și *Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870 гг.)* (1978) de I. Anțupov, *Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов юга России (конец 20-х – середина 50-х гг. XIX в.)* (1988) de I. Grec etc.

În anii '70-80 a fost inițiată studierea unor probleme necercetate sau slab explorate în istoriografia

națională. Rezultatele investigațiilor efectuate în cadrul cercetării problemelor dezvoltării social-economice a spațiului din stînga Nistrului în secolul al XIX-lea sunt prezentate în lucrările *Развитие промышленности и торговли в левобережных районах молдавского Поднепровья в постреформенный период (1861-1905 гг.)* (1985) de I. Jarcuțchi, *Крестьяне левобережного Поднепровья в дореформенный период* (1990) de I. Anțupov.

O pondere semnificativă în tematica de cercetare a istoriei Basarabiei și spațiului din stînga Nistrului în perioada modernă a ocupat-o problematica social-politică. Caracterul, tendințele evoluției, orientările politico-ideologice și formele principale de manifestare a mișcării social-politice și a celei social-revoluționare, antrenarea populației locale în mișcarea de eliberare a popoarelor balcanice sunt cercetate și elucidate în lucrările *Общественно-политическое движение в Бессарабии в первой постреформенный период* (1959) de I. Budak, *Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX в.* (în două volume, 1974) de L. Oganean, *Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение* (1963), *Бессарабия и греческое национально-освободительное движение* (1974), *Декабристы в Молдавии* (1975), *Передовая Россия и общественно-политическое движение в Молдавии (первая половина XIX в.)* de I. Юнна, *Революционное движение в Молдавии (с 1895 по февраль 1917 г.)* de Iu. Ivanov etc.

S-a completat sursa izvoristică, fiind pregătită și publicată colecția de documente „Istoria Moldovei. Documente și materiale”, consacrate situației social-economice a țăranilor și mișcării țărănești din Basarabia în secolul al XIX-lea (în 5 volume, 1957-1969).

Pe lângă realizările incontestabile ale istoricilor în studierea istoriei Basarabiei și Transnistriei (sec. XIX – încep. sec. XX), în lucrările apărute continuă să fie apreciată pozitiv anexarea Basarabiei de către Rusia, fiind ocolită politica de rusificare a țarismului în aceste teritorii era trecută cu vederea, fiind apreciate negativ mișcarea națională din provincie și mai ales, relațiile ei cu intelectualitatea din România.

Un loc deosebit de important în activitatea științifică a Institutului de Istorie și a instituțiilor de profil umanistic din republică revenea studierii istoriei Moldovei în perioada contemporană. În funcție de tematica de cercetare și de cronologia istorică concretă a desfășurării evenimentelor istorice în spațiul dintre Prut și Nistru și din stînga Nistrului, cercetările științifice au fost concentrate asupra studierii proble-

melor încadrate în două microperioade istorice distincte: perioada interbelică și perioada postbelică.

Mediul politico-partinic și ideologic, în care s-au dezvoltat științele istorice, a influențat decisiv formarea tematicii de cercetare și modul de interpretare a evenimentelor și fenomenelor istorice, dominantă fiind orientarea spre satisfacerea demersurilor politico-ideologice oficioase.

În cadrul direcțiilor științifice stabilite pentru perioada contemporană o atenție sporită s-a acordat istoriei mișcării social-revoluționare din anii 1917-1920, evidențiată în istoriografia sovietică prin trei componente integrate: revoluția socialistă din octombrie, lupta pentru instaurarea puterii sovietice și războiul civil.

Un șir de lucrări a fost consacrat mișcării revoluționare din Moldova și pe Frontul român în anul 1917: *Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917-1920 гг.* (1957) de N. Berezneakov, *Крестьянское движение в Молдавии в 1917 году и претворение и жизнь ленинского Декрета о земле* (1970) de M. Itkis, *Демократическое движение за мир на Румынском фронте в 1917 году* (1973) de E. Danu, *Деятельность солдатских Советов и комитетов на Румынском фронте и в Молдавии в 1917 г.* (1983) de M. Ghițiu. Cercetările realizate au servit drept bază pentru elaborarea lucrării colective de sinteză *Победа Советской власти в Молдавии* (Ê., 1978 – în I.rusă, Chișinău, 1980 – I. română). Lucrarea se baza pe o tratare forțată a surselelor istorice.

Obiectul unor scrieri l-a constituit și organul legislativ suprem al Republicii Democratice Moldovenești, Sfatul Țării, caracterizat tendențios în exclusivitate în culori negre: *Предательская роль «Сфатул uezрий»* (1969) de S. Afteniuc, A. Esaulenco și M. Itkis etc.

Desfășurarea războiului civil și primele transformări socialiste în spațiul din stînga Nistrului au fost studiate în lucrarea *Левобережные районы Молдавии. 1918-1924 (исторический очерк)* (1979) de Z. Ivanov.

În paralel cu editarea lucrărilor monografice, au fost publicate și o serie de culegeri de documente: *Борьба за власть Советов в Молдавии (март 1917 - март 1918)* (1957), *За власть Советов. Хроника революционных событий в Молдавии (март 1917 - январь 1918 гг.)* (1979) etc.

Situația Basarabiei în componența statului unitar român și mișcarea socială în perioada interbelică a fost abordată într-un șir de lucrări individuale: *Положение трудящихся и демографические процессы в*

городах Бессарабии. 1918-1940 (1977) de S. Cустреабов, *Культура Бессарабии. 1918-1940* (1978) de S. Brîseakin, *Общество бессарабцев в СССР и союзы бессарабских эмигрантов 1924-1940* (1978) de Ia. Корански, *Большевистская печать Бессарабии 1918-1921 гг.* (1967) de V. Clobuțki, *Крестьянское движение в Бессарабии в 1929-1933 гг.* (1976) de N. Moldovan etc. și în studiul colectiv de sinteză *Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с Советской Родиной. 1918 - 1940 гг.* (1970). Pe tematica respectivă au fost editate culegerile de documente *Международная поддержка борьбы трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной (1918-1940гг.)* (1970), *Хотинское восстание* (1976) ș.a.

În publicațiile respective, într-o măsură mai mare sau mai mică, materialul documentar era potrivit cu concepțiile preconceptuate ale viziunii oficiale negative privind situația Basarabiei din perioada interbelică. Realizările incontestabile din cultură, știință, momente importante din viața socială, economică și politică erau prezentate denaturat. Această viziune a dominat până în anii '90 ai secolului trecut.

Obiectul unor studii speciale a fost istoria R.A.S.S. Moldovenești. Condițiile istorice, premisele și procesul de formare a R.A.S.S. Moldovenești au fost cercetate în lucrarea *Образование Молдавской АССР* (1974) de A. Repida. Dezvoltarea industriei și agriculturii în republica autonomă, crearea noilor ramuri industriale, situația economică a gospodăriilor țărănești în ajunul colectivizării, colectivizarea agriculturii, formarea și activitatea organelor electivale ale puterii – sovietelor au fost reflectate în cărțile *Социалистическая реконструкция и развитие промышленности и сельского хозяйства МАССР (1926-1937)* (1974) de Ch. Stratievschi, *Участие трудящихся Молдавской АССР в деятельность Советов (1924-1940 гг.)* (1981) de A. Roman, *Экономическое развитие доколхозного села Молдавской АССР* (1989) de N. Chicuș ș.a.

Problema anului 1940, actul încorporării Basarabiei la Uniunea Sovietică și formarea RSS Moldovenești, locul și rolul acestui an în dezvoltarea statalității sovietice moldovenești și alte aspecte ale problemei au fost abordate în lucrările *Воссоединение молдавского народа в единое Советское государство* (1965), *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос* (1974) și *Год 1940. Продолжение социалистической революции в Молдавии* (1985) de A. Lazarev etc. Aceste lucrări

au provocat aprecieri controversate în unele publicații de peste hotare.

S-a realizat un șir de lucrări în care au fost studiate diverse aspecte privind participarea Moldovei în cel de al doilea război mondial. Desfășurarea operațiilor militare pe teritoriul Moldovei, participarea populației în luptele contra fascismului au fost reflectate într-un șir de lucrări, mai reprezentative dintre ele fiind studiul colectiv *Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.* (1970) de S. Afteniuc, D. Elin, A. Corenev și I. Levit și culegerea de documente *Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.* în 2 volume (1975-1976).

Începând cu anii '60, în tematica științifică a crescut considerabil ponderea cercetărilor consacrate istoriei construcției „socialismului” în republică, în special a dezvoltării social-economice, politice și culturale în perioada postbelică. Din punctul de vedere al opticii timpului de atunci au fost abordate și tratate un spectru larg de probleme referitoare la transformările social-economice, politice și culturale de natură socialistă și efectul lor asupra dezvoltării R.S.S. Moldovenești în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Rezultatele investigațiilor științifice a procesului de industrializare a republicii, constituirea complexului industrial republican, diversificarea de ramură și integrarea acestuia în complexul industrial unional, efectele social-economice ale industrializării au fost prezentate în studiile monografice *По пути индустриализации* (1975) și *Индустриальный прогресс Советской Молдавии в период развитого социализма* (1983) de V. Țaranov, *Осуществление ленинских идей электрификации в Молдавской ССР* (1970) de I. Petrovski ș.a.

Principiile generale și particularitățile constituirii și dezvoltării clasei muncitoare au fost analizate în monografiile *Роль рабочего класса в строительстве социализма в Молдавской ССР* (1977) de L. Repida, *Развитие рабочего класса в Молдавской ССР. 1945-1955 гг.* (1969) de V. Barbulat, *Технический прогресс и социальная структура рабочей промышленности Молдавской ССР (1940-1959 гг.)* (1982) de D. Taban și culegerile tematice *Развитие рабочего класса Молдавской ССР (1940-1965)* (1970), *Развитие промышленности и рабочего класса Молдавской ССР* (1970), *Формирование и изменение численности рабочего класса Молдавской ССР* (1980) ș.a.

A crescut semnificativ interesul istoricilor față de istoria agrară. Prima prezentare amplă a întregului

proces al dezvoltării agriculturii în R.A.S.S.M. și în R.S.S.M. în anii postbelici a fost efectuată în lucrarea monografică colectivă *Осуществление ленинского кооперативного плана в молдавской деревне* (1963) de S. Afteniuc, Ch. Stratievschi și V.Țaranov, după care a urmat, fiind publicate diverse materiale și culegeri tematice, studiul de sinteză *Становление и развитие колхозного строя в Молдавской ССР* (1971), în care s-a analizat dezvoltarea agriculturii în intervalul de timp cuprins între anii 20 – mijlocul anilor 60 ai secolului al XX-lea. Procesul de colectivizare și de formare a țărănimii colhoznică este prezentat în cartea *Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии* (1976) de M. Sîtnic. Problemele privind consolidarea colhozurilor și dezvoltarea lor în continuare au fost abordate în lucrările *Развитие сельского хозяйства Молдавской ССР* (1975) de B. Vizer, *Укрупнение колхозов Молдавской ССР в 1950-1965 гг.* (1978) de S. Novacov, *Сельское хозяйство и крестьянство Советской Молдавии (1921-1965 гг.)* (1970) etc.

Problemele dezvoltării agriculturii în condițiile aprofundării proceselor de integrare agrar-industrială și cooperare intergospodărească, de perfecționare a relațiilor de producție în sfera agrară și de amplificare a influenței progresului tehnico-științific asupra structurii sociale a țărănimii colhoznică au constituit obiectul de investigații în lucrările *Научно-технический прогресс в сельском хозяйстве Молдавии (1959-1970 гг.)* (1982) de L. Bulmaga, *Возникновение и развитие межхозяйственной кооперации в сельском хозяйстве Молдавской ССР (1950-1972)* (1983) de L. Erhan ș.a.

O atenție prioritară s-a acordat studierii istoriei dezvoltării culturii în perioada contemporană. Într-un șir de lucrări au fost abordate și cercetate istoria formării, dezvoltării și activității intelectualității, consolidarea bazei tehnico-materiale a instituțiilor de cultură, de învățământ și a celor științifice, dezvoltarea relațiilor de colaborare cu republicile unionale în domeniul culturii. Acestea și multe alte probleme și-au găsit reflectare în lucrările monografice *Интеллигенция Молдавской ССР (1940-1975)* (1979) și *Участие интеллигенции в развитии экономики и культуры Молдавской ССР (1940-1975)* (1980) de Z. Fedko și N. Petrovski, *Интеллигенция Советской Молдавии. Подготовка специалистов в Молдавии (1971)* de G. Bîrcă, *Очерки истории организации науки в Советской Молдавии (1924-1961)* (1980) și *Формирование и развитие научного потенциала*

Молдавской ССР (1987) de O. Tarasov, *Деятельность культпросветучреждений Молдавской ССР по коммунистическому воспитанию трудящихся (1959-1979)* (1979) de V. Cozma, (1974) etc.

În paralel cu problematica menționată, colaboratorii institutului au abordat și alte aspecte nu mai puțin importante. Funcționarea organelor electivă ale puterii și antrenarea în activitatea acestora a oamenilor muncii este reflectată în cartea *Советы и общественно-политическая активность трудящихся Молдавской ССР в 1940-1960 годах* (1989) de I. Bodrug. Au apărut lucrări privind colaborarea economică a Moldovei cu unele republici unionale și cu țările-membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc: monografia colectivă *Экономические связи Украинской ССР и Молдавской ССР на этапе развитого социализма* (1982), *Молдавия в сотрудничестве Советского Союза с социалистическими странами* (1981) de B. Andrușciac ș.a.

Au fost întreprinse primele încercări în vederea elaborării unelor probleme teoretice în domeniul științelor de izvoristică, în special în statistica industrială: *Теория и практика исследования годовых отчетов социалистических промышленных предприятий как исторического источника* (1983) de A. Lisovin.

Concomitent cu editarea lucrărilor științifice au fost pregătite și publicate o serie de culegeri tematice de documente și materiale: *Культура Молдавии за годы Советской власти. Vol I. Развитие культуры в Молдавской АССР, Partea 1-2 (1975-1976)*, vol. II. *Развитие культуры в Молдавской ССР, Partea I* (1984); *Советское строительство в левобережных районах Молдавии. 1921-1924 гг.* (1967); *Социалистическая индустриализация и развитие рабочего класса в Советской Молдавии (1926-1958 гг.)* (1970); *Коллективизация крестьянских хозяйств в правобережных районах Молдавской ССР* (1969) etc.

În anii '60-80, în cadrul Institutului de Istorie, s-a constituit și s-a afirmat direcția științifică istoria Europei de Sud-Est în epoca modernă și contemporană, obiectul investigațiilor fiind, în primul rând, Bulgaria și România.

În cadrul tematicii bulgaristice atenția principală era acordată studierii relațiilor revoluționare rusobulgare și participării populației din sudul Rusiei în mișcarea bulgară de renaștere și eliberare națională, fiind publicate studii asupra problematicii respective: *Болгаро-российские революционные связи 60-70-х гг. XIX столетия* (1972), *Из истории болгаро-*

российских культурных связей в 40-70-х гг. XIX в. (1976), *Из истории российско-болгарских общественных и революционных связей (последняя четверть XIX в.)* (1979) și *Болгаро-российские революционные связи во второй половине XIX в.* (1983) toate de C. Poglubco, *Российские революционеры в Юго-Восточной Европе* (1973) de V. Grosul, *Вклад России в подготовку болгарской интеллигенции в 50-70-е годы XIX в.* (1981) de L. Степанов, *Участие болгар юга России в болгарском национальном Возрождении (50-70-е гг. XIX в.* (1981) de I. Zabunov, *Политические организации болгарского национально-освободительного движения во второй половине 50-х – 60-е гг. XIX в.* (1982), culegerea tematică *Проблемы истории стран Юго-Восточной Европы* (1989) ș.a.

În studierea problematicii privind istoria României s-au conturat două direcții de cercetare: viața politică internă și România în sistemul relațiilor internaționale la nivel bilateral și multilateral în epoca modernă și contemporană. Diverse aspecte ale vieții sociale și politice interne au fost tratate în lucrările monografice *Рабочее и социалистическое движение в Румынии (1907-1914 гг.)* (1974) și *Социалистическое движение в Румынии* (1977) de A. Moșanu, *Политическая система Румынии (последняя четверть XIX - начало XX в.)* (1980) de S. Madieviski. Problemele interne și externe ale formării statului român independent au fost abordate în studiile *Русско-румынские отношения в 1859-1863 годах* (1968) și *Великие державы и формирование Румынского независимого государства* (1980) de E. Certan, *Россия и формирование Румынского независимого государства* (1969) de V. Grosul și E. Certan.

În cadrul istoriei relațiilor internaționale ale țărilor din Europa de Sud-Est, inclusiv ale României și Bulgariei, la un nivel relativ înalt au fost explorate problemele ce țin de relațiile cu U.R.S.S.: *Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939-июль 1941 гг.)* (1971) de M. Kolker și I. Levit, *Советско-румынские отношения. 1929-1934 гг.* (1971) de Ia. Koranski și I. Levit, *Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР (Истоки, планы, реализация. 1.IX.1939-19.XI.1942)* (1981) și *Крах политики агрессии диктатуры Антонеску (19.XI.1942 - 23.VIII. 1944)* (1983) de I Levit, *Очерки внешней политики Румынской Народной Республики 1948-1955 гг.* (1971) și *Борьба Советского Союза за прием в ООН Болгарии, Венгрии и Румынии* (1972) de M. Muntean, *Подготовка и заключение мирных*

договоров с Болгарией, Венгрией и Румынией после второй мировой войны (1981) de C. Jighea, *Румынско-французские отношения во второй половине 70-х – 80-ые годы* (1989) de V. Opincă.

La sfârșitul anilor '80 în Institutul de Istorie a fost inițiată elaborarea cursului academic colectiv „Istoria R. S. S. Moldovenești” în 6 volume, care urma să sintetizeze realizările istoriografiei sovietice moldovenești din perioada postbelică. A fost publicat doar vol. I (1987) celelalte rămânând nefinisate. Ele au fost depășite, nerezistând noilor rigori ale societății în condițiile avântului mișcării naționale din anii 1989-1991.

Perioada din 1991 până în prezent. Marile răsturnări de situație din anii 1989-1991 în Republica Moldova au contribuit la creșterea considerabilă a interesului față de o istorie veridică a spațiului dintre Nistru și Prut. Cine suntem, de unde venim, încotro mergem? Aceste întrebări erau puse nu numai pe paginile ziarelor și revistelor, ci și la mitinguri și cenacluri. Istoriografia oficială a fost învinuită de falsificarea istoriei. Începe un proces de editare în grabă a unor lucrări ale istoricilor români din perioada interbelică (N. Iorga, I. Nistor, Al. Boldur, Șt. Ciobanu etc.) și a celor contemporani (Gh. Platon, N. Grigoraș, I. Caproșu și C. Stoide, Șt. S. Gorovei etc.). În 1989-1990 academicianul Artiom Lazarev publică o serie de articole în care scoate în evidență unele „pete albe” în istoria Moldovei: exagerarea în istoriografia sovietică a rolului slavilor în spațiul carpato-nistrean, urmările nefaste ale anexării Basarabiei de Rusia în 1812, politica de rusificare a țarismului în Basarabia, importanța Republicii Democratice Moldovenești din 1917, dezmembrarea teritoriului Basarabiei de către conducerea sovietică în 1940 etc. Cea mai mare parte a istoricilor (mai ales din generația tânără și medie) refuză a mai susține vechile dogme ideologice și se situează pe poziții reformiste. Din inițiativa acestor istorici sunt fondate revistele „Patrimoniul”, „Cugetul”, apoi „Destin românesc” (din 1994, apare cu sprijinul Fundației Culturale Române) care publică articole și materiale în probleme generale de istorie, documente ale timpului, propagă personalități importante din istoria neamului.

Sub impactul noilor procese din societate are loc și polarizarea colectivului Institutului de Istorie al A.Ș.M. Începând cu anul 1990, Institutul editează „Revista de istorie a Moldovei”, care încearcă să prezinte evenimentele și fenomenele istorice de pe pozițiile liberului cuget. Concomitent, Institutul a reacționat la cerințele timpului prin intensificarea cercetării istoriei naționale. În acest scop, începând

cu anul 1991, Institutul și-a reorganizat structura și forțele, și-a schimbat direcțiile și problemele de cercetare. Cercetătorii Institutului se sprijină în investigațiile lor pe principiile metodice și metodologice ale școlilor istorice europene de prestigiu. Este adevărat că în unele articole publicate în primii ani după 1991 se profilase și o tendință de negare completă a rezultatelor cercetărilor istorice din perioada regimului totalitar, ceea ce poate fi calificat drept o reacție mai curând emotivă a unor istorici la multiplele manipulări privind istoria națională în scopuri politice, atât de abuzive în trecut, dar nedepășite încă complet după 1991.

Problematika cercetărilor din Institutul de Istorie al A.Ș.M. a cuprins următoarele direcții de investigații științifice: Tracii septentrionali: geto-dacii, romanizarea lor și procesele etnogenetice; Țara Moldovei în contextul civilizației medievale europene; Basarabia și Transnistria sub regim țarist (1812-1917); Istoria Basarabiei și Transnistriei în perioada interbelică și a celui de-al doilea război mondial; Istoria Moldovei în perioada postbelică, Istoria regională și a localităților din R. Moldova; Istoria culturii și a științei din R. Moldova.

Toate aceste cercetări fac parte din direcția prioritară „Probleme actuale ale istoriei Moldovei în contextul general european din cele mai vechi timpuri până în prezent”.

În cadrul acestei problematice, prin eforturile cercetătorilor Institutului s-a reușit să se realizeze și să se editeze (în ciuda greutăților financiare) un număr însemnat de lucrări științifice de prestigiu pentru știința academică istorică de la noi. Au fost pregătite cadre de tineri cercetători, care au susținut teze de doctor în științe istorice pe teme actuale din istoria națională. Conducătorii unor direcții științifice: membru coresp. D. Dragnev, membru coresp. A. Eșanu, dr. hab. I. Chirtoagă, dr. L. Bulmaga etc. (din cadrul Institutului), dr. hab. A. Petrencu, dr. hab. Ion Niculiță, dr. hab. Gh. Gonța, dr. hab. Pavel Cocârlă, dr. hab. Boris Vizer, dr. hab. Eugeniu Certan etc. (din cadrul USM și UPS „Ion Creangă”) au contribuit substanțial la realizarea tezelor de doctorat la nivelul rigorilor actuale, creând școli științifice de tineri cercetători. Un număr însemnat de tineri cercetători a fost pregătit în instituțiile științifice și universitățile din România. În 1992, un colectiv de autori (coordonator D. Dragnev) publică prima lucrare de sinteză, scrisă de pe poziții noi: „Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă”. Următoarea lucrare de sinteză „Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998 apare în 1998 (ed. II, 2004), fiind scrisă de istorici de la Chișinău și București (coordonator Ioan Scurtu).

Principalele cercetări în domeniul istoriei antice s-au concentrat în cadrul Institutului de Arheologie al AȘM (vezi: *Științe arheologice și etnografice*) și a U.S.M. Cercetătorii Institutului de Istorie au participat la abordarea unor aspecte privind această tematică în colaborare cu U.S.M. în cadrul unui Centru interdepartamental, care a funcționat până în 2004. Dintre problemele cercetate ținem să menționăm unele aspecte privind romanizarea, continuitatea populației romanizate, etnogeneza românilor și premisele formării statului medieval. În „Revista de istorie a Moldovei” au fost publicate mai multe articole semnate de cunoscuții arheologi și istorici: Ion Niculiță, Ion Hâncu, Lazăr Polevoi etc., consacrate istoriei tracilor nord-dunăreni, cercetării destinului băștinașilor din spațiul pruto-nistean în antichitate și în evul mediu timpuriu etc. Au fost publicate cărțile: Ion Hâncu, *Vetre strămoșești din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice* (2003); Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu* (1994); *Evul mediu timpuriu în Moldova*. Coordonator D. Dragnev (1994), I. Niculiță, *Traco-getica. Materiale și studii* (2004) etc.

În atenția cercetătorilor direcției științifice „Istorie medievală” condusă de membru cor. D. Dragnev s-au aflat problemele dezvoltării istorice a Moldovei medievale în contextul civilizației europene. O contribuție substanțială prezintă studierea problemelor privind așezările rurale din Estul Țării Moldovei, evoluția habitatului din perspectiva surselor documentare și arheologice. S-a cristalizat imaginea autentică a rusticului din spațiul Pruto-Nistean în secolele XIV-începutul sec. XIX (studiile din „Revista de Istorie a Moldovei” semnate de S. Tabuncic, P. Popovici, T. Ciobanu etc.).

În aria preocupărilor științifice ale cercetătorilor Institutului de Istorie în colaborare cu cei din universități s-au încadrat și cercetările de sinteză consacrate vieții și activității tuturor voievozilor Țării Moldovei în timpul aflării lor pe tron, începând cu Dragoș-Vodă și terminând cu Alexandru Ioan Cuza („Domnii Țării Moldovei. Studii”. Volum editat de Demir Dragnev (2005).

În contextul acțiunilor consacrate celor 500 de ani de la trecerea în eternitate a domnului Moldovei Ștefan cel Mare și 300 de ani de la moartea lui Dimitrie Cantemir au fost realizate o serie de investigații privind viața și activitatea acestora și rolul lor în istorie, valorificarea moștenirii culturale: D. Dragnev, I. Cașu, E. Dragnev, V. Pâslariuc, *Ștefan cel Mare și Sfânt în contextul epocii sale și a posterității* (2004), A. Eșanu, V. Eșanu, *Descrierea Moldovei de Dimitrie*

Cantemir în cultura europeană (2004). Idem. *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte* (2004) etc.

În ultimul deceniu au fost de asemenea elaborate mai multe lucrări consacrate politicii externe și diplomației Moldovei în secolele XV-XVII: Gh. Gonța, *Viața politică a Țării Moldovei în epoca domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi* (2004), L. Zabolotnâi, *Raporturile dinastice și diplomația de mariaj în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a sec. XVI – mijlocul sec. XVII* (2004); E. Baidaus, *Politica și diplomația Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)* (1998); I. Eremia, *Politica externă a Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea* (USM, 2000).

Studii consacrate istoriei diplomației Moldovei din epoca medievală au fost semnate de E. Cernenchi, iar politica internă și externă a Moldovei de la începutul sec. XVII a fost studiată de V. Constantinov. Epoca domniilor fanariote a căpătat reflecție în monografia lui D. Dragnev, *Țara Moldovei în epoca Luminilor* (1999). Studii interesante privind situația Moldovei în contextul politicii Marilor Puteri în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea a publicat Vl. Tcaci. Tot în acest context se înscriu și lucrările *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)* de Vl. Mischevca și *Moldova în politica Marilor Puteri la începutul sec. al XIX-lea* (1999).

Pentru prima dată în Republica Moldova s-au efectuat (în cadrul UPS „Ion Creangă” în colaborare cu Institutul de Istorie) cercetări științifice în domeniul relațiilor politice, economice și culturale moldo-grecești. V. Mischevca și P. Zavistanos au publicat monografia „Principele Constantin Ipsilanti. 1760-1818” (1999).

În ultimii ani se profilează și o direcție nouă de cercetare a istoriei medievale a Moldovei: viața cotidiană, mentalități, sensibilități (studii semnate de A. Felea, L. Zabolotnâi, A. Lisnic).

S-au studiat de asemenea trăsăturile generale și specifice ale dezvoltării istorice a unor zone ale Moldovei ca: Bugeacul, Transnistria, Bucovina și ținutul Hotin. Au fost reconstituite diverse aspecte din viața politică, economică, socială și culturală a regiunilor nominalizate, fiind totodată pus în circuitul științific un volum mare de documente și materiale inedite, referitoare la istoria acestor teritorii depistate în arhivele din Republica Moldova, România, Austria, Ungaria (C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii Austriei 1774-1918*, (2003); I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*,

(1999); I. Gumenâi *Istoria ținutului Hotin de la origini până la 1806*, 2002). A fost publicată lucrarea lui A. Eșanu, V. Eșanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice* (2001), consacrată realităților din spațiul Pruto-Nistorean în sec. XV-XVII.

Istoricii medievaliști au continuat să publice materiale documentare inedite, înmănușiate în colecția „Moldova în epoca feudalismului” (vol. XI, 1992; vol. VIII, 1996; vol. IX, 2004; vol. X, 2005, întocmite de L. Svetlicinâi, D. Dragnev și E. Bociarov).

O contribuție esențială la dezvoltarea disciplinelor istorice auxiliare le constituie studiile în domeniul paleografiei slavo-române și româno-chirilice cu analiza principalelor publicații de texte paleografice, începând cu mijlocul sec. al XIV-lea, și a principalelor cataloage de manuscrise slavo-române (D. Dragnev, I. Gumenâi, *Paleografia slavo-română și româno-chirilică*, 2001; *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț* (sec. XIV-XIX, Alcătuitor Valentina Pelin, Chișinău, (1989); „Cartea Moldovei. Sec. XVII – începutul sec. XX”, vol. I-II (1990-1992).

Epoca modernă este de asemenea o preocupare importantă a multor cercetători din Institutul de Istorie și universitățile din Moldova. Au fost studiate procesele social-economice și politice din perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, dezvoltarea istorică a Basarabiei în componența Imperiului țarist în anii 1812-1917; organizarea administrativă, situația politică, economică și financiară, starea și dezvoltarea comerțului intern și extern.

Un loc aparte în cercetările istoricilor moderniști îl ocupă problemele legate de mișcarea națională, spiritualitatea și cultura din Basarabia (I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*, (1992); Al. Agachi, *Ocupația rusă a Principatelor române (1806-1812)*, (2003); D. Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente 1812-1940*, (1998); V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, (USM, 2002); Gh. Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, (2000), studii consacrate istoriei învățământului teologic, semnate de D. Ețco etc.).

În baza unui bogat material documentar de arhivă, publicistic și memorialistic, cercetătorii Institutului de Istorie au întreprins vaste investigații consacrate perioadei 1900-1918: diverse aspecte ale politicii naționale promovate de către guvernul țarist, precum

și ale mișcării naționale, particularitățile acestei mișcări; constituirea și activitatea Sfatului Țării și proclamarea Republicii Populare (Democratice) Moldovenești în 1917, unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918 (Gh. Cojocaru, *Sfatul Țării, Itinerar*, (1998); A. Moraru, I. Negrei, *Anul 1918. Ora astrală a neamului românesc*, (1998), I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România 1918*, (1998), V. Popovschi, *Republica Democratică Moldovenească*, (2001). La dispoziția cercetătorilor au fost puse valoroase documente inedite din arhivele rusești, referitoare la unele momente cruciale din istoria națională modernă (I. Varta, T. Varta, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republica Moldova*, (2003); I. Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești* (1998); Idem. *Unirea Moldovei cu Țara Românească (1853-1959)*, (2005).

Specialiștii în istoria interbelică a Basarabiei și Transnistriei sunt preocupați de o serie de probleme privind integrarea Basarabiei în Statul Român, dezvoltarea economică și demografică a Basarabiei, viața politică și cultura ei, politica etnoculturală promovată în R.A.S.S.M., represiunile staliniste din această republică (Gh. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, (1997); N. Atanasov, *Industria, comerțul, băncile și sistemele de comunicație ale Basarabiei în anii 1918-1940*, (2000); V. Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia. 1923-1940*, (1999), N. Enciu, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, (2002), V. Galușcenco, *Populația R.A.S.S.M (1924-1940)*, (2001), E. Negru, *Politica etnoculturală în R.A.S.S.M. (1924-1940)*, Chișinău, 2003; K. B. Стратиевский, *Голод в 1932-1933 гг. в Молдавской АССР*, (2001) etc. O deosebită atenție s-a acordat evenimentelor tragice din anii 1939-1941, precum și celor din timpul celui de-al doilea război mondial. Au fost de asemenea abordate și elucidate diverse aspecte politice, militare și social-economice ale istoriei Bucovinei în perioada acestui război. (I. Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România, 1940 (tratat în cadrul comisiilor mixte)*, (1995), N. Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică* (1995); V. Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945* (2000); A. Petrencu (USM), *România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Chișinău (1999); P. Moraru, *Bucovina în perioada iunie 1941 – august 1944* (2004) etc.

Perioada postbelică cuprinde două etape distincte: cea de până la 1991 și cea de după acest an. Inițial se

studiau selectiv numai problemele privitor la așa-numitele „pete albe”: foamea din 1946, deportările, represiunile regimului totalitar (*Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов*, (1993); I. Țurcanu, *Foamea din Basarabia în anii 1946-1947: mecanismul organizării ei*, 1993; В. Пасат, *Трудные страницы истории Молдавии. 1940-1950* (1994) etc.). În anii ce au urmat spectrul problemelor cercetate referitoare la această perioadă s-a lărgit considerabil. A sporit interesul față de istoria statului independent Republica Moldova (conflictul militar din Transnistria, politica externă a Republicii Moldova, relațiile economice, culturale etc.). Cercetătorii au relevat factorii ce au determinat circumstanțele în care au decurs transformările politice, social-economice și culturale în R.S.S.M., apoi în Republica Moldova. Au fost analizate perspectivele de dezvoltare a Republicii Moldova în contextul integrării europene etc. (L. Bulmaga, *Agricultura Moldovei (1950-1990). Aspecte social-economice* (1999); E. Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia. 1944-1950* (1997); E. Șișcanu, *Regimul totalitar bolșevic în R.S.S. Moldovenească (1940-1952)* (1997); Gh. Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chișinău, „Prut Internațional”, 2000; I. Cașu, *Politica națională în Moldova Sovietică (1944-1989)*, (2000); В. Царанов, *Сельское хозяйство Молдовы. История и современность* (2004); M. Gribincea, *Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol?* (1998); V. Gaiciuc, V. Ciobanu, *Constituirea Armatei Naționale (cronica evenimentelor 1982-1992)* (1999); Gh. Cojocaru, *Politica externă a Republicii Moldova. Studii* (2001); Idem. *Tratat de Uniune Sovietică* (2005) etc.)

Un șir de studii este consacrat problemelor ce țin de valorificarea și repunerea în circuitul actual de valori a mai multor monumente de istorie scrisă de mari personalități ale culturii naționale din sec. XV-XIX. În cadrul direcției științifice „Istoria culturii și științei”, condusă de m. c. A. Eșanu, au fost publicate studii consacrate istoriei învățământului, cărții și tiparului, cronicilor și cronicarilor, raporturilor culturale cu alte popoare, monumentelor de istorie, de arte plastice și arhitectură etc. (*Valori și tradiții culturale în Moldova. Culegere de studii* (1993); A. Eșanu, *Contribuții la istoria culturii românești* (1997); *Un veac de aur în Moldova (1643-1743), Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi, Culegere de studii* (1996); N. Fuștei, *Mitropolitul Dosoftei: viața și activitatea* (1991); Gh. Postică, *Mănăstirea Căpriană de la întemeiere până în zilele*

noastre, (ULIM, 2000); A. Eșanu, V. Eșanu, N. Fuștei, V. Pelin, I. Negrei. *Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric*, (2003); P. Parasca (ULIM), *La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei*; Em. Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elșizavetgrad și manuscrisele grupului Parisinus graecus* (2004) etc.

În perioada anilor 1997-2004, istoricii de la Institutul de Istorie și de la universități, în colaborare cu profesori din licee, au editat tot setul de manuale la Istoria universală și Istoria românilor pentru clasele a IV-a – a XII-a. Autori ai acestor manuale sunt: I. Niculiță, Gh. Postică, D. Dragnev, E. Dragnev, P. Cocârlă, Gh. Gonța, P. Parasca, I. Negrei. E. Danu, N. Chicuș, I. Ojog, I. Șarov, N. Enciu, I. Șișcanu ș. a. Au fost de asemenea editate materiale didactice consacrate istoriei Transnistriei (2001) și Bucovinei (2002).

Istoricii au publicat în această perioadă un set de descrieri monografice ale istoriei mai multor localități din Republica Moldova (A. Eșanu, A. Furtună, I. Leșco, V. Stăvilă, D. Poștarencu etc.):

Realizările istoricilor din Institutul de Istorie și universitățile din Republica Moldova au fost prezentate la mai multe conferințe, sesiuni științifice și sim-

pozioane internaționale și republicane. În acest context o deosebită rezonanță științifică au avut următoarele foruri: „Primul simpozion româno-turc din Republica Moldova în domeniul istoriei” (Chișinău, 2000); „Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: Probleme și perspective” (Chișinău, 2002); „Simpozionul științific Internațional moldo-polon consacrat memoriei marelui hatman Stanislaw Zolkiewski” (Chișinău, 2003); „Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei”, Conferință științifică Internațională (Chișinău, 2004); „Dinastia Movileștilor – interferențe politice și culturale ale elitelor din Europa Centrală și de Est în sec. XVI-XVII (Chișinău, 2005); „O altă viziune a istoriei: imaginar, mentalități și cotidian în istoria Moldovei”, Conferința republicană (Chișinău, 2000); „645 de ani de la începutul luptei pentru independență a Țării Moldovei”, Conferință republicană (Chișinău, 2004) etc.

Publicațiile istoricilor din Republica Moldova sunt înalt apreciate în recenzii publicate în revistele științifice din țară și de peste hotare, făcându-se trimiteri la acestea în diferite lucrări științifice editate în România, Rusia, Ucraina, Polonia, Grecia, Germania, Franța etc.

Note

¹ *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă*, Chișinău, 1992, p. 208.

² Șt. Bărsănescu, *Academia Domnească din Iași. 1711-1821*, Buc. 1962; A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971.

³ Șt. Pascu, *Academia Română la 125 de ani // Revista de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 4, 60-61.

⁴ *Ibidem*.

⁵ N. Iorga, *Basarabia noastră*, Chișinău, 1993; Șt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău,

1923; *Idem, Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991.

⁶ С. Пармакли, *Одесское общество и древностей и место Бессарабии в его научной жизни // Revista de istorie a Moldovei*, 1993, nr. 4.

⁷ Труды Бессарабской ученой архивной комиссии. Т. 1-3, Кишинэу, 1903.

⁸ I. Șpac, *O revistă basarabească de genealogie // Revista de istorie a Moldovei*, 1994, nr. 3, 4, p. 98.

⁹ *Ibidem*, p. 100.

SUMMARY

The present article represents briefly the historical science in Moldova in the years 1946 – 2006.

The authors make a historical retrospective on the historical evolution of this science in Moldova, starting with the modern period, with the first societies formed by the savants of humanitarian profile.

The direct subject of this article contains several periods: Stalinist (the years 40 - 50), post-Stalinist (the years 60 - 80) and the period during of existence of the Republic of Moldova state (from the years 90 of the past century till present).

The study brings again into description the main scientific realizations, the works, the profile institutions and personalities in this sphere, presenting in the same time also the political-ideological part of the writing and approach of the history in the soviet period.

STUDII ȘI COMUNICĂRI

DREPTUL FEMEIELOR LA PROPRIETATE ȘI MOȘTENIRE
ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ*Lilia Zabolotnaia*

Femeile din Țara Moldovei au avut o poziție juridică destul de independentă. Despre acest fapt ne vorbesc documentele normative, actele legislative și juridice, călătorii străini. O confirmare a acestui fapt sunt actele juridice ce justifică că femeile din Moldova, spre deosebire de cele din Europa de Est și de Vest, aveau dreptul să posede averi mobile și imobile.

Analiza documentelor din sec. XIV–XVII despre normele dreptului de moștenire demonstrează că în a doua jumătate a sec. XIV nu numai bărbații aveau dreptul prioritar la moștenire.¹

S-au păstrat o serie de documente din această perioadă, care confirmă drepturile femeilor la proprietate. De exemplu, în documentul din 1399, 12 martie, Ștefan I (1394-1399)² dă uric Dușcăi, „fata lui Toader, și nepoților ei, pe două sate pe Tazlăul Sărat și giumătate din Măzânești și giumătate din Poiana Călugăriții, ca toate aceste să le fie uric, cu tot venitul.”³ După cum se vede din acest document, în primul rând, doamnei i se întărește uric, posesie ereditară în epoca medievală. În a doilea rând, acest uric se întărește și pentru copiii și nepoții ei.

În numeroase documente se evidențiază faptul că de dreptul de moștenire, după obicei, se bucurau prioritar moștenitorii direcți – copiii de ambele sexe. Zapisul de mărturie, din 1651, octombrie 9, prezintă un deosebit interes, în el oglindindu-se cazul, când însăși femeia lasă moștenirea. Marele logofăt Gheorghe Ștefan și alți boieri moldoveni mărturisesc împărțirea de „dreapta ocina și dedina, de nimeni nesilită” Tetei, fiica lui Miron, în satele Stroești, Nepochăuți, Malinți și Bărbești între copii, un băiat și patru fete, în mod egal.⁴

Trebuie menționat că în actele domnești, la întărirea uricului, foarte des se indica că pământurile date de domn aparțin nu numai beneficiarului dat, dar și soției, și copiilor lor, indiferent de sex. Documentul din 1411, iunie 28, demonstrează elocvent această situație. „Din mila lui Dumnezeu, noi Io Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei cu fratele meu jupan Bogdan. Facem cunoscut cu această carte a noastră, tuturor bunilor pani, cari o vor vedea această carte sau vor auzi cetindu-se,

că această adevărată sluga și boier al nostru Plotun a slujit mai înainte părintelui nostru, cu dreapta și credincioasă slujbă, iar astăzi ne slujește nouă cu dreapta și credincioasă slujbă. De aceia noi, l-am miluit cu deosebită milă. I-am dat un sat, Plotunești, de la Strunga. Aceasta să-i fie lui uric, cu tot venitul, în vecii vecilor, acestuia și copiilor lui, *sau băiat sau fată*, și nepoților lui.”⁵

În documentele medievale foarte des figurează formula de donație a uricului la ambii soți: „Am dat lui Șoldan al lui Petru și femeii lui, fiica panului Giulea”;⁶ „lui Cârstea și femeii lui Mariei”⁷; „credinciosului pan, Hodco Costici și femeii sale Vasiutca și copiilor lor să le fie uric.”⁸

În anumite cazuri, domnul confirmând uricul, indica că pământurile „miluite” aparțin și soției. În 1424/1425, Alexandru cel Bun emite un anumit document: „adevărată sluga noastră boier Bărbosul, ne-a slujit cu dreaptă și credincioasă slujbă. L-am miluit cu deosebita noastră milă și i-am dat în țara noastră un sat pe Șumuz, unde este casa lui, ca să fie lui uric, cu tot venitul, până când va fi în viață. *Iar după viața lui, să fie femeii lui, Marena și nepoatelor ei, Anuța și Stana, și copiilor lor.*”⁹

Din acest document se vede, în primul rând, că toată moștenirea revenea soției. În a doilea rând, boierul neavând moștenitori de gen masculin, ci numai fete, și ele aveau dreptul la moștenirea tuturor bunurilor familiei. Adică, ceea ce a obținut boierul prin serviciile sale față de domn devine proprietate ereditară, indiferent de genul moștenitorilor. Se știe că în Europa deseori se ofereau titluri și pământuri numai demnitarului, sau fiilor lui, dacă acestea își asumau obligațiunile de demnitari ai regelui. Femeile în aceste cazuri nu aveau dreptul la moștenire. (**reinscris**).

În Moldova erau cunoscute numeroase cazuri când femeile primeau uricele de la domni. Drept exemplu poate servi un document din 1433, ianuarie 28, emis de Ilie I (1432-1433, 1435-1436, 1436-1442, asociat cu Ștefan II din 1436) prin care se dă în proprietate un sat unei femei, fost în proprietatea unui boier. „Noi Ilie voievod, domn al țării Moldovei...pe această

adevărată **Matusița** am miluit-o cu deosebita noastră milă și i-am dat în țara noastră un sat pe Plotunița la câmp, anume unde a fost Neagoe Gănescul. Acesta să-i fie uric cu tot venitul și copiilor ei și nepoților ei și mamei ei Maria.”¹⁰

În 1502, Bogdan III (1504-1517) dă uric la un grup de femei: „adevărate **Stana și surorile ei Zoica și Marena și Parasca**, nepoatele lui Marcu...**să fie de la noi uric.**”¹¹

Un alt document (1436-1442) arată cum se dădea uricul unui boier la frate și soră în mod egal, sora fiind deja măritată: „Ilie și Ștefan întăresc lui Sima logofătul și surori lui, **Ana, soția lui Bârsan**, satele Glodeni, jumătate de Voinova, unde au șezut vătămanul Pașcu.”¹²

Istoricii medievali au constatat că în “obiceiul vechi” al secolelor XVI-XVII s-a stabilit un fenomen, numit “sinisfora”, conform căruia fiica ce întrase anterior în posesia unei moșteniri, avea dreptul să moștenească și terenuri de pământ, anexându-le la moștenirea deja primită¹³.

După cum ne arată materialul documentar, femeile aveau dreptul să primească uricul, să-l moștenească și să-l administreze.

În secolul al XV-lea, în Țara Moldovei copiii de ambele sexe erau recunoscuți ca moștenitori ai proprietății funciare.¹⁴ În majoritatea documentelor de vânzare sau cumpărare a imobilului ambii soți figurează în mod egal, în anumite documente se subliniază că se face cumpărătura pe banii proprii. S-a păstrat un act de vânzare-cumpărare (1462, mai 15, Bacău) unde se arată că: „Marena, fiica lui Ulea, de bună voia ei a vândut uricul său drept, o seliște...slugii noastre, Sima Turluiianul, pentru **banii lui drepti și curați**, care i-au fost **deosebiți de ai femeii lui**, Stana.”¹⁵ Femeile la fel își achiziționau imobilul din banii proprii. În documentul din 28 aprilie, 1464 (Suceava) e atestat cazul când: “...și i-am dat, i-am întărit lui în țara noastră, **ocina femeii lui, Marina**, jumătate de sătuc din Toporouți, pe care **ea a cumpărat-o** cu Mihnea, **pe banii săi.**”¹⁶

Din acest document e evident faptul că în familie soții, deținând proprietatea, puteau s-o administreze și independent, și în comun, mai ales dacă nu aveau copii sau alți moștenitori. Sunt cunoscute cazuri când soții donau toată averea lor unor mânăstiri: „Petru voievod, ...,că a venit înaintea domniei sale Cămărzan și soția sa, Stana, și de a lor bună voie au dat sfintei mânăstiri danie casa lor, din ulița ce duce drept la cetate.”¹⁷

Actele medievale arată că femeile se ocupau de vânzarea și cumpărarea imobilelor foarte activ. Multiple documente confirmă acest fapt. În documentul din 1502, martie 13, (Vaslui) este menționat că „Drăgălina, fiica lui Zancea postelnic și nepoții ei de soră,...au

vândut ocina lor dreaptă din uricul drept, slugilor noastre Stan și Iuga și surorilor lor Magda și Ana și Ilca și Drăguță.”¹⁸

Merită de subliniat că, deseori în actele domnești femeile sunt numite după mamă și nu după tată: „1508, decembrie 15, ... Slavna, fiica Frosinei și nepoții ei de soră Fedor și surorile lui...au vândut ocina lor dreaptă din uricul lor drept, din uricul bunicului lor Ciurbă ... Marenei și Nastei, fiicile panului Iațcu Hudici.”¹⁹

Probabil aceasta se explică prin faptul că copiii moșteneau orice proprietate a părinților, imobilul și mobilul, independent de propria lor apartenență. Aceste sate, case, mori, seliști etc., adică, ocina, puteau fi trecute copiilor sau din partea proprietății funciare a mamei sau a tatălui, și la rândul său „dedină”, din partea bunelor după mamă și tată.

Materialul documentar din epoca cercetată demonstrează că forma de bază a proprietății particulare asupra pământului rămânea ocina cu drept de înstrăinare și moștenire în două variante *ereditară* și *achiziționată*.²⁰

Foarte des în documentele moldovenești din secolul al XVI-lea găsim cu privire la pământ nume de femei-proprietari funciari, care primeau cărți domnești prin care se confirma dreptul lor de proprietate asupra pământului. Ele vindeau și cumpărau pământ, iar numărul femeilor nu ceda în fața numărului bărbaților-proprietari de pământ. În plus, drepturile proprietății funciare se determinau atât pe linie masculină, cât și pe linie feminină, în dependență de unde provenea moștenirea asupra proprietății (o parte sau o porțiune de pământ, un sat, sau un sfert, jumătate din sat etc.).²¹

De exemplu, într-o gramotă emisă de Ioan Vodă²² din 1572, decembrie 3, figurau 24 de proprietari de pământ, cărora li se confirma moștenirea patrimonială a satului Petrești, printre ei fiind numiți 12 femei și 12 bărbați.²⁰ „Facim știri cu această carte...adică adevărate slugi a noastre, Onca și frații lui, Pătrașco păharnic și popa Ioniță și surorile lor Martina și Ghinda, toți nepoți lui Ivenco Poină, și airăși rudele lor, Toadir și sora lui, Dușca și Stanca, nipoții lui Nigrilă; și iarăși niamurili lor, Drăguș și frații lui, Mătiu și Cârste și sora lor Alba; și iarăși niamuri a lor, Dragotă și sora lor Marușca și nipoți di frați a lor, Onul; și iarăș niamuri lor, Onilă, toți nipoții Cărstii; și iarăș niamuri a lor, Naste și sora ei Sofronie și frații lor Ipatie și Onca; și iarăș niamuri a lor, Văscan și sora lui Mărie, ficiorii lui Hilimon și rudinie lor Zaharie, ficiorul lui Andrușco; și iarăș niamurili lor, Anușca și surorile ei, Armanca și Urătă, fetili popii Cucului; și iarăș niamurili lor, Gavril Poiană și sora lui, Ana, feciorii lui Ghidion, toți nepoții Anii, că i-am miluit pi dănșii și **li-am întărit lor de la noi, a lor dreaptă ocină și moșie, din dresu de mărturie ci au**

avut moși lor, Ivan Poină cu frații săi Negrilă și Cărste și sora lor Ana de la bătrânul Știfan voevoda, satul Poenie, cari acum să cheamă Petreștii, ca să li fie lor de la noi uric."²³ Acest document prezintă un interes deosebit, deoarece este arată foarte clar proveniența proprietarilor satului din generații precedente, unde la fel se numără femeia.

În sursele istorice din secolul al XVI-lea este recunoscută una dintre cele mai mari grupări de neam la împărțirea satului Holohoreni. Din această grupare făceau parte 78 de persoane cu drepturi de moștenire – 48 de bărbați și 30 de femei.²⁴

O particularitate a dreptului de moștenire din Moldova secolului al XVI-lea era stabilirea acestui drept atât pentru bărbați, cât și pentru femei. Datorită acestui drept, se dezvoltau relațiile de moștenire ale proprietarilor asupra unui sat, unui teren concret de pământ sau a mai multor cote-părți, în dependență de unde se trăgea moștenirea, din partea părinților și buneilor, de pe linia feminină sau masculină. Un document din 2 aprilie, 1579 (Suceava) demonstrează ilustrativ sistemul ereditar familial: „Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, Mariica, *fiica* lui Drăghici vistier, *nepoata* lui Stărcea, *strănepoata* lui Drăgoiu, *răstrănepoata* lui Dragomir, de bună voia ei nesilită de nimeni, nici asuprită și a vândut *dreapta ei ocină și dedină din privilegiile sale drepte și proprii, ce a avut răstrăbunicul ei, Dragomir, de danie dela Ilie și Ștefan voievozi și din uric de întărire ce a avut străbunicul ei, Drăgoiu, fiul lui Dragomir dela Ștefan voevod cel Bătrân* un sat”²⁵. În acest act de vânzare se vede destul de clar că doamna Mariica avea dreptul asupra satului în a patra generație, adică de la răstrăbunicul și avea toate „privilegiile sale drepte și proprii” acordate și întărite de mai mulți domni ai țării. Se observă că o însemnătate legitimă avea documentul care se referea la danie de la Ștefan cel Bătrân (Ștefan cel Mare).

Deseori, în actele de vânzare-cumpărare se subliniază apartenența proprietății, de exemplu, o parte era moștenită de la mamă și o parte de la tată (pe linie masculină sau feminină).

Drept confirmare aducem două documente de vânzare ale unei persoane care, în scurt timp vinde partea moștenită de la mamă și de la tată. În actul din 1579, aprilie 26, Iași, „Gherghâță, fiul Aghfiei Coilpăneasă, nepotul lui Lupe Ciohoreanul, de bună voia lui și a *vândut uric de împărțeață ce a avut moașea* (mama-L.Z.) *lui*, Mușă, de la Ștefan voevod cel Bătrân, două părți din satul Tomești pe Moldova”²⁶. Peste zece zile, același „Ghiiorghiță, fiul lui Coilpan, de bună voia lui și a *vândut dreapta sa ocină și cumpărătura a tatălui*

său, toată partea sa din sat din Vârtop și din vatra și din câmp, din amândouă *cumpărăturile tatălui său* și dintr-o bucată de hotar ce a cumpărat afară din acest sat, *ce a avut tatăl său*, Ciolpan, dela Alexandru voevod. Aceasta le-a vândut slugii noastre Andreica și femeii lui, Gherușca”²⁷.

Din aceste documente se vede, că la întocmirea actelor de proprietate funciară, pisețul era obligat să indice proveniența proprietății particulare în familie. Documentele prezentate reflectă situația juridică a femeilor din Evul Mediu, care aveau aceleași drepturi asupra proprietății ca și bărbații și erau asigurați și protejați legitim, conform „obiceiului pământului”²⁸. După cum se vede și se confirmă prin actele documentare ale epocii, femeile, ca și bărbații, aveau același statut juridic și dreptul succesoral în privința dreptului de proprietate asupra diverselor moșii, moștenite sau achiziționate, ocinilor și dedinelor.

Conform tradiției vechi, în caz de vîndere a ocinii ereditare (sau a unei părți de sat), inițial trebuia oferită spre cumpărare tuturor rudelor, și numai dacă ele se deziceau, moșia putea fi vîndută străinilor. În caz contrar, se putea apela la dreptul de răscumpărare a moșiei. În asemenea cazuri în document se indica clar proprietatea ambilor soți, ca să nu fie neînțelegeri din partea rudelor apropiate. În actul de vânzare se menționa că nimeni dintre frați nu poate încălca contractul de vânzare-cumpărare sau de donație a ocinii, deoarece toate rudele fusese înștiințate preventiv și acum n-au dreptul de răscumpărare a moșiei ereditare sau cumpărate în comun de soți.²⁹

Documentul din 1671, ianuarie 9, Iași, ne relatează un asemenea caz: „Adică eu, Gafiță, jupâneasă lui Savin, ci a fost starosti, fata lui Hâjdău, scriu și mărturisesc cu acest zapis al meu, precum am vîndut jumătate de sat di Edineț, în ținutul Hotinului, dumisale, lui Prodan Drăgușescu, șătrari, drept 200 lei bătuți, pentru că această jumătate de sat, ci scriu mai sus, *unele părți mi-au fost de moșie și altele cumpărătură dimpreună cu jupânul meu; și am și danie de la jupânul meu*. Și când am vrut să vînd această jumătate de sat, di Edineț, am întrebat pe toți frații mei, și nici un frate al meu n-au voit să o cumpere.”³⁰

Sunt înregistrate cazuri când, în procesele de moștenire, se mergea până la determinarea legitimității copilului. Femeile în aceste cazuri erau obligate să confirme proprietatea lor față de rude. „Un asemenea caz s-a judecat la 15 septembrie 1645, când „de iznoavă” Ionașcu Mînjea și cu toate rudele sale a susținut că Anghelina, soția lui Iațcu Mînjea, nu este fată bună a lui Serghie, „ce-i este hiastră, făcută cu alt bărbat”, pentru a dovedi că nu avea dreptul să-i moștenească

ocinile. Pus într-o asemenea situație Iațcu Mînjea a adus în instanță preoți, slugi domnești, oameni buni și bătrâni „care au știut când s-a născut Anghelina”. Aceștia au depus mărturie că este „fată bună” a lui Serghie³¹. Bazat pe asemenea probe, sfatul domnesc a hotărât că Anghelina avea dreptul să moștenească și să stăpânească proprietățile tatălui ei³².

În cazul decesului soțului, deseori soția moștenește toată averea singură sau împreună cu copiii, dar această necesită confirmare în scris sau prin mărturie a „oamenilor buni”. S-au păstrat o serie de texte cu testamente, în care era indicat cine devine succesor ca să nu pretindă la moșie altul, mai ales rude apropiate ale răposatului.

În testamentul lui Dumitrașco Mihul de la 1633, februarie 18, prin care își lasă întreaga avere soției sale, Antemia se scria: „ Eu, Dumitrașco Mihul, dau de știre cu această scrisoare a mea de rândul ocinilor și moșiilor mele ce mi-au prisosit de la părinți miei, Dumnedzău să-i pomenească, că sîntu toate ocinele mele deosebit de alți frați ai mei și de alte rude ai mele și nime nare nice o treabă la părțile mele ce am și de la tatăl meu, Dumnedzău-l pomenească, și de la înma mea (mama mea – L.Z.) și nice sîntu dator nemărui nice cu un ban. Iar printr-aceia, *eu las, după datul sufletului meu, câte ocine am eu și câtă agonisită am eu și bucate, toate să fie giupănesei mele, Antemiei. Și nime să n-aibă nici o treabă a trage sau a lua ceva de la dânsa, căce sîntu ale mel dreptu, deosebi de toți frații*, cum și mai sus scriu. Așa mărturisesc aceste cuvinte la bătrâneți, la moartea mea. *Iar de să va tâmpla moarte mainte giupănesei mele decât noao, iarăș să n-aibă nime nice o treabă cu ocinele ei, ce să avem noi a ne comânda unul pre alt*”³³.

Din cele expuse rezultă, că în testament se indică foarte clar o delimitare a proprietății soțului și că totul trece soției și rudele să nu pretindă la ea. Acest Dumitrașco Mihul nu s-a referă la proprietatea soției, ci numai la aceea ce îi aparținea lui și precizează că, în cazul decesului soției, averea ei va trece în posesia lui. Ca să evite intervenția rudelor în posesia lor familială, el subliniază că totul aparține lor și confirmă testament cu iscăliturile preoților „și pre mai mare credință ne-am pus noi, preuții, pecețile noastre la această adevărată scrisoare cum am audzit mărturesindu.”³⁴

Peste două săptămâni, pe data de 2 martie, 1633, la Iași, marii boieri adevărați că Dumitrașco Mihul s-a învoit cu soția lui, Antimia, să moștenească reciproc, după moartea unui dintre ei; „iar den frații lui sau den nepoții lui sau dentr-altă seminție a lui, să nu aibă nice o treabă.”³⁵

Posibil că giupăneasa Antemia a avut totuși un proces cu rudele soțului. Nu dispunem de documente care confirmă litigiile dintre ei dar, peste un an și jumătate

Antemia a ajuns la instanța supremă, la domn. Domnul și sfatul domnesc judecau procesele dintre urmași, atunci când unii afirmă că au fost nedreptățiți la masa succesorală, în sensul că li se atribuiseră mai puțin, din cauze obiective, în special dacă nu voiau să recunoască actul de ultimă voință al decedatului. În asemenea cazuri instanța supremă trebuia să verifice autenticitatea actului și să hotărască, urmând o procedură specială³⁶.

Finele acestui proces este reflectat în cartea domnească din 1634, iulie 18, Iași, din care rezultă că, totuși, Antimia a câștigat judecata. ”Io Vasilie voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei...și tot sfatul domniei mele, văzând acel zapis de mărturie de boierii domniei mele...am întărit cneaghinei lui Dumitrașco Mihul ca să-i fie ale ei toate acele averi ce a lăsat Dumitrașco cu limbă de moarete și să-l grijească și să-i facă pomenire din an în an, iar frații lui ce-i are el și alte rude ale lui să nu aibă nici o treabă, întru nimic, nici cu averile, nici cu ocinile ce a lăsat Dumitrașco Mihul, ci să fie ale cneaghinei Antimiei de folosință și ocinile ce scriem mai sus, cu tot venitul, neclintit niciodată în vecii vecilor.”³⁷

Acest caz de moștenire elucidează unele momente din drepturile femeii din perioada prezentată. În primul rând, în testamentul dat nu figurează copiii. Conform „obiceiului pământului”, în aceste cazuri toată proprietatea revenea familiei defunctului. Rudele apropiate, părinți, frați, surori, nepoți etc., puteau deveni succesorii. În cazul cercetat, soția putea să se bucure de drepturile depline asupra bunurilor rămase, numai dacă avea la dispoziție un document în scris adevărat de martori, adică testamentul, și era pregătită să-și apere interesele. În al doilea rând, se demonstrează concludent că femeile intentau procese de judecată, inclusiv în instanțele supreme, fără nici o frică că nu vor fi luate în considerație. În procesul dat, giupăneasa Antimia a apărut drepturile ei nu numai în fața rudelor fostului soț, ci s-a apărut și în fața societății. Legile nescrise, chiar și în secolul al XVII-lea, aveau adânci rădăcini. În anumite cazuri, când femeia nu avea copii și înstrăina bunurile, era acuzată de societate că pretinde la proprietatea funciară a familiei soțului.

Un exemplu asemănător a fost cercetat de sfatul domnesc în 1718, februarie 7, convocat în mod special, fiindcă a participat la el mitropolitul și episcopii, chemați de la Iași, să hotărască neînțelegerea lui Mihail Racoviță³⁸ cu cumnata sa Anița, fosta soție a vărului său Iordache Toma. În fața instanței, astfel constituită după indicațiile domnului, Anița a mărturisit că nu a avut copii cu soțul ei, dar au rămas de la el niște bijuterii și „haine scumpe”. Sfatul a decis că „după legea țării și a sfintei pravile”, ea este obligată să întoarcă acele

bunuri lui Mihail Racoviță, acesta fiind cea mai apropiată rudă. Anița a mărturisit că o parte din obiecte au fost pierdute de soțul ei, iar altele – de ea. Mihail Racoviță a pretins să fie despăgubit și a fost susținut de judecată. Anița a fost obligată pentru contravaloarea obiectelor să înstrăineze lui Mihail Racoviță un sat³⁹. Acest caz demonstrează că nu întotdeauna femeia avea posibilitate să-și apere interesele și proprietatea familiei.

În acest context prezintă interes și tradițiile de moștenire prin testament din Țara Românească. Un document vorbește despre cazul când se confirmă de către domn dreptul la proprietatea marelui paharnic Gonțea și fiului lui logofăt Neagul, cu mențiune că în caz de deces totul trece „jupăniței Vișa”, soția lui Gonțea și mama lui Neagul. „1580 (7088), 4 iunie, București. Din mila lui Dumnezeu, Io Mihnea voievod și domn la toată țara Ungrovlahiei, ... dă domnia mea această poruncă a domniei mel cinstului dregător al domniei mel, jupanului Gonțea marelui paharnic și fiului lui, Neagului logofătul, ca să le fie toate averile lor, satele și țiganii și ocinele, pe unde și le-au dobândit.

*Iar apoi, Gonțea marele paharnic și fiul lui, Neagul logofătul, înaintea domniei mel, de au întocmit cu limba lor ca, după moartea lui Gonțea marele paharnic și după moartea lui Neagul logofătul, toate averile, satele și țiganii și ocinele care sunt scrise mai sus și averea pe care o va avea, să fie ale jupăniței Vișa, jupănița a lui Gonțea marele paharnic, mama lui Neagul logofătul. Și nimeni altul să nu aibă amestec, nici nepoții, nici veri primari, nici alte rude ale lor. Iar după moartea jupăniței Vișa, ea să fie volnică să dea averile mai sus zise cui va vroi ea*⁴⁰.

Surprinzător este faptul că în acest document figurează trei persoane – tatăl „Gonțea mare paharnic”, fiul „Neagului logofăt” și mama „jupăniței Vișa” cu toate că sunt menționate și alte rude „nepoți, veri primari și alte rude ale lor”. Dar ei și „nimeni altul să nu aibă amestec”⁴¹. Nu găsește explicație și faptul că fiul moștenește totul de la mama. Și tata și fiul erau mari demnitari de stat – mare paharnic și logofăt. Neagul logofăt, cu mare probabilitate, a fost căsătorit, deoarece sunt numiți nepoții. Fără îndoială, la baza întocmirii acestui document a avut loc un caz excepțional, mai ales că în fine se evidențiază că „după moartea jupăniței Vișa, ea să fie volnică să dea averile mai sus zise cui va vroi ea”⁴². În orice caz, putem observa, că doamna numită avea un statut foarte protejat și asigurat dacă i-a fost încredințată întreagă averea a familiei cu dreptul de decizie personală de a administra și moșteni toate bunurile.

Un interes deosebit îl prezintă cazurile juridice la împărțirea ocinilor între moștenitori, problemele privind moștenirea zestrei, atunci când copiii erau din diferite căsătorii, diferiți soți și soții.⁴³

Documentul de la 1701, februarie 13, conține informație despre drepturile la bunuri materiale ale mai multor femei dintr-o familie – soția, mama, mamă vitregă, fiicele, și arată cum erau luate în considerație drepturile fiecărei la proprietatea funciară conform testamentului. Acest document reflectă convingător situația juridică a femeii în epoca medievală.

„Adică eu, Angheluță, fata lui Miron Stârcii, ce a fost clucer, jupăneasa răposatului Gheorghe Hâjdeu, ce a fost vel armaș, și eu, Vasilie, feciorul lui Gheorghe Hâjdeu, ce a fost vel armaș, scriem și mărturisim cu acest adevărat zapis al meu, precum ne-au fost împărțit de răposatul soțul meu Gheorghe Hâjdeu, părintele lui Vasilie Hâjdeu, pe care părți ne-au făcut și zăstratu mie, fetii lui, Angheluții, satul Pașcăuții, sat întreg la ținutul Hotinului, și jumătate de sat Tulbureni, iarăș la Hotin, și jumătate de sat la Medveora, iarăș la Hotin, cu două copili mici, ce mi-au rămas în urma jupănului meu Gheorghe Hâjdeu, anumi Rocșanda și Safta. Ară fciiorului său Vasilie Hâjdeu i-au dat Negoreni, sat întreg, iarăș fetii sale Mariei datui satul Hordăneștii, sat întreg. Deci, părându-i cu strâmbul fetii sale, Mariei, că i-au făcut parte mai prost, satul Hordăneștii, ne-am socotit noi cu toți binișor di i-am mai dat jumătate de sat Hrușoveț, partea răposatului Gheorghe Hâjdeu.”⁴⁴

Documentul prezentat arată că Angheluța este a doua soție a răposatului Gheorghe Hâjdeu și a rămas cu două fete. El, din căsătoria (sau căsătorii?) precedentă mai avea încă doi copii, un băiat și o fată. Din text se vede că la împărțire au fost prezenți toți membrii familiei și fiecare a primit moștenire o anumită cotă din toată proprietatea funciară a lui Gheorghe Hâjdeu - soția cu două fete minore – un sat și două jumătăți de sate, fiul și fiica, de la altă soție – câte un sat. Dar, fiica nu se mulțumește și, anume Angheluța, decide să mai dea încă un sat și evidențiază că e din „partea răposatului Gheorghe Hâjdeu”. Se observă că inițiativa de a scrie acest document aparține Angheluții și, posibil, că se baza pe un testament, ca să evite litigiile cu rudele răposatului. Zapisul a fost confirmat de „boieri mari și mici” ca să „fie de mare credință” și scris de fratele Angheluței, Todirașco Stârce.

La sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea testamentele se întâlnesc mai des, probabil ca având scopul de a asigura soția și copiii de pretențiile rudelor. Cu toate drepturile conform „obiiceiului pământului”, era foarte greu pentru o femeie să-și apere interesele fără un document în scris și adevărat lăsat de soț.

Ca exemplu, poate servi testamentul lui Ioan Racoviță, din 1720, februarie 10. Ioan Racoviță, în prezența

mitropolitului Ghedeon, face diată și lasă moștenire soției sale și copiilor săi toate moșiile moștenite de la tatăl său, indicând că toate actele de stăpânire asupra lor se află la vornicul Iordache bănuind că după moartea lui, familia poate rămânea fără aceste documente.

„Deci, văzându-mă și eu la atâta mare slăbiciune cu plecate matanii, că matanii presfințâia sa, pe mitropolitul, ci am făcutu această a mea adevărată diată cu multă slăbiciune, iar nu din mutare minții câtu de puținel, ce toate adivărate, **rămâindu dimiei, fimeia me și cucconii mei, și de li-ar opri dumnelui vornicul Ioardache sau fii dumisale, sau fiicile dumisale, ce-ar fi driaptă parte tătăne-meu**, lui Ion Racoviță, or din zăpăsalii moșiilor, or di ar fi mai rămas ceva din pojijia părintelui meu, sau și dintr-alteli câtu di puținel, ș-ar tăgădui și n-ar da copiilor mei, șă fie dumnelui, vornicul Iordachia dipreună cu fii dumisali și cu fiicili dumisali suptu blăstamul...șă fie neertați. **Iar, făcându-mi dreptatia copiilor mei, din ci-ar fi părintelui meu**, șă fie ertați cu toții și dării adevărate diată”⁴⁵.

O situație asemănătoare se întâlnea și în Țara Românească. Documentul din 1580, iunie 8, este un caz când se confirmă testamentul soțului în favoarea soției în prezența martorilor cu explicații că soția a cheltuit „30 000 de aspri pe bărbatul ei Danciul când a fost în pribegie”⁴⁶. „Io Mihnea voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei...Dă domnia mea această poruncă a domniei mele jupăniței Neaga, fosta jupăniță a lui Danciul armașul din Văcărești, **ca să-i fie ocinele și vecinii din Ciocănești și din Văcărești și casele și viile câte sunt și toate averile și sculele și țiganii pe care-i va avea bărbatul ei, Danciul, pentru că-i le-a dat Danciul însuși înainte de moarte lui** și încă am văzut domnia mea și am citit și cartea răposatului părinte al domniei mele Io Alexandru voievod.

Astfel am adeverit și domnia mea și încă au mărturisit și înaintea domniei mele megiași buni din Văcărești, anume: Staico și Dobre și Tudoran și Negre și Rada și Sasul și Radul și Cernat. Și așa au mărturisit înaintea domniei mele cu sufletele lor, **că a dat bărbatul ei, Danciul, jupăniței sale Neaga, pentru că nu a rămas nici un fiu și pentru că a întreținut jupănița Neaga pe bărbatul ei Danciul în pribegie, de a cheltuit 30 000 de aspri**.

De aceea, **am dat și domnia mea acestei mai sus zise jupănițe Neaga, ca să țină și să stăpânească toate ocinele și averile mai sus zise și să fie ea volnică să le dea cu va vrea și să-i fie de ocină și de ohabă ei** și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele”⁴⁷.

Acest document este un caz deosibit din punct de vedere juridic. În primul rând, este confirmarea testamentului ce vorbește despre faptul că el a fost scris

înainte de moarte. În a doilea rând, în testament se subliniază că soții nu au avut copii. În asemenea situații era imposibil ca femeia să obțină averea soțului, chiar având testament, deoarece interveneau rudele și prin judecată făceau totul posibil ca se păstreze moșiile familiei. Dar în document se face referință foarte clar la acest capitol și se pune accentul că numai soția l-a întreținut când a fost în pribegie și a cheltuit banii ei. Deci, cu mare probabilitate, jupâneasa Neaga a cheltuit banii proprii, din zestrea ei și de aceea a ajuns la judecata cu martori (opt persoane!) ca să obțină moșiile soțului. După părerea noastră, un moment foarte important este formula cu care se încheie această danie „**să fie ea volnică să le dea cu va vrea și să-i fie de ocină și de ohală ei**”⁴⁸, ce era ca o confirmare că ea nu era obligată după moarte să moștenească averea soțului în favoarea familiei lui. Rudele apropiate interveneau foarte des cu pretenții de reîntoarcere a moșiilor și numai cu documente era posibil să câștige procesul.

Femeile procedau în cazuri identice la fel și își protejau soții de eventualele conflicte judecătorești cu rudele, lăsând un testament. Documentul din 1576, august 17, demonstrează o situație când soția, lasând testament, indică cum să fie repartizată toată averea ei după moarte: “Iată doar **eu, roaba lui Dumnezeu, jupănița Anca, așa am lăsat cu limba mea la ceasul morții și dinainte de vreme**, să știți toți oameni că am făcut cartea domnească, **să fie averile mele**, anume satul Purcăreni, cât este partea mea și satul Iacovești, cât este partea mea și ocina care să cheamă Ulitești, cu pometul și ocina de la Berceani și țiganii toți **soțului meu**, pe nume Condrea logofătul, **pentru că el a cheltuit multă cheltuială pe aceste mai sus-zise averi și multă pără a purtat el cu oamenii mei și cu alte rude pentru aceste sus-scrise ocine și țigani**”⁴⁹.

În continuare se precizează „pentru că **fii nu ne-a lăsat domnul Dumnezeu acum**, să ne pomenească pe urmă. Pentru această, **să faceți averi soțului meu**, lui Condrea logofătul, **până ce va fi viu, el să stăpânească. Dacă se va întâmpla și soțului meu**, lui Condrea logofătul, **să moare, să fie toate aceste mai sus-zise ocine și țigani sfântei mănăstiri ce se cheamă Vierașul**, hramul vovivdenia preasfintei stăpânei noastre de Dumnezeu născătoare, numai fără un vicin, pe nume Neagoe, cu delnița sa; este din satul meu, din Purcăreni, pentru că pe acesta eu însămi l-am lăsat să fie al sfintei biserici din sat, **unde îmi va zăcea trupul, pentru îngrădire și pentru acoperire și să aibă grijă de lumânări**.

Și iarăși din țigani **am lăsat un sălaș, anume Oprea cu copii săi, Marinei, sora soțului**, Condrea logofătul, **să-mi fie pomană**. Iar ceilalți țigani iarăși să fie ai sfintei mănăstirii, **însă dacă să va întâmpla moartea**

soțului meu, care este mai sus scris, Condrea logofătul, iarăși să fie aceste mai sus-zise averi la sfânta mănăstire care este mai sus-zisă, **iar rudele mele nici un amestec să nu aibă, nici dinspre tată, nici dinspre mamă.**

Am lăsat la ceasul din urmă.

Și a murit jupănița Anca luna august 17 zile în anul 784 (1576)⁵⁰.

Acest testament este deosebit, deoarece, după cum se observă, era scris în ziua când a decedat jupăneasa Anca. Ea a „lăsat cu limba la ceasul morții și dinainte de vreme”⁵¹, adică încă conștientă, toată averea soțului, „pentru că el a cheltuit multă cheltuială pe aceste mai sus-zise averi și multă pâra a purtat el cu oamenii mei și cu alte rude pentru aceste sus-scrise ocine și țigani”⁵². Nu se știu circumstanțele acestei neînțelegeri între jupăneasa Anca și rudele ei, dar ea subliniază în testament că anume soțul a protejat averele ei de la rude și nu lasă nimica și nimănui din neamul ei, „iar rudele mele nici un amestec să nu aibă, nici dinspre tată, nici dinspre mamă”⁵³. O parte din proprietatea ea a lăsat-o mănăstirii, unde urma să fie îngropată „pentru îngădire și pentru acoperire și să aibă grijă de lumânări”⁵⁴ și o parte sorei soțului „să-mi fie pomană”⁵⁵.

Pe lângă faptul că femeia avea drept la toate bunurile imobiliare și mobiliare moștenite de la părinți, de la soț și cele dobândite în timpul căsătoriei pe banii ei, ea, la rândul său, moștenea toată averea și proprietatea după dorința ei. Succesorul moștenirii putea să fie soțul, copiii, rudele apropiate, mănăstirile etc.

În majoritatea cazurilor femeia moștenea toată proprietatea la copiii săi. S-au păstrat numeroase documente în acest sens.⁵⁶

În cartea domnească din 1533, martie 12, Vaslui, este ilustrată o situație când mama împarte satul ei între trei copii, două fete și un băiat, în mod egal, în trei părți: „...a venit înaintea noastră, **Sorița, fiica Marenei, fiica lui pan Țiban**, de bunăvoia ei, nesilită de nimeni, nici asuprită **și a dat și a împărțit dreapta sa ocină și din privilegiul ce a avut bunicul ei pan Țiban dela străbunicul nostru Alexandru voevod**, un sat pe Gârboveț, anume Hovrăeștii, copiilor săi Lazor și surorilor lui, Fetia și Anușca. Și le-a împărțit acest sat în trei părți...de aceia noi, văzând tocmeala lor de bună voie, ce a întocmit mama lor, noi de asemenea le-am întărit lor acest sat”⁵⁷.

După cum se vede, nimeni din copii n-a fost nedreptățit de către mamă. Interesant este și cum se arată că acest sat aparține familiei doamnei. Această Sorița nu scrie a cui soție este (sau a fost), da a cui fiică și subliniază că acest sat este „dreapta sa ocină și din privilegiul ce a avut bunicul ei”⁵⁸.

Copiii, la rândul lor, la înstrăinarea pământurilor

moștenite, în actele de împărțire a posesiunilor funciare, menționau a cui era proprietatea, a mamei sau a tatălui. În cartea domnească de întăritură din 1631, aprilie 22, se indică că trei frați cu sora lor „de bună voia lor, **au vândut dreapta lor ocină și dedină cu privilegiu de împărțeală ce a avut mama lor Măriica**, de la Alexandru voevod lui Coste Băcioc, clucer.”⁵⁹

Un deosebit interes la acest capitol prezintă documentul din 26 februarie, anul 1638: „Adică eu, Nasta, fata lui Ivan Vartic, feciorul lui Vartic și a Tații, fetii lui Ion din Cicican(i), scriu și mărturisesc, cu acest zăpis al meu, cum de bunăvoia mea, de nimeni nevoită, nici asuprită, eu m-am dat ginerelui nostru, Ursul din Broșteni și nepoatei mele Antemii... **toate părțile mele de ocine, ce a avut de pre-tată-mieu**, de pre Ivan Vartic, cât să va alege partea lui în Tăcoteni, jumătate de sat, partea de sus, **și părțile ce am avut de pre maica-mea Tătea, fata lui Ion**, din jumătate de sat din Cicicani, **cât va fi parte mamei și partea ei din Cotela**”⁶⁰.

Acest document ne aduce mai multe informații despre drepturile femeilor la proprietatea imobiliară în epocă respectivă. În primul rând, sus-numita Nasta indica cine erau părinții ei – tata, mama și proprietatea lor. Un moment foarte interesant este acela că se subliniază că „**parte mamei și partea ei din Cotela, că iaste de jumătate de sat cu alții frați**”⁶¹. Anume acest fapt arată că mama a avut proprietatea egală cu frații săi în satele moștenite de părinți. În a doilea rând, ea lasă totul ginerelelui său și nepoatei „ca să mă grijească dumnealor și să mă hrănească și să mă îmbrace până voi fi vie și după moarte mea ca să mă comande cu toate pământurile, cum se cade unui om mortu, **căci alți feciori n-am avut, nici s-au aflat alți nepoți, fără aceiastă nepoată a mea, ce mai sus scrie, Antemia, fata lui Grigore și gineri-meu Ursul**”⁶². Așa se proceda, adică se scria toată proprietatea pe numele ginerelelui, în cazurile în care nu existau moștenitori de genul masculin, dar vroiau să păstreze pământurile integral. Pentru a evita orice neînțelegere, în document se scrie foarte detaliat și minuțios cui aparțineau satele indicate. Astfel nepoata era protejată în viitor, deoarece devenind proprietari împreună cu soțul, este documentat că această parte a proprietății comune aparține soției.

Zăpisul de danie din 10 martie 1683 semnalează faptul când mama împarte între copiii ei niște părți din satele Mălăiești, Misăsăști, Tomicani și Naslavcea în ținutul Hotin, care aparțineau ei și soțului. „Adecă eu, Vasilca, jupăneasă dumisale răposatului Samson Căzacului, fata Tomii sulgerului, scriu și mărturisesc cu acest adevărat zăpis al nostru, cum eu de bună voie me, **mi-am împărțit feciorii cu moștile, ce am avut de pe părinții mei, și de pe soțul meu, Samson.**”⁶³

Mai departe în acest document se arată cum a procedat această Vasilcă la împărțire între mai mulți copii. Părți din satele numite mai sus ea lasă „fetei mele Erenuțe, și fiului meu Ioniță, și fetei mele Aniței. Iară **alții feciorii ai mei să nu aibă treabă la aceste moșii**, căci am dat la Rosoșenii jumătate de sat copiilor celor mai mici: Kostandin și lui Toderășco.”⁶⁴ La urmă, jupâneasa Vasilca din numele său scrie foarte categoric: „**Deci, așa am socotit și am împărțit pe dreptati. Iară care din feciorii de al mei nu s-ar ține de această tocmeală, ce am împărțit eu, să fie triciat.**”⁶⁵ Din textul acestui zapis se vede că doamna putea să se ocupe singură de înzestrarea copiilor, căci nu se pomenește că „rânduiala” între copii s-a făcut cu soțul sau cu niște rude.

În cazul când copiii proveneau de la diferiți soți, proprietatea femeii la fel se repartiza numai de ea, nimeni altul nu avea dreptul să administreze averea ei. În documentul din 1484, martie 12, Ștefan cel Mare, întărește lui Toma Măjar și fraților săi vitregi, Petre și Coste, ocinile de pe mama lor. „Noi, Ștefan voevod, știut facem, că această adevărată slugă a noastră **Toma, fcioru lui Măjar, ci-au avut Majar cu Dușca**, fata lui Toder Dobrișan și **Petre și Coste iarăși feciorii Dușcâi ci-au avut Dușca cu alt bărbat**, slujind noă cu dreaptă credință, i-am miluit pre dănșii și **li-am întărit lor, în al nostru pământ al Moldovei, dreaptă a lor ocina a mamei lor Dușca**”⁶⁶.

După opinia noastră, o deosebită importanță prezintă un document din secolul al XV-lea, în care femeia figurează într-un litigiu ca proprietar și martor principal al familiei sale. Ștefan cel Mare dă o hotărâre în procesul dintre Ivan, fiul lui Vasco din Horodnic, și frații săi pe de o parte, și între Marușca, jupâneasa lui Andreico Șerbici, fata lui Ivan Cupcici și vărul ei Mihno, fiul lui Grozea Cupcici pe de altă parte. Ivenco și frații săi pretindeau, contra Marușcâi și vărului ei Mihno, „**că ei sunt nepoți lui, Ivan Cupcici după mama lor**”⁶⁷ și că prin urmare au drept la moștenirea averii acestuia, ceea ce Marușca și Mihno tăgăduiau⁶⁸. Este surprinzător faptul că în acest caz se face confirmare la dreptul de moștenire pe linia mamei, adică nepoții încearcă să împartă moșiile și nu e clar de ce această avere nu era repartizată la nivel de copii.

Domnul cere lui Ivan, fiul lui Vasco din Horodnic, și fraților săi să dovedească afirmația lor prin jurământ, împreună cu 24 de jurători „decu am căutat și am judecat cu boierii noștri și i-am dat lui Ivenco și fraților săi, **precum e drept și lege, după obicei**, să vie el însuși cu 24 de jurători și să jure împreună cu ei, ca el și cu frații săi **sunt nepoți lui Cupcici după mama lor**, și că deci Marușcâi și lui Mihno tot nepoți le sunt”⁶⁹. „Dar **Ivan și cu frații săi s-au lăpădat de jurământ și n-au**

vrut să jure cu jurători, ci au lăsat pe seama Marușcâi, fetei lui Ivan Cupcici, **ca să vină ea singură și să jure**”⁷⁰. Este interesant, că până la urmă, femeia, fiind măritată, și implicată în proces cu vărul său, Mihno, este nevoită singură să apere drepturile familiei la proprietate. Ea aduce în judecată martori și personal depune mărturie: „Marușca, sculându-se la ziua sărocită”⁷¹, **a jurat înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri, și mari și mici** zicând așa: că Ivan și cu frații săi nu sunt nepoți lui Cupcici nici ei însăși, Marușcâi și lui Mihno”⁷². Mărușca câștigă procesul și domnul poruncește: „**văzând noi că Marușca a câștigat judecata, că Ivan și cu frații săi nu sunt nepoții lui Cupcici**, ... de aceea am dat și am întărit și noi Marușcâi, vărului ei, toate satele Cupcici, și toată averea acestuia să fie a lor. De asemenea Ivan, fiul lui Vasco din Horodnic, și frații săi, să nu mai aibă a se jălui împotriva Marușcâi și vărului ei Mihno, nici împotriva nepoților lor, nici împotriva neamului lor întreg, nici odată...nici înaintea altor domni, **căci au pierdut Ivan și cu frații săi înaintea a toată legea cea dreaptă**, și să n-aibă a câștiga judecata niciodată, în vecii vecilor. Iar cine va încerca să se jăluască, la orice vreme și la orice zi, fie înaintea noastră, fie înaintea altor domni...acela va plăti atunci zaveasca de 60 ruble argint curat...Scris-a Ilea în Vaslui, la anul 6982 (1474), luna lui august în 26”⁷³.

Deseori femeia dăruia bunurile imobile nu numai copiilor, dar și soților lor. Drept exemplu poate servi zapisul de danie din 1698, martie 2,: „Măricuța, jupâneasă răposatului Grigoraș Ciocârlii, vornicul, scriem și mărturisim, ci de bună voia, **am dat a mea dreaptă ocină și moșii, ficii mele, Aniței, și ginereului meu, lui Ioan Ciomărtan, însă și altei fucei mele Măriuție, cari o ține Tudor, ca să le fie dreaptă ocina și moșii** în veci neclintit, și nimeni dintre alți feciori ai mei să nu să amestece la aceste moșii, pentru că altor feciori ai mei le-am făcut parte aiure, **precum am socotit, că este drept**.”⁷⁴

În acest document merită să atragem atenție la mai multe momente interesante. Doamna dă carte de danie, fiind văduvă, aceasta fiind decizia ei după moartea soțului. Evident, că în familie s-a discutat problema repartizării moșiilor între copii când era soțul în viață. În afară de toate, ea indică că le dă la fete și soților lor „**ca să le fie dreaptă ocina**” (deci dă nu numai la fetele ei!). Dacă fetele erau măritate, desigur, li s-a dat zestre atunci când s-au măritat. Deci, jupâneasă subliniază că la ceilalți copii deja le-a dat moșii și semnează foarte hotărât „**precum am socotit că este drept**” și „**pentru credință me-am pus pecete**”.⁷⁵ Posibil, acest zapis de danie arată cum se făcea reîmpărțirea bunurilor imobiliare de către părinți (cel supraviețuitor) după ce li s-au

dat moșiile. În cazul dat, de reîmpărțire se ocupă mama și familia nu participă la discuții și nu determină decizia.

La acest capitol prezintă interes un document, carte domnească de judecată din 1705, iunie 17, de la Antioh Constantin voievodul fostului spătar Stroici, pentru satele Itrinești, Prilipca și Cobâla, care au fost „date de mama lui, păhârnicasă, înainte de moarte” și i-a dat lui „deoarece i se cuvine două sate după împărțire, ca și la cei alți frați. Dar, două sate îi dau, deoarece nu i-am dat zestre ca cei alți frați”⁷⁶.

Este știut faptul (răspândit până în prezent) când o parte din avere i se lăsa acelui copil, care rămânea la casa părintească și trebuia să aibă grijă de părinți. O serie de documente, mai ales cazuri de judecată, reflectă această situație. De exemplu, cartea domnească din 1582, martie 31, conținea informație când mama moștenește „numai fiului său, lui Cârstea Mihăilescul uricar,...casele sale din târgul Suceava și un șirag de mărgăritare și niște clopoței pentru chinteș...deosebit de copiii săi și de nepoți, ca să nu aibă ei nici o treabă cu această mai sus scrisă parte...Iar sluga noastră, Cârstea Mihăilescul, să aibă a o ține și a o îngriji și a o îmbrăca până la moartea ei, iar după moarte ei să aibă a o pomeni”⁷⁷.

Erau cunoscute cazuri când după decesul capului de familie, apăreau neînțelegeri între moștenitori și se intentau procese între membrii familiei. Este interesant de observat, că în anumite cazuri judecata, fără participarea soției, nu lua o decizie. „De, exemplu, la 24 februarie 1602 lui Ieremia Movilă i s-a plâns Antemia, soția răposatului vornic Bucium, că n-a putut „așeza” pe fiii ei la împărțirea moșiilor, viilor și robilor. Domnul, împreună cu sfatul domnesc, **a împărțit mai întâi moștenirea în două, o parte soției și alta rămasă după soțul răposat.** În hotărârea instanței **s-au indicat precis bunurile cuvenite soției** precum și cele care urmau să **se împartă egal între copii.**”⁷⁸

Indiscutabil este că o parte din proprietatea funciară rămânea în familie până la decesul ambilor părinți și putea fi dată oricui dintre copii și nepoți⁷⁹. În cazul când nu erau moștenitori primari, „ocina și dedina” trecea la rudele apropiate – frați⁸⁰, surori,⁸¹ la copiii și nepoții de la frați și surori⁸². În aceste cazuri era neapărat nevoie de un document în scris, deoarece cele mai des întâlnite erau procesele de proprietate.

În cartea domnească de danie din 1469, iunie 6, Suceava, se arată cum era cercetat de sfatul domnesc un caz de împărțire între frați a satelor moștenite de la părinți și partea uneia dintre surori era trecută în proprietatea unuia dintre ei. Ștefan voievod întărește panului Oană Pășcu și a fratelui său Ivașco, satele: Lipovățul, Suhulești...”**Iar părțile surorii lor, Stana** din toate satele amintite, să fie lui Ivașco Pășcu, pentru că Ivașco au răscumpărat pe soră-sa, pe Stana, de la

Tătari, **precum și ea singură iau dat și iau lăsat frațini-său, lui Ivașco, pentru că ea copii n-avut.**”⁸³

Din acest zapis se vede că după moartea Stanei, conform „obiceiului pământului”, toți frații aveau drepturi egale și au pretins la moșiile ei, deoarece nu avea copii și, probabil, că nu era măritată, deoarece în proces nu figurează soțul sau rudele lui. Dar ea avea dreptul să transmită satele după dorința ei, ceea ce a și făcut, lăsând mărturie în favoarea unuia dintre frați. Fără o anumită adevărîță era imposibil ca acesta să câștige procesul.

Un deosebit interes prezintă documentele ce se referă la testamentele lăsate de femei soților lor. Pentru a lăsa moștenire soțului, femeia trebuia să confirme această decizie în scris, prin testament.

În cazul în care soția nu avea copii, părinții sau rudele apropiate înaintau procese de reîntoarcere a bunurilor în familie. Soțul nu avea dreptul să administreze sau să vândă proprietatea soției fără acordul rudelor din partea soției. El putea să câștige procesul numai când avea confirmare în scris și mărturisire de la ea.

Sunt cunoscute o serie de documente privind această problemă. Cartea domnească din 1604, septembrie 1-1605, august 31, Suceava, prezintă un proces de judecată între Tudor Bărbier din Iași și cumnata sa Tudosca din Suceava pentru niște dughene și vii lăsate de Agafia, surorii ei. Acest proces reflectă două aspecte ale perioadei respective, cum își asigurau femeile pe soții lor și cum înaintau ele procesele. Judecata dată înfățișează cum se aplicau și erau văzute legile nescrise, adică „obiceiurile pământului”. În cazul dat, sfatul domnesc a rezolvat acest litigiu în favoarea lui Tudor Bărbier, deoarece el avea testament, document în scris, adeverit și mărturisit. „Însă Tudor, el a arătat înaintea noastră cărți de mărturie, precum **a lăsat Agafia cu limbă de moarte lui Tudor, dinaintea a oameni buni, anume:** duhovnicul ei, Ghelasie eromonah de la mănăstirea sfântul Nicolae din Țarina și popa Toader și popa Eremia din târgul Iași și vecinii din jur. **Iar altcineva din neamurile sale să nu aibă treabă, deoarece el a fost cu dânsa la bine și la rău și a trăit cu dânsa 20 de ani.** De aceia, să aibă Tudor a stăpâni dughenele sale și tot ce a rămas de la femeia sa. De acum înainte să nu aibă Tudosca a mai pără pe Tudor niciodată, în veci”⁸⁴.

Existau și cazuri mai complicate, când soții lăsau toate bunurile mobile și imobile unul altuia, dar în cazul decesului menționau în testament moștenirea în favoarea mănăstirilor. Iarăși, fără confirmare în scris, testamentul nu era valabil. La acest capitol, prezintă interes un document din 1671, care adevărește faptul că soția îi lăsa totul soțului, și el, la rândul său, subliniază și evidențiază în testament proprietatea soției și ceea ce s-a cumpărat împreună. Adică, în anumite situații,

când averea era trecută de către soție soțului prin testament, se marca în document ceea ce îi aparținea soției.

În zăpisiul de mărturie din 1671, octombrie 26, de la fostul păharnic Chiriac dat mănăstirii din Iași pentru satul Streșeani în ținutul Lăpușna, se confirmă că: „Eu, Chiriac, paharnicul scriu și mărturisesc, de nimeni nesilit și ne asuprit, ci de bună voie, prin testament de la soția mea Alexandra, fiica lui Ghrighore Urechea, vornicul, ce **mea lăsat cu limbă de moarte, înaintea duhovnicului său, toată averea mie: și animale, și giuvaiere (lucruri prețioase), și ocină, și viile, și țigani, deoarece unii dintre ele noi am cumpărat împreună și mulți bani ai mei am cheltuit pe ocinile ei.**”⁸⁵

În acest zăpis se scrie în continuare că „**noi am avut copii, dar au murit ei**”⁸⁶. Posibil, decesul copiilor le-a determinat să ia decizia de a lăsa tot avutul mănăstirilor și nu la rudele apropiate. Din text se vede evident, că ideea aparținea femeii: „înainte de moarte, **ea a dat din prăvăliile ei și din ocinile ei la multe mănăstiri...și me-a lăsat testament și m-a numit tutore, ca totul ce a lăsat ea să dau la mănăstiri și să las zăpise. Și s-a lepadat ea de la toți frații ai ei și de la tot neam de ai ei, ca nimeni să nu se amestec, și totul ce va rămânea să fie în porunca mea și să am grijă de pomenire ai ei și a copiilor noștri.**”⁸⁷ Textul testamentului arată că acest document se bazează pe testamentul soției care, îndurerată de pierderea copiilor, a hotărât să lase totul mănăstirii unde se vor face slujbele de pomenire a sufletului ei și a copiilor ei, și pentru a evita litigiile de moștenire, a lăsat în scris ultima ei doleanță.

Drept confirmare a celor menționate, paharnicul Chiriac, adevărește că a făcut totul cum i-a cerut soția: „de aceea, am făcut eu acest zăpis și am dat satul Streșani cu vecinii, cu heleșteu și cu tot venitul mănăstirii

Sfânta Vinerea în Iași, **care este ctitorit (ridicat) de bunelul ei Nistor Ureche, ca să fie ocină și dedină în veci, de sufletul ei și a copiilor noștri, și buneilor și părinților noștri, deoarece așa este scris de ea în testament lăsat mie, și eu așa am făcut. Și am întocmit eu acest zăpis înaintea preasfințitului Dosoftei, arhiepiscop și mitropolit de Suceava...**”⁸⁸

Acest document, ca și multe altele, ilustrează că tradițiile de moștenire după „obiceiul vechi”, nu erau determinate ca în secolele precedente. Dreptul de moștenire evolua tot mai mult în sensul legitimității în scris asupra bunurilor mobiliare și imobiliare. În formularea normelor de drept nescrise se conturau tendințele spre a introduce reguli speciale de succesiune și de codificare a legii.

Drepturile de moștenire din Moldova din sec. XVI-XVII se deosebeau esențial de normele analogice din țările Europei de Est și de Vest, unde libertatea de exprimare a voinței proprietarului era limitată mai strict, adică bărbații aveau dreptul prioritar să obțină o moștenire.

Savanții istorici au analizat și au explicat situația juridică a femeii în multiple lucrări, semnate, de exemplu, de Margareta M. Székely, Iolanda Țighiliiu, Al. I. Gonța ș.a.⁸⁹. Un interes deosebit prezintă afirmațiile lui Al. Gonța despre dreptul egal al femeilor și al bărbaților la moștenire: „... egalitatea în drepturi la moștenirea pământului pentru răzeși, reprezentanți ai ambelor sexe, este deci o instituție străveche, formată la răsărit de Carpați ca un obicei al pământului încă din perioada conviețuirii carpilor și tirageților cu sarmații și goții, începând din secolul al II-lea al e.n., și nu o instituție împrumutată de la popoarele vecine, la care nici măcar nu a existat așa ceva vreodată, cum și-au permis să afirme unii istorici străini și chiar români”⁹⁰.

Note

¹ Galben A., *Din „obiceiul pământului” al Moldovei feudale (sec. XVIII- prima jumătate a sec. al XIX)*, Chișinău, 1986, p. 36-61.

² „Ștefan I era fiul cel mare al lui Roman I(1391-1394) dintr-o primă căsătorie cu o necunoscută, probabil lituaniană din ramura Koriatovici din Podolia a dinastiei Gedyminovici”, în Rezaheveici C., *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881, vol. I., Secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 460; Costăchescu M., *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 612-614.

³ Costăchescu M., *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p.20; Documente privind istoria României. A. Moldova, veac. XIV, XV, Vol. I (1384-1475), București, 1954, p. 4 (Mai departe: *DIRA, Moldova*).

⁴ *Moldova în epoca feudalismului*, volumul IV(1641-1660), Chișinău, 1986, p.235-236 (nr. 103).

⁵ *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, Vol. I, p. 26-27 (nr.31).

⁶ Idem, p. 27 (nr.32).

⁷ Idem, p. 69 (nr.80).

⁸ Idem, p. 119 (nr.125).

⁹ *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, Vol. I, p. 50 (nr.58).

¹⁰ *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, vol. I, p. 100 (nr.117); *Acte Moldovenești din anii 1426-1502*, Bucuești, 1947, p. 56-57.

¹¹ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. I (1501-1550), București, 1953, p. 21(nr. 20); p.22 (nr. 21).

¹² Costăchescu M., *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 114; *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, vol. I, p. 121 (nr.148, nu e datat).

¹³ Советов П.В., *Исследования по истории феодализма в Молдавии, том I, (Очерки истории землевладения в XV-XVIII вв)*, Кишинев,1972, с.317-322.

¹⁴ Galben A., *Из истории феодального права XVIII-начала XIX веков*, Кишинев, 1988, с. 133.

¹⁵ *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, vol. I, p. 319 (nr.384).

¹⁶ Idem, p.331 (nr.399).

¹⁷ Costăchescu M., *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 374; ; *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, Vol. I, p. 227 (nr. 271).

¹⁸ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. I, p.15-16 (nr. 15).

- ¹⁹ Costăchescu M., *Documentele moldovenești de la Bogdan Voievod, București*, 1940, p. 260-261.
- ²⁰ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VI, Chișinău, 1992, p. 8 (în continuare – MEF).
- ²¹ Советов П.В., *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с.320.
- ²² Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574), fiul natural a lui Ștefan cel Tânăr (1517-1527), fiul nelegitim al lui Bogdan III.
- ²³ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. III (1571-1590), București, 1951, p. 9 (nr. 16).
- ²⁴ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chișinău, p. 84-85.
- ²⁵ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. III, p.105-105 (nr. 135).
- ²⁶ Idem, , veac. XVI, vol. III, p.110-111 (nr. 140).
- ²⁷ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. III, p.111-112 (nr. 141).
- ²⁸ Ciălniță D.Ă., *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 321.
- ²⁹ *MEF*, vol. VI, p. 8-9.
- ³⁰ Idem, p. 40-41.
- ³¹ Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade*, vol. III, Iași, p. 321-323.
- ³² Grigoraș N., *Instituții feudale din Moldova (Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea)*, București, 1971, p. 223-224.
- ³³ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, volumul XXI (1632-1633), București, 1971, p. 371 (nr.291) (Mai departe: DRH, Moldova, vol. XXI).
- ³⁴ *Ibidem*, p. 371-372.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 385-386 (nr. 299).
- ³⁶ Grigoraș N., *Instituții feudale din Moldova*, p. 223.
- ³⁷ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, volumul XXI I(1634), București, 1974, p. 225-226(nr.198) (în continuare: DRH, Moldova, vol. XXII).
- ³⁸ Mihai Racoviță, mare vornic, a fost căsătorit cu Safta, fiica lui Costantin Cantemir voievod (1685-1693).
- ³⁹ Grigoraș N., *Instituții feudale din Moldova*, p. 235.
- ⁴⁰ *Documenta Romaniae Historica.B. Țara Românească*, Volumul întocmit de Damaschin Mioc și Iana Constantinescu, vol.VIII (1576-1580), București, 1996, p.501-503 (nr.305) (în continuare: DRH, Țara Românească, vol.VIII).
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 503 (nr.305).
- ⁴² *Ibidem*, p. 503 (nr.305).
- ⁴³ *MEF*, vol. VI, p. 18.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p.207-208 (nr. 79).
- ⁴⁵ *Moldova în epoca feudalismului*, volumul VIII, Chișinău, 1998, p. 47-48 (nr. 27).
- ⁴⁶ *DRH, Țara Românească*, vol.VIII, p. 503-504 (nr. 306)).
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 503-504 (nr.306).
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 504 (nr.306).
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 57-58 (nr.37).
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 58-59 (nr.37).
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 57 (nr.37).
- ⁵² *Ibidem*, p. 58 (nr.37).
- ⁵³ *Ibidem*, p. 59 (nr.37).
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 58 (nr.37).
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 58 (nr.37).
- ⁵⁶ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. II (1551-1570), București, 1952, p. 202 (nr.212); *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. IV (1591-1600), București, 1952, p. 139 (nr.183); *DIRA, Moldova*, veac. XVII, vol. I(1601-1605), București, 1952, p. 94-96 (nr.134); *DIRA, Moldova*, veac. XVII, vol. III (1611-1615), București, 1954, p. 135-136 (nr. 213);
- ⁵⁷ *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. I (1501-1550), București, 1953. p. 353-354 (nr. 320).
- ⁵⁸ Idem, p. 353-354 (nr. 320).
- ⁵⁹ *DIRA, Moldova*, veac. XVII, vol. I (1601-1605), București, 1952. p. 94-96 (nr. 134).
- ⁶⁰ *DRHA, Moldova*, vol XXIV (1637-1638), Volumul întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, 1998, p. 232-233 (nr.249).
- ⁶¹ *Ibidem*, p.233.
- ⁶² *Ibidem*, p.233.
- ⁶³ *MEF*, vol. VI, p.140-141 (nr. 45).
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 140.
- ⁶⁵ *MEF*, vol. VI, p. 140 (nr. 45).
- ⁶⁶ *DIRA*, veacul XV, vol. II (1476-1500), București, 1954, p. 26-28.
- ⁶⁷ Șt. Gr. Berechet, *Procedura de judecată la slavi și la români*, Chișinău, 1926, p. 92.
- ⁶⁸ Șt. Gr. Berechet, *Procedura de judecată la slavi și la români*, p. 92.
- ⁶⁹ Idem, p. 95.
- ⁷⁰ Șt. Gr. Berechet, *Procedura de judecată la slavi și la români*, p. 96.
- ⁷¹ Părțile trebuiau să se prezinte la termenul fixat: „, a veni la zi”. Cel care era absent pierdea procesul: „rămânea de lege”, în Șt. Gr. Berechet, *Procedura de judecată la slavi și la români*, p. 61.
- ⁷² Idem, p. 96.
- ⁷³ Idem, p. 96-97.
- ⁷⁴ *MEF*, vol. VI, p.192-193 (nr. 68); *DRH, Moldova*, vol. XXII, p. 64-64 (nr. 59).
- ⁷⁵ *MEF*, vol.VI, p.192-193 (nr. 68); *DIRA, Moldova*, veac. XVI, vol. IV, p.44 (nr. 50).
- ⁷⁶ *Ibidem*, vol. VI, p.230-231 (nr. 91).
- ⁷⁷ *Suceava. File din istorie. Documente privitoare la istoria orașului 1388-1918*, volumul I, Ediție întocmită de: Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, București, 1989, p.195-197 (nr.73).
- ⁷⁸ Grigoraș N., *Instituții feudale din Moldova*, p. 222; Aurel V. Sava, *Documentele.....*, București, 1944, p. 28-29.
- ⁷⁹ 16 august, 1612, Băiceni: „, Eu Vărvara Neteda,...am dat a mea dreaptă parte de ocină, nepoata-mea, Măricăi, fetei Gligăi, drept sufletul meu și a părinților mei, cu tot locul ce va hi partea mea de ocină, să-i fie ocină și moșie și cuconilor ei, în veci”, în *DIRA*, veacul XVII, vol. III (1611-1615), București, 1954, p.97 (nr.157); „,am făcut scrisoare noastră la mâna ficiilor noștri și a nepoților...pecum avem la sat...la Onișcani, ce sunt pe Kula, care au fost danie moașii noastre Huhuloai”, în *MEF*, vol. VI, p. 194-195 (nr.70); *MEF*, vol. IV, p.150-151(nr.60);
- Ibidem*, p. 184-186 (nr.80); *Ibidem*, p. 209-211 (nr. 92); *Ibidem*, p. 235-237 (nr.103); *MEF*, vol.VIII, p.175 (nr. 137); *Ibidem*, p.202-204 (nr. 163); *DRH, Moldova*, vol. XXII, p.47-48(nr.43)
- ⁸⁰ *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, vol. I, p.366-367 (nr. 436).
- ⁸¹ *MEF*, vol.VI, p. 73-74 (nr.15); **surori**
- ⁸² *MEF*, vol. IV, p.173-174 (nr. 74); *DRH, Moldova*, vol.XXI, p. 84-85 (nr.78); *Ibidem*, p.177-178 (nr.140);
- ⁸³ *DIRA, Moldova*, veac. XIV, XV, vol. I, p.366-367 (nr. 436).
- ⁸⁴ *DIRA, Moldova*, veacul XVII, vol. I, p. 178 (nr.253).
- ⁸⁵ *MEF*, vol.VI, p. 77-79 (nr.17).
- ⁸⁶ *Ibidem*, p. 78.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 78.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 78-79.
- ⁸⁹ SZÉKELY M.M, *Pentru o istorie a vieții zilnice, în Magazin istoric*, nr. 5 (362), 1997, p. 57-59; *Magazin istoric*, Nr. 7 (340), 1995, p. 47-53; nr. 10 (367), 1999, p. 75-77; Țighilii I, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova în secolele XV-XVII*, București, 1997, p. 61-96, 127-172; Gonța Al. I, *Femeia și drepturile ei la moștenire în Moldova, după “obiceul Pământului”*, în *Studii de istorie medievală (texte selectate)*, Iași, 1998, p. 269-276.
- ²⁶ Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade*, Vol. 3, Iași, 1910, p. 321–323; Grigoraș N., *Instituții feudale din Moldova, Organizarea de Stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1977.
- ⁹⁰ Gonța Al., *Femeia și drepturile...* p. 274.

MOVILEȘTII, POLONEZII ȘI SUD-ESTUL MOLDOVEI

Ion Chirtoagă, Valentina Chirtoagă

În timpul războiului austro-otoman (1593-1606), dominația Istanbulului în nordul Dunării a slăbit. S-au creat condiții favorabile pentru limitarea sau chiar curmarea dominației otomane în această regiune. De ele a încercat să se folosească și Aron Tiranul, domnul Țării Moldovei.

În noiembrie 1594, Aron Tiranul cu 15 mii de moldoveni și cu 5 mii de transilvăneni a atacat pe rând Tighina, Ismailul și alte cetăți otomane de la Nistru și Dunăre. Această acțiune îndrăznească crea condiții favorabile pentru lupta antiotomană a lui Mihai Viteazul, însă forțele antiotomane comune nu puteau să opună o rezistență puternică Istanbulului și din cauza acțiunilor nechibzuite ale lui Sigismund Bathori, principele Transilvaniei, care l-a înlocuit pe Aron Tiranul cu Răzvan. Istanbulul a încercat să curme lupta de eliberare a Țărilor Române, numind în fruntea lor pașale otomane. Potrivit relatărilor cronicarului turc Kiatip Celebi, la 14 mai 1595, Istanbulul a dat ordin de transformare a Țărilor Române extracarpatiche în eialeturi, în fruntea Moldovei fiind numit Jafar pașa¹. Aceasta a stârnit nemulțumirea polonezilor. În luna august 1595, o armată condusă de cancelarul polonez Ian Zamoiski l-a ajutat pe Ieremia Movilă să ocupe tronul Moldovei. Iar Țările Române, obținând la Călugăreni și în alte părți biruințe strălucite asupra otomanilor, au deșchiat planul Istanbulului de a preface Moldova și Țara Românească în pašalâcuri.

Istanbulul a trimis împotriva lui Ieremia Movilă pe hanul din Crimeea, Gâzi Ghirai. Hanul, venind în Moldova și văzând că în această regiune dominația otomană a început să slăbească, a hotărât să aducă la tronul țării pe unul din fii săi. După cum relatează Ibrahim Pecevi, în anul 1004 al hegirei (6 septembrie 1595 – 24 august 1596) niște agale tătare, venind la Istanbul cu vestea despre trecerea lui Gâzi Ghirai la apus de Nistru, l-au anunțat pe sultan „că raialele (contribuabilii - n.n.) Moldovei s-au învoit pentru ascultare și supunere. De asemenea, cereau...să fie numit domn peste raiale dintre emirii tătari. Dar sultanul neprimind această cerere, nu a luat-o în seamă...”² Referitor la Moldova el avea alte planuri.

La cererea lui Ieremia Movilă de a i se trimite însemnele pentru domnie, la 15 și 16 septembrie i-au răspuns Ahmed bei de Tighina și amiralul Șaban pașa. Amiralul l-a anunțat că domn al Moldovei a fost numit beiul de Tighina. La 14 octombrie, Ahmed, numindu-se „Bassa Moldaviae”, îl înștiința pe cancelarul polonez că venind în fruntea acestei țări, el îi va lăsa pe toți boierii mol-

doveni în posturile lor³. Prin urmare, sultanul, de această dată, intenționa să aplice în Moldova sistemul de guvernare din Egipt, unde Istanbulul numea doar un pașa turc, iar restul posturilor erau ocupate conform tradiției locale. Însă Ieremia Movilă și I. Zamoiski nu i-au permis lui Ahmed bei să ocupe tronul Moldovei. La 22 octombrie 1595, la Țuțora armatele turco-tătare n-au reușit să le învingă pe cele moldo-poloneze. În aceeași zi I. Zamoiski, pe de o parte, cu Gâzi Ghirai și Ahmed bei de Tighina, pe de alta, au încheiat un tratat de pace, potrivit căruia Ieremia Movilă își păstra tronul⁴. Însă în urma acestui compromis, potrivit relatărilor lui Miron Costin, Moldova a pierdut în folosul hanului din Crimeea câteva sate de la Nistru⁵. Conform scrisorii lui I. Zamoiski din 24 octombrie 1595, aceste sate au fost date unui fiu al hanului⁶, care ulterior s-a dovedit a fi Tohtamâș Ghirai⁷. În așa mod, intențiile hanului de a subordona Moldova dinastiei Ghirai s-au limitat la câteva sate cu populație românească.

Lângă aceste sate uneori apăreau grupuri de tătari. În 1595, potrivit raportului nunțiului papal, un grup de tătari veniseră cu soții și copii ca în țară dăruiți⁸. În vara anului 1597, regele polon Sigismund l-a trimis pe S. Golski la Istanbul „să ceară ca la Tighina și Cetatea Albă să nu mai locuiască tătarii... Solul avea să stăruie, de asemenea, ca sultanul să nu dea tătarilor Cioburciul, ci să-l lase Moldovei (deoarece)... el aparține acestei țări”⁹. Deci, în calitate de centru administrativ al satelor ocupate recent de han era Cioburciul, unde anterior se aflase un părcălab al domnului Moldovei. De aici mai reiese că pierderea acestor sate de pe malul Nistrului afecta grav și securitatea Poloniei, deoarece teritoriul în cauză devenea un loc de concentrare a tătarilor pentru a ataca ulterior republica nobiliară. Însă tentativa Poloniei de a corecta pe cale diplomatică rezultatul bătăliei de la Țuțora a eșuat. În luna iunie 1601, solul polon L. Piasecinski a ajuns la „satele moldovenești (cu populație românească de lângă Nistru – n.n.), pe care le ține hanul tătăresc și pe care le guvernează în numele lui sluga lui, Nasih aga...”¹⁰. În sursele istorice ulterioare guvernatorul menționat se numea „aga de țarm”, adică al satelor de pe malul Nistrului.

La 10 iulie 1606, moare Ieremia Movilă. Se aștepta instalarea pe tronul Moldovei a lui Constantin, fiul mai mare al domnitorului decedat. Fiind minor, puterea reală trebuia să fie exercitată de un tutore din rândul boierilor filopoloni. Însă Istanbulul l-a numit domn pe Simion Movilă. Deși noul domn era și el filopolon, totuși proce-

deul nu era agreat de republica nobiliară, deoarece numirea a fost efectuată fără consimțământul ei prealabil¹¹

La est de Carpați se așteptau ciocniri armate și în câmpia nord-pontică tot mai des își făceau apariția grupuri mari de tătari. Polonezii erau îngrijorați de concentrarea nogailor în câmpia bielgorodeană (de la est de Nistru). La 4 februarie 1606, S. Zolkiewski anunța dieta poloneză că la 23 ianuarie, la marginea de sud a Poloniei a apărut un fiu al hanului, iar peste două zile – Cantemir Mârza, nepotul hanului¹². A urmat un șir de tratative care pentru un timp au mai redus din tensiunea relațiilor dintre cele două puteri rivale.

În septembrie 1607 decedează Simion Movilă și fiecare parte susține la tronul Moldovei candidatura sa. Istanbulul dorea să-l vadă domnitor pe Mihălaș, feciorul lui Simion. Însă magnații polonezi, Ș, Potocki și M. Wiszniowecki, l-au adus la tron cu forța armelor pe Constantin Movilă. Istanbulul a fost nevoit să-l accepte pe noul domnitor, deoarece otomanii nu aplanase definitiv confruntările politico-militare cu austriei în problema ungară și a Transilvaniei.

La 3 martie 1608, moare Gâzi Ghirai, pe timpul căruia rolul Hanatului din Crimeea în Imperiul otoman sporise foarte mult. Fără consimțământul sultanului, la putere în Crimeea a venit fiul său Tohtamâș. După cum relatează Kiatip Celebi, la 5 aprilie 1608 „Poarta îl numește ca han în Crimeea pe Seleamet Ghirai, iar pe Muhamed Ghirai îl numește calga sultan. De asemenea, pe când Tohtamâș venea la Poartă pe uscat, împreună cu Geanâbec, a fost atacat pe neașteptate în apropiere de Cetatea Albă de către Muhamed Ghirai, care i-a ucis pe amândoi. Apoi, mergând în Crimeea, s-a așezat ca han în locul lui¹³.”

De situația creată s-a folosit Constantin Movilă, care a făcut o tentativă reușită de a limita influența tătarilor în spațiul carpato-nistrean. Mai întâi, el i-a¹⁴ făcut înștiințare (sultanului – n.n.) că până acum nu era obiceiul ca tătarii din țara Crimeei și nogaii să treacă încoace de fluviile numite Nipru și Nistru și să se așeze în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia, doar câteva sate din stepa Cetății Albe sunt din vechime, tătari localnici care, ocupându-se cu arăturile și semănăturile, plătind dijma și impozitele, nu făceau sălnicii și încălcări în Moldova¹⁴. Se are în vedere câteva sate cu populație tătarească din apropierea Cetății Albe aflată aici din secolul al XVI-lea. „Dar de câțiva ani încoace, menționa domnitorul, tătarii crimeeni și nogaii au început să treacă apele Niprului și Nistrului, în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina, și Chilia s-au așezat și s-au stabilit 50000 tătari¹⁵” (cifra exagerată – n.n.) veniți din Crimeea. Drept argument pentru îndepărtarea nomazilor din spațiul de la vest de Nistru se invocau abuzu-

rile lor în teritoriu. „în afară de faptul că (din cauza lor) negustorii și alții nu mai pot să circule între un sat și o cetate, ei nu încetează să facă prădăciuni și jafuri, incendiind sate ale Moldovei, aflate în interior (adică, nesupuse turcilor și tătatlor – n.n.), la 5-6 zile de drum și înrobind feciorii și fetele populației acestor (sate) și luând în robie și oile și vitele ei. Așa că dacă nu vor fi scoși și trimiși în vechile lor locuri, acei tătari și nogaii tâlhari, care sunt alții decât tătarii stabiliți din vechime, atunci este sigur că și celelalte sate ale Țării Moldovei vor fi incendiate și răpite¹⁶”.

Această dorință fierbinte a populației românești de la est de Carpați, exprimată de tânărul și proaspătul ei domnitor, coincidea și cu politica otomanilor de limitare a activității tătarilor în spațiul carpato-nistrean. La 18 martie 1608, sultanul Ahmed I îi comunica lui Ahmed pașa de la Cetatea Albă și Tighina: „A fost emis firmanul meu... pentru ca tu să...scoți și să trimiți în vechile lor locuri pe cei din neamul tătarească, care, venind mai târziu... produc pagube și fac sălnicii țării¹⁷”. Au urmat și alte porunci ale sultanului în scopul limitării activității tătarilor la vest de Nistru. La 10 noiembrie 1608, Ahmed I i-a poruncit prințului tătar Șahin Ghirai: „Să stăpânești ferm neamul tătarească, astfel încât să nu permiți ca vreun individ din raieaua (supușii – n.n.) Moldovei să fie supărat...¹⁸”

Se crease premise și pentru retrocedarea satelor ocupate de Gâzi Ghirai în 1595 în folosul fiului său, Tohtamâș care, după moartea acestuia, fusese luat de otomani: „Cele 6 sate situate lângă fluviul Nistru, la hotarul Moldovei, și care, fiind în posesiunea răposatului Tohtamâș, începând cu 29 mai 1608, au fost adăugate hașurilor mele împărătești¹⁹”. Reprezentantul Moldovei la Istanbul, boierul Caraman, s-a adresat sultanului cu cererea de retrocedare a localităților în cauză moștenitorului lor legitim, domnului Moldovei, în schimbul unei plăți anuale: „Acest drept care a fost înregistrat...ca un venit de 100 000 acce pe an, a fost trecut (în stăpânirea Moldovei). A fost dat ilustrul meu berat (diplomă – n.n.) precum că, începând cu data susamintită (20 mai 1608), la sosirea haraciului Moldovei să fie depuse la visterie (încă) două poveri acce în fiecare an (100 000 acce).²⁰ Deci otomanii, mai întâi, au confiscat cele 6 sate de la feciorul hanului, apoi le-a cedat domnului Moldovei, sporind tributul țării cu 100 000 acce.

Ulterior, hanul din Crimeea a reluat de la Moldova cele 6 sate de lângă Nistru cu centrul la Cioburciu, iar nogaii încercau din nou să vină lângă aceste localități și lângă Cetatea Albă. Drept pretext pentru a pătrunde la vest de Nistru a servit încercările fraților Muhamed și Șahin Ghirai de a slăbi dominația Istanbulului asupra

Hanatul din Crimeea efectuate de ei în anii 20 ai secolului al XVII-lea. La rugămintea lui Miron Barnovschi, domnitorul Moldovei (rudă cu Movileștii), polonezii au permis cazacilor să-i ajute pe tătarii din Crimeea împotriva turcilor și nogailor care făceau o nouă tentativă de a veni în unele circumscripții otomane de la Nistru și Dunăre, de a ocupa un teritoriu din apropierea Cetății Albe. Acest teritoriu, de vreo două decenii, uneori se numea Bugeac (în l. tătară - colț). Spre exemplu, conform tratatului polono-otoman din 1630, Istanbulul se obliga să-i țină în frâu pe tătarii din Crimeea, de lângă Chilia, Cetatea Albă și „ceata Iurtatan (de fapt, iurthan - n.n.) ce se află în Cioburciu²¹”. Prin urmare, la 1630 „iurthanii” (adică, supușii hanului) locuiau în teritoriul „satelor hănești” din jurul Cioburciului, care anterior nimerise iarăși sub autoritatea Baccesaraiului. Conform prevederilor tratatului polono-otoman din 1631, Istanbulul se obliga să-i trimită în Crimeea pe cei „din ceata Iurtahan (iurthan – n.n.) aflați la Chilia, Akkerman, în Bugeac și la Cioburciu²²”. Prin urmare, tătarii se aflau provizoriu în circumscripțiile subordonate otomanilor (Chilia, Cetatea Albă), hanului (Cioburciu) și într-un teritoriu numit Bugeac aflat, la părerea noastră, între lacul Sasâc (la Vest), Marea

Neagră (Sud), râul Alcalia (Est), pe care turcii și tătarii îl foloseau abuziv în scopurile lor militare.

În anii 30-40 ai secolului al XVII-lea, pe malul Nistrului hanul din Crimeea continua să stăpânească 6 sate cu populație românească, fapt confirmat și de călătorul italian Nicolo Barsi²³. Acestea erau Copanca, Leuntea, Talmaz, Cioburciu, Răscăieți și Cârnațeni menționate pe o hartă a inginerului militar polonez de origine franceză Boplan, contemporan al evenimentelor în cauză, și în însemnările călătorului suedez J. Mayer²⁴

În încheiere menționăm că în timpul războiului austro-otoman din 1593-1606, hanul din Crimeea Gâzi Ghirai a reușit să obțină pentru unul din fiii săi 6 sate cu populație românească de lângă Nistru cu centrul la Cioburciu, iar tătarii au început să ocupe provizoriu un teritoriu din apropierea Cetății Albe, numit Bugeac care, inițial, avea o suprafață limitată. În 1608, Constantin Movilă a reușit să readucă sub autoritatea domnului Moldovei satele cu centrul la Cioburciu și să limiteze prezența tătariilor în sud-estul Moldovei. Însă către anul 1630, Cioburciul cu satele menționate, din nou au nimerit sub autoritatea hanului din Crimeea, iar tătarii continuau să-și facă apariția în apropierea Cetății Albe.

Note

¹ *Cronici turcești privind Țările Române* (Extrase), Vol. II, București, 1974, p.37.

² *Cronici turcești privind Țările Române* (Extrase), Vol. I, București, 1966, p.495.

³ N.Iorga, *Știri nouă despre istoria românilor*, în *Revista istorică*, XIII (1927), nr. 1-3, p. 17

⁴ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale, 1387-1858*, Chișinău, 1992, p.194.

⁵ *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.138.

⁶ E.Hurmuzaki, *Documnte privitoare la istoria românilor*, Suplimentul II, Vol. I, București, 1893, p. 359.

⁷ *Cronici turcești privind Țările Române* (Extrase), Vol. II, p. 67.

⁸ N.Iorga, *Op.cit.*, p.18.

⁹ I.Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul*

în 1595, în *Revista de istorie*, 1975, nr. 4, p. 533-534.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. IV, București, 1972, p. 239.

¹¹ V.Ciobanu, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea.*

Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634), București, 1994, p. 35-36.

¹² A.Bielowski, *Pisma Stanisława Zolkiewskiego*, Lwow, 1861, p. 389.

¹³ *Cronici turcești privind Țările Române*, Vol. II, p. 67.

¹⁴ T.Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești, 1601-1712*, București, 1984, p. 138.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p.127.

¹⁹ *Ibidem*, p.138.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Catalogul documentelor turcești*, Vol. II, București, 1965, p. 71.

²² *Ibidem*, p. 72.

²³ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. V, București, 1973, p. 23, 84.

²⁴ *Ibidem*, p. 448; T. Liaskoronski, *Francois Levasser de Boplan i ego istoriko-gheograficeskie trudi otositelino Iujnoi Rossii*, Kiev, 1901 (Harta Podoliei).

UNELE CONSTATĂRI ISTORIOGRAFICE PRIVIND INFLUENȚELE OCCIDENTALE ÎN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Stela Purice

Interesul cercetătorilor față de monumentele de arhitectură medievală din Țara Moldovei a apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales în legătură cu eforturile de restaurare a cetăților, bisericilor și mănăstirilor. Deoarece în perioada 1775-1918, această regiune se află sub dominația Imperiului Habsburgic primele descrieri ale lăcașelor eclesiastice și ale cetăților bucovinene se datorează restauratorilor austrieci.

Studiile efectuate de cercetătorii austrieci C. A. Romstoffer, Oberbaurat Joseph Hlavka, Julian von Zachariewicz, Oberbaurat Bergman conțin descrieri ale monumentelor respective: planuri, fotografii, inscripții etc. În puținele studii despre cetățile, mănăstirile și bisericile moldovenești, publicate pînă la primul război mondial, contribuțiile la istoria arhitecturii, mai ales, la depistarea unor influențe occidentale, sînt aproape nule.

Evidențierea elementelor străine din arhitectura Moldovei medievale reprezintă operațiunea preliminară obligatorie pentru stabilirea originalității acestei arhitecturi. Elementele străine de sorginte occidentală în arhitectura Moldovei din a doua jumătate a secolului al XV-lea necesită a fi cercetate în strînsă legătură cu elementele bizantine, slavone, latine.

Istoriografia românească privind monumentele de arhitectură medievală din Moldova, se naște o dată cu cercetările lui Gh. Balș. Lui îi datorăm principalele lucrări de bază asupra bisericilor moldovenești de la Ștefan cel Mare pînă în secolul al XVIII-lea. Principalul merit al lui Gh. Balș este că, după cercetări de cîteva decenii, el a descris sistematic aceste monumente și a încercat a le prezenta sub toate aspectele: influențele externe, descrierea elementelor de construcție și decorație, formele, clasificarea, analiza detaliilor, materialelor și metodelor de construcție, mormintele, pictura, clopoțele și meșterii. Toate aceste monumente sînt cuprinse în lucrarea lui Gh. Balș „*Bisericile lui Ștefan cel Mare*”¹, în care sînt menționate și principalele influențe occidentale.

Pentru Gh. Balș originalitatea arhitecturii din Moldova (din a doua jumătate a secolului al XV-lea) se datorează condițiilor istorice proprii Moldovei, care au determinat întîlnirea pe teritoriul ei a două stiluri de arhitectură reprezentative pentru toată Europa Medievală – cel *bizantin* și cel *gotic*. Ultimul este considerat ca element occidental în Moldova. Menționînd influența, Gh. Balș se oprește și la influența gotică, care a pătruns în Moldova prin „*relațiile noastre continue cu Polonia și Transilvania*”². Acestei influențe

autorul îi atribuie predominanța verticală a construcției, contraforturile exterioare și, în sîrșit, tratarea elementelor de piatră fățuită.

Concomitent cu cercetările lui Gh. Balș, profesorul P. Constantinescu publică în 1930 lucrarea „*Evoluția stilului moldovenesc*”³. P. Constantinescu consideră că cristalizarea arhitecturii moldovenești are loc „în epoca lui Ștefan cel Mare, cu alcătuirea tipului de bază al bisericilor, cu care două curente artistice se împacă după rostul lor: planul și tehnica bizantină lucrute în spirit de decorație gotică”⁴.

În sinteză „*Istoria arhitecturii românești*”, publicată în anul 1935, Grigore Ionescu consacră cinci mari capitole (VI-X) arhitecturii moldovenești din perioada secolelor XV-XVI. Grigore Ionescu specifică că „Moldova reprezintă o zonă situată în afara lumii bizantine, între Orient și Occident, regiuni care au exercitat firește influențele lor asupra artei moldovenești”⁵.

Analizînd principalele monumente ale stilului arhitectural, autorul conchide că, arhitectura moldovenească oferă un exemplu original de îmbinare a planului bizantino-sîrb, caracteristic particularităților cultului ortodox, cu unele elemente constructive și decorative gotice, stil predominant în Polonia și Transilvania. Preluarea acestor elemente se explică prin vecinătatea și legăturile strînse între Moldova și Transilvania, ca și între Moldova și Polonia. Grigore Ionescu consideră că, în formarea arhitecturii moldovenești au fost prezenți următorii factori: 1) factorii locali; 2) modul de construcție a meșteșugarilor de baștină; 3) felul de a gîndi și a simți al meșterilor locali; 4) influențele străine, aduse de meșterii străini și de împrejurările politice care au apropiat Moldova cînd de o țară, cînd de alta. Dintre aceste influențe cele principale sînt:

- Influențele bizantine, pătrunse prin diferite căi și care se fac simțite în planul bisericii, în forma bolților și arcelor și într-o seamă de elemente de decor exterior.

- Influențele occidentale, cărora li se datorează prezența contraforturilor, a unor bolți ridicate pe nervuri după moda gotică și, în cea mai mare măsură, felul de a ciopli piatra, la profilurile de socluri și frumoasele chenare de uși și ferestre.

Acești factori determină împreună formarea unui stil de arhitectură foarte original, a cărui primă expresie completă o aflăm în timpul domniei lui Ștefan cel Mare⁶.

Astfel, opera lui Grigore Ionescu s-a impus prin viziunile sale, întemeiate pe o documentare exhaustivă, pe o utilizare critică a contribuțiilor anterioare și o me-

toată riguroasă de cercetare și expunere fundamentală. Ea servește drept bază pentru diverse cercetări particulare ale istoriei arhitecturii noastre medievale.

Cu o contribuție serioasă în sintetizarea cercetărilor privind arta medievală românească vine Virgil Vătășeanu cu lucrarea de sinteză „*Istoria artei feudale din Țările Române*”⁷. Prin analiza minuțioasă a monumentelor moldovenești, în lucrarea sus-numită, autorul aduce noi argumente privind influențele occidentale. De exemplu, biserica din Rădăuți este prezentată de Virgil Vătășeanu drept „o imitație occidentală”⁸.

În paginile rezervate artei și arhitecturii moldovenești în lucrarea de sinteză „*Istoria artelor plastice în România*”, editată în 1957, se subliniază că „maturizarea arhitecturii în a doua jumătate a secolului al XV-lea este datorată unei sigure influențe gotice, care se găsește în planul dreptunghiular de construcție, în decorația de piatră, în plăcile de ceramică smălțuită, elemente care se integrează în tradiția locală fiind preluate de meșterii moldoveni”⁹.

Valoarea arhitecturii și artei moldovenești trezește, spre 1930, interesul unui cercetător străin, Paul Henry, care publică o monografie amplă, ce înfățișează arta și arhitectura medievală moldovenească cercurilor de specialiști din Occident, intitulată „*Les Eglises de la Moldavie du Nord*”. Administrator pentru câțiva ani al Institutului Francez de Înalte Studii din România, Paul Henry și-a propus să pună în lumină „trăsăturile generale ale caracterului și evoluția artei moldovenești clasice”¹⁰. Autorul evidențiază și elementele gotice în arhitectura Moldovei medievale.

Problema influențelor externe în arhitectura medievală moldovenească este reluată de cunoscutul bizan-

tinist Ch. Deihl, în lucrarea lui Paul Henry în care constată că, „din punct de vedere geografic, plasată la întretăierea marilor drumuri ale Europei Orientale, Moldova a suferit în mod forțat influențe diverse, adesea contradictorii. Cea occidentală venită din Polonia, Ungaria, Transilvania, și care se manifestă în decorul sculptat, în desenul ușilor și ferestrelor, cea mai profundă a Orientului bizantin, transmisă prin Serbia și prin Bulgaria și care apare tot atât de bine în plan ca și în decorația policromă a pereților exteriori”¹¹.

Șirul de cercetări fundamentale în care sînt evidențiate influențele occidentale în arhitectura Moldovei medievale se încheie cu lucrarea lui Vasile Drăguț „*Arta gotică în România*”, editată în 1979. Pentru prima dată autorul analizează minuțios și detaliat etapele pătrunderii acestor influențe și corelația lor cu alte elemente arhitecturale ale monumentelor eclesiastice și laice.

Au mai fost, de asemenea, publicate descrieri ale unor monumente concrete, unde problema influențelor occidentale este prezentată în baza cercetărilor menționate mai sus.

Cercetările prezentate lasă totuși loc deschis contribuțiilor de amănunt, care se pot dovedi a fi hotărîtoare pentru stabilirea exactă a acelor elemente occidentale, prezente în arhitectura din Moldova din a doua jumătate a secolului al XV-lea, care au fuzionat original într-o sinteză culturală la baza căreia stă tradiția locală. Această ultimă constatare justifică continuarea eforturilor de a depista dovezi mai concrete și sigure ale influențelor occidentale, căutînd în arta țărilor învecinate fapte ce pot să explice asemenea împrumuturi. De aici, necesitatea studierii documentare a monumentelor noastre medievale prin utilizarea metodei comparative de cercetare.

Note

1. Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 14.
2. *Ibidem*, p. 15.
3. P. Constantinescu, *Evoluția stilului moldovenesc*, Iași, 1930.
4. *Ibidem*, p. 9.
5. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București 1935, p. 233.
6. *Ibidem*, p. 235.
7. Virgil Vătășeanu, *Istoria artei feudale din Țările Române*, Vol. I, Iași, 1959.

8. *Ibidem*, p. 301.

9. *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, Vol. I, p. 293-348.

10. Paul Henry, *Les Eglises de la Moldavie du Nord des origines a la fin du XVI-e siucle*, Paris, 1930 p. III, IV.

11. *Ibidem*, p. III, II.

SOȚIILE VOIEVODULUI CONSTANTIN CANTEMIR BĂTRÎNUL

Anatolie Apostol

Viața particulară a lui Constantin Cantemir a stîrnit un șir de polemici în istoriografie. Unii istorici, genealogiști și arhiviști români și străini au întreprins numeroase cercetări în încercarea de a dezvălui misterele acestei vieți, deloc simplă.

Petrecîndu-și adolescența, dar și tinerețea, pe cîmpurile de luptă, Cantemir se căsătorește destul de tîrziu, atunci cînd practic, în mod normal ar fi trebuit să aibă copii mari. A fost căsătorit în mai multe rînduri, în pofida vîrstei sale înaintate. De fiecare dată, însă, căsătoria nu dura prea mult, încheindu-se cu, pierderea pentru totdeauna, odată cu trecerea în eternitate, a celei dragi. Cu toate acestea, unele dintre aceste căsătorii i-au dăruit și marea bucurie de a avea urmași, avînd două fete, primul și ultimul copil născut, Ruxanda și, respectiv, Safta, și doi băieți care au ajuns și ei în scaunul țării, Antioh și Dimitrie.

În paginile ce urmează vom încerca a dezvălui mai detaliat aceste momente și să spargem în măsura posibilităților intimitatea vieții bătrînului voievod Constantin Cantemir.

Dimitrie Cantemir ne informează că tatăl său s-a căsătorit în anul 1646, la vîrsta de 34 de ani, și din insistența lui Grigore Ghica vodă, cea dintîi soție fiind Anastasia, nepoată de văr după tată a domnitorului¹. Informația aceasta a învățatului principe, este contrariată de un șir de cercetători.

În primul rînd, așa cum observă și Nicolae Iorga, Grigore Ghica începe să domnească abia din septembrie 1660. Deci nu putea nicidecum să fie căsătorit la 1646, cu atît mai mult, cu cît Cantemir se afla la această dată în Polonia unde s-a afirmat în războiul polono-suedez din 1655-1660. Întrucît Cantemir se întoarce din Polonia la 1660, înclinăm să credem că nunta a avut loc în 1664 și că 34 de ani, după cum afirmă D. Cantemir, avea nu tatăl său ci mireasa.

Un șir de polemici stîrmește și înrudirea Anastasiei cu Grigore Ghica.

Sever Zotta presupune că Anastasia a fost înrudită cu soția lui Ghica, moldoveanca Maria Sturza². Această variantă ni se pare însă puțin posibilă, deoarece rudele Mariei Sturza sunt destul de bine cunoscute, și apoi cum rămîne cu afirmația lui D. Cantemir care accentuează că Anastasia era „nepoată de frate a domnului Țării Romînești, Grigore Ghica”?

Ștefan S. Gorovei crede că Anastasia ar fi fost ori o vară de-a însuși domnitorului Ghica, ori de-a soției sale Maria Sturza. În primul caz este necesar a ține cont că bătrînul Ghica a avut de soție și pe o anume Smaranda,

fata unui oarecare Stamate din Broșteni (țin. Dorohoi)³. Al doilea caz, după cum am arătat mai sus este exclus. În biografia lui Cantemir se precizează că înrudirea Anastasiei cu Grigore Ghica era după tată, nu după soție. Din spusele lui D. Cantemir, această primă soție a tatălui său, moare la patruzeci de zile după căsătorie⁴.

În biografia sa Tindal afirmă că Constantin Cantemir a fost însurat de patru ori, cea de-a treia soție fiind mama lui Antioh și Dimitrie Cantemir⁵.

Anul încheierii celei de-a doua căsătorii nu-l cunoaștem, nefiind specificat nici de D. Cantemir în lucrarea sa. El ne spune însă că era din neamul boieresc al Găneștilor, se numea Ruxanda și rămăsese singură din tot neamul ei, prin această însoțire Cantemir dobîndind o avere frumoasă alcătuită din toate moșiile neamului ei⁶. Atît domnul Zotta cît și domnul Gorovei plasează anul încheierii acestei căsătorii, ca fiind 1665, înainte de moartea lui Dabija vodă la 11 septembrie 1665⁷.

Destul de curios pare însă faptul că nici un alt izvor nu confirmă această căsătorie, cu toate cercetările speciale întreprinse de către Gheorghe Ghibanescu⁸ și Constantin Gane⁹.

Confuzia care ne-o produce afirmația conform căreia cea de-a doua soție a lui Cantemir era fiica unui oarecare Mihail Hatmanul, încearcă a o limpezi Sever Zotta¹⁰. Domnia sa ni-l prezintă pe suspomenitul Mihail hatmanul ca fiind identic cu Miho-Spătarul lui Radu vodă în Muntenia, în I-a jumătate a anului 1616. Acesta urmează pe stăpînul său în Moldova în luna august, cînd Radu vodă este numit domn al Moldovei. Aici este căfănit cu dregătoria de hatman și pîrcălab de Suceava 1616-1618, dregătorie similară cu cea de spătar în Țara Românească.

La 1619, îl regăsim pe Miho în funcție de spătar în Țara Românească, dregătorie cu care este atestat în documente pînă la 1633.

Un interes deosebit ne trezește, însă, afirmația că dintre cei patru copii ai lui Mihul, a fost o fiică cu numele de botez necunoscut, „ce al doilea fimiai a Domnului Cantemir”.

Să fi fost această odraslă a lui Mihail (Miho) hatmanul cu nume de botez necunoscut, cea Ruxandă Gane prea puțin amintită în documente?

Dacă-i așa, atunci acest fapt contravine afirmației lui Dimitrie Cantemir conform căreia Ruxanda Gane rămase singură din tot neamul ei. Cu atît mai mult, cu cît nici spița familiei Gane a lui Ghibanescu și nici cea întocmită de C. Tufescu¹¹ nu cuprinde vreun oarecare Mihail sau Mihul, sau Miho. Tot conform acestei spițe,

această fiică a lui Mihail hatmanul mai avea doi frați, pe Isar și Șerbu, și o soră, Anița¹². Credem deci, că putea fi o confuzie, cu atât mai mult că este un act unic de felul său, această soție necunoscută a lui Cantemir nefiind amintită în alte acte.

Încercarea de a dezlega enigma „Ruxanda Gane” o întreprinde și Ștefan S. Gorovei, cercetând un document publicat de Înalț Prea Sfințitul Iacov Antonovici, din 8 iulie 1732, care vizează conflictul iscat între stolnicul Ion Bogdan și postelnicul Ursuleț pentru satul Ceucani. Ursuleț motivează că acest sat este jumătate a lui, de pe moșul său Iordache „*ce-au fost frate cu Bâia, moașe stolnicului Bogdan*”¹³.

Stolnicul Ion Bogdan era fiul hatmanului Lupu Bogdan și a Ruxandei Cantemir, născut după toate probabilitățile la 1662 căci, după cum relatează unchiul său de pe mamă, D. Cantemir, la 1679, aceasta avea 17 ani¹⁴. Lupu Bogdan și Ruxanda Cantemir s-au căsătorit în 1683.

Din cele expuse rezultă că Bâia, era mama Ruxandei Cantemir, bunica Stolnicului Ion Bogdan și cea care l-a moșit. Cine însă este această soție a bătrînului Cantemir cu nume atât de straniu? Regretatul I. Tanoviceanu a găsit-o menționată în documentele transcrise în condica IV a mănăstirii Răchitoasa¹⁵. El arată că era vară primară cu Ieremia, fiul lui Anton pitarul și răzeșă în moșia Ceucani¹⁶. De asemeni un alt act din 7 iunie 1662 amintește pe „*Iordachie și cu soru-mea Bâia, feciorii lui Constantin, nepoții Savei de Ceucani*”, vindeau 1/2 din satul Strîmba¹⁷. Cercetările mai noi o identifică nu doar pe Bâia, ci și pe părinții și pe rudele ei. În acest cens, conform concluziilor evidențiate în urma unor analize minuțioase ale cercetătorului Nicolae Docan, Bâia era fiica Anisiei Năclăbaico și a lui Constantin din Ceucani. La rîndul său, Constantin era și el fiul lui Sava din Ceucani¹⁸, după cum vedem și din actul sus-pomenit, unde Iordache și Bâia sunt amintiți ca nepoții Savei din Ceucani. Domnul Gorovei admite faptul că acest Sava din Ceucani ar fi un urmaș al lui Zozor pitarul, care la 16 aprilie 1558 primește întărire domnească pentru satul Ceucani¹⁹.

Anisiia era și ea fiica lui Dabija Năclăbaico paharnicul și a Schivei Ghenovici. La rîndul său, Dabija biv vel paharnic era fiul lui Năclăbaico, fost mare vornic, iar Schiva – fiica marelui vornic Cristea Ghenovici²⁰, vel vornic al țării de sus sub Ieremie și apoi sub Simion Movilă.

Din careva motive, Regretatul Sever Zotta o numește pe această soție a lui Cantemir-Cubăie, adăugînd că, dacă acest nume n-ar fi menționat de doua ori în studiul lui Tanoviceanu, s-ar crede că este o eroare de tipar, deoarece pare destul de straniu și puțin obișnuit²¹. Documentele vremii o amintesc pe această Bâia și cu un alt nume, cel de Maria. Cu acest nume o întîlnim într-un act din 22 martie 1670, prin care Gheorghe Duca vodă întărește lui Gavrilă Costache vornicul, pe atunci

vel spătar, mai multe moșii, ocini moștenite de la părinți sau cumpărături, între care și „*un sat întreg anume Spinenii, ci este în ținutul Tutovei, pe apa Tutovii, și cu vad de moară și cu tot venitul, care acel sat și și l-au cumpărat boierul nostru Gavril Costache vel spătar de la Iordache și de la Maria, fiii lui Constantin și a Anisiicăi de la Ceucani, nepoții Cristei marelui vornic, drept 500 lei bătuți ...*”²²

Din cele expuse rezultă că din căsătoria cu Anisiia, Constantin din Ceucani a avut doi copii, pe Iordachi și pe Maria. Iordachi și Bâia sau Cubăia vînd la 1662 iunie 7 o jumătate din satul Strîmba, așa cum Iordachi și Maria vînd Spinenii lui Gavrilă vornicul, vînzare confirmată prin zăpăsilul din 22 martie 1670. În ambele cazuri Iordache și Maria (Bâia-Cubăia) fac vînzările singuri, astfel că devine inconestabil faptul că Maria și Bâia s-au Cubăia era una și aceeași persoană. Sever Zotta conchide că Bâia sau Cubăia nu era cunoscut nici ca nume de familie și nici ca nume de botez, ci mai degrabă ca o poreclă a Anei Bantăș²³ cu care Cantemir se căsătorește abia la 1668 sau la începutul lui 1669 cînd Bâia era moartă demult. Domnia sa punea la bază anul 1673, atunci cînd Ilie Enache clucerul primește ca moștenire satul Ceucani de la vărul său Eremia fiul lui Anton pitarul, fapt ce a dus la izbucnirea unui conflict între Ilie Enache și Lupu Bogdan, ginerele lui Cantemir care era rudă mai apropiată cu Eremia, văr primar cu jupîneasa lui Cantemir, cu Bâia, în timp ce cu Enache clucerul era doar văr de-al doilea. Mai mult decît atât Cantemir era și răzeș, în Ceucani cu alte părți de moșii. De aici s-a născut o vrăjmășie care a determinat întreaga viață de mai departe a lui Ilie Enache.

Am văzut însă mai sus că această Bâia este menționată și la 1662 că soră a lui Iordache, amhii fiind copiii lui Constantin din Ceucani, deci nu putea nicidecum să fie Ana Bantăș.

Apare însă întrebarea, care dintre cele două forme ale poreclei Mariei, Bâia sau Cubăia era adevărată? I. Tanoviceanu citează de două ori forma Cubăia, care o preia din condica mănăstirii Răchitoasa, formă folosită și de Sever Zotta. Cu toate acestea, în actul din 7 iunie 1662 la vînzarea părții din Strîmba se spune că „... *eu, Iordachi și cu soru-mea Bâia,...*”, la fel ca și la 8 iulie 1732, act transcris de Î.P.S. Iacov unde se spune: „*de pe moșul său Iordachi, ce-au fost frate cu Bâia*”. Mai veridică credem a fi mențiunea din 7 iunie 1662 făcută în prezența lui Iordachi și a surorii sale, și pe care ambii și-au pus degetul. În acest act Sora lui Iordachi este numită de două ori Bâia, fapt ce afirmă că aceasta era adevărata formă a poreclei Mariei din Ceucani, numele straniu de Cubăia fiind introdus în istoriografie de către marele genealogist I. Tanoviceanu²⁴, provenind dintr-o

citire greșită a documentului din 1717, în care se spune: „cu jupîneasa lui Cantemir, cu Bâia”.

O cauză a conjuncturii Cantemir-Bâia, a fost și faptul că atât unul, cât și celălalt erau răzeși cu părți de moșie în Ceucani. La Ceucani a fost înmormîntat fratele lui Cantemir, Nistor, și tot aici Constantin Cantemir a ridicat o nouă biserică, lăsată mai târziu pradă ruinei²⁵. Că Cantemir era soțul Bâiei și cumnat cu Iordachi ni-o confirmă și actul din 11 martie 1673 prin care Iordachi, nepot Dabijeii paharnicului vinde fratelui său Cantemir părțile sale din Cicoveni și Mireni²⁶. Nu ne îndoim de faptul că acest Cantemir este chiar domnitorul de mai târziu, iar calificativul de „frate” care i-l dă Iordache nepotului Dabijeii paharnicului, explică un grad apropiat de rudenie cu Cantemir, dat fiind faptul că s-a dovedit de mai multe ori că în secolele XVII-XVIII calificativul „frate” se întrebuița și în înțeles de rudă apropiată²⁷.

Faptul că Bâia, soția lui Cantemir, se numea în realitate Maria, ne-o confirmă și pomelnicul de la Bisericaneni. Iată ce cuprinde acest pomelnic:

„Pomenește Doamne Io Constantin voievod și fii săi Antioh voievod și Io Dimitrie voievod, și părinții lui, Tudor, Măcrina monahia, Doamna Anița, Maria, Alexandra, Doamna Ecaterina și copiii lor”²⁸. Astfel, avem dovada sigură că una dintre soțiile lui Cantemir voievod se numea Maria, care conform spiței genealogice alcătuită de Ștefan Gorovei era o nepoată de văr primar a lui Istrate vodă Dabija și descendentă din neamul boiernașilor tutoveni de la Ceucani²⁹.

Nici de această căsătorie nu s-a bucurat Cantemir prea mult timp, a doua soție murind la trei ani după căsătorie, lăsându-i însă pe cea dintâi fiică a lui, Ruxanda, căsătorită mai târziu cu Lupu Bogdan hatmanul.

În ciuda faptului că la moartea Bâiei, în 1668, Cantemir purta în cârcă mai mult de jumătate de secol (avea 56 de ani), bătrînul ostaș rămîne tînăr la suflet și dornic de viață, astfel că nu rămîne prea mult în straie cernite plîngîndu-și nevasta decedată, recăsătorindu-se cu o alta. Dimitrie Cantemir ezită de a se opri asupra unei date sigure a încheierii acestei căsătorii, lăsînd și un semn de întrebare în locul predestinat anului, probabil nefiind sigur asupra acestei date.

Învățatul domn ne spune doar că din această căsătorie i se născu lui Cantemir un fiu, în anul următor, și anume Antioh³⁰. Îndoiala aceasta a lui Dimitrie Cantemir a stîrmit un aprins obiect de discuție între mai mulți cercetători. În acest context, Sever Zotta, bazîndu-se pe expunerea cronologică a lui Dimitrie Cantemir, plasează data încheierii acestei căsătorii la 1668³¹, în timp ce P.P. Panaitescu se oprește asupra anului 1670³². Mai veridică ar părea, însă, opinia domnului Gorovei. Domnia sa consideră că anul încheierii căsătoriei dintre Cantemir și

Anița Bantăș ar fi 1669³³, aducînd și argumentele necesare, pentru confirmarea acestei date. Dimitrie Cantemir precizează că Antioh, fratele său, s-ar fi născut în anul următor nunții, tot el afirmînd că la 1685, atunci cînd tatăl său urcă în scaunul țării, Antioh avea 15 ani, fapt care ni-l prezintă pe acesta ca fiind născut la 1670³⁴. Un alt eveniment important și ajutător în datarea acestei căsătorii a fost răscoala de sub conducerea lui Mihalcea Hîncu și Apostol Durac împotriva Ducăi vodă, izbucnită în anul 1671 și despre care tot de la Dimitrie Cantemir aflăm, că ar fi izbucnit imediat după nașterea lui Antioh.

Avînd anul exact al încheierii acestei căsătorii, încercăm a risipi ceața care învăluie personalitatea Aniței Bantăș. Astfel, din lucrarea închinată vieții lui Constantin Cantemir, scrisă de fiul său, aflăm că Anița Bantăș a fost nepoată după mamă a Anastasiei, doamna Ducăi vodă³⁵. Ediția în l. rusă a acestei lucrări ne-o prezintă pe Anița ca fiind fiica unui oarecare Toader Bantăș, mort la 1675. Ea ar fi avut doi frați, Vasile și Mihail, și o soră Anisiia, căsătorită cu un alt Bantăș, Artenie, care continuă familia după stingerea liniei Anei prin moartea nepoților ei după frate³⁶. Luînd în considerație faptul că autorul notelor genealogice, anexate acestei lucrări, este N.Bantăș-Kamenskii care avea strămoși pe Anisia și Artemie Bantăș, credem că această afirmație este pătinitoare.

Comentînd două inscripții găsite în curtea bisericii din Podoleni, pe valea Bistriței, I.Tanoviceanu a dat o serie de note despre familia Bantăș, admițînd chiar faptul că Anița Bantăș-Cantemir ar fi chiar fiica lui Constantin Bantăș pîrcălabul³⁷, remarcă care atrage după sine critica necruțătoare a lui Nicolae Iorga³⁸. Cîteva documente din secolul al XVIII-lea, de la 1702 pînă la 1744, care-i arată pe Bantășești stăpînînd în satele Fauri, Bahnești (Bahneni), Bologești, Mogoșești și Costeni³⁹, îl determină pe domnul Iorga să conchidă că Anița Bantăș era dintr-o familie de răzeși fâlcieni, de la Prut.

Un zapis de la Andrei Bantăș și de la fratele său Mihalache Bantăș ne arată că aceștia de bună voie a lor s-au socotit și s-au învoit pentru părți de ocină ce-au avut de la părinții lor, de s-au împărțit cu domnia sa Constantin vodă, s-au dat surorii lor Aniții, soția lui Constantin vodă trei părți din Vlădești, părți din țintea (Hîrlău), și din Pojoreni (Lăpușna)⁴⁰. Pe Mihalache Bantăș îl întîlnim ca martor la 1676 mai 29, atunci cînd Cantemir sârdariul și jupîniasa dumisale Anița cumpără două părți dintr-un bătrîn din Plotunești, la prețul de 40 de lei⁴¹. Actul de față îl aduce pe G.Ghibănescu la ideea că acest Mihalache Bantăș era rudă de aproape, frate sau văr cu jupîneasa Anița⁴².

În încercarea de a restabili legătura dintre toți acești Bantășești, apelăm la un șir de acte de proprietate ale acestei familii asupra Grozeștilor, publicate de N. Iorga⁴³.

La 1623, la Grozești, în câmpul lui Dragoș avea loc de prisacă Vasile Bantăș, ai cărui fii erau Pricopie, Constantin și Dumitrașco. În 1629, un alt Vasile, de data aceasta fiul lui Constantin Bantăș, adică nepot primului Vasile, vinde prisaca de la Grozești cumpărată de tatăl său de la Precopie care-i era frate. Adică, locul de prisacă de la Grozești, de la 1623, aflat în posesia lui Vasile Bantăș, rămâne în proprietatea întîiului său fiu Pricopie. Acesta, la 1645 vinde deacum prisaca fratelui său Constantin, care și el o lasă moștenire fiului său tot Vasile Bantăș, iar ultimul, la 1679, o vinde verilor săi, „*dumilor sale lui Andreiașul și lui Mihailache feciorii unchiului nostru, lui Domitrașco Bantășul*,”⁴⁴ adică fraților Aniței Bantăș

Informația de mai sus ne prezintă rudele de gradul I ale Aniței Bantăș pe linie maternă. În acest sens, la 1677, fiii lui Hage Panaite ușierul împărțeau între ei Vlădeștii, în prezența unor martori, între care și Cantemir serdarul, ginerele Varvarei⁴⁵.

Așadar, mama Aniței Bantăș și soacra serdarului Cantemir se numea Varvara. La rîndul ei, Varvara era și ea fiica unei Anițe, fiica lui Alexa Arapul, care în afară de Anița mai avea o fiică Simina. Anița și Sinina, fiicele lui Alexa Arapul pastelnicul, împart între ele la 1617 averea părintească. La această dată Simina era deja căsătorită cu Ionașcu Jora⁴⁶.

Din această căsătorie se nascu Dafina-Ecaterina Jora, care a fost măritată în al treilea rînd cu Eustratie Dabija vodă. Din prima căsătorie, cu vistierul Dumitru Buhuș, Dafina-Ecaterina avu pe Anastasia, ajunsă apoi doamnă a Moldovei prin căsătoria cu Gheorghe Duca vodă.

Anița, cealaltă fată a lui Alexa Arapu, fu căsătorită cu Silion, căsătorie din care se naște Varvara Silion, mama Aniței Bantăș-Cantemir. Din cele expuse rezultă că Anița Bantăș a fost vară de-a II-a cu Anastasia Duca⁴⁷ și nu nepoată după mamă cum spune fiul său Dimitrie Cantemir.

Deși și ea de scurtă durată, această căsătorie a fost mult mai rodnică în comparație cu cele precedente. Din mariajul cu Anița Bantăș, Cantemir a avut doi fii: Antioh și Dimitrie, ambii ajunși în scaunul țării, și o fată, Safta, sau cu numele de botez Ilisafta. După nașterea acestui ultim copil, Cantemir rămîne văduv pentru a treia oară, Anița Bantăș murind după nașterea fiicei sale. Safta a fost logodită cu Pătrașco Costin, fiul lui Miron Costin. Decapitarea biv vel logofătului Miron de către vodă Cantemir aduce în urma sa și desfacerea acestei logodne. Safta se căsătorește cu fiul vornicului Ion Racoviță, Mihai Racoviță, ajuns și el domn⁴⁸.

Dimitrie Cantemir o prezintă pe mama sa ca pe o femeie de o inteligență rară pentru acele timpuri, „*mulier inter mulieres illius seculi in primis recenseda, literis optimis instructa*”⁴⁹. Nu știm însă în ce măsură am putea da crezare acestor cuvinte de laudă, care îi

fac față lui Dimitrie ca unui fiu iubitor și recunoscător al mamei sale. Îndoiala care ne oprește să dăm crezare acestei caracteristici exagerate, după părerea noastră, vine de la faptul că nu ne putem închipui o conjunctură între o atît de erudită femeie și un atît de neștiutor de carte jupîn Cantemir, doar dacă această căsătorie nu s-ar fi produs și la insistența domnului Gheorghe Duca care, după cum am văzut mai sus, era rudă cu Anița Bantăș pe linia soției sale Anastasia și care la sigur s-ar fi dorit sprijinul bătrînului ostaș Cantemir, cunoscător bun al științei armelor, mai ales într-o perioadă de lupte continue între puterile creștine și Poartă, războaie în care era antrenată nemijlocit și Moldova, ca vasal al Imperiului Otoman. În al doilea rînd, ar fi prea exagerat să fi fost o femeie atît de cultivată în Moldova acelor timpuri, atunci cînd bărbații cunoscători de carte puteau fi numărați pe degete, dar mite femeile care aveau o poziție socială mult mai joasă în această privință.

Învățată sau nu prea, cert e că și Anița pleacă în lumea celor drepti între iulie și octombrie 1677, după o căsătorie de opt ani, lăsînd în urma sa trei copii îndurerați și un soț de 65 de ani, văduv a treia oară. Copiii minori, dregători de mare răspundere (mare clucer, serdar etc), au fost doar cîteva cauze care l-au impus pe Cantemir, credem, să-și ia și cea de-a patra soție; pe o oarecare Alexandra. Faptul că Cantemir a fost însurat de patru ori este sesizat, după cum am mai văzut, și de Tidal în biografia sa⁵⁰. Dimitrie Cantemir amintește doar de trei soții. Despre faptul că ar fi avut Cantemir patru soții ne-o spune și Sever Zotta. Domnia sa consideră că a patra soție a lui Cantemir ar fi fost anume acea enigmatică Bâia care, de fapt, după cum am văzut, era Maria din Ceucani și a fost a doua soție nu a patra.

Cu atît mai mult că în acte pînă la 1677 Cantemir este amintit cu jupîneasa sa Anița. La 18 martie 1678 Cantemir face o cumpărătură împreună cu familia sa, nefiind amintită vre-o soție oarecare: „..... *vînd partea din Glodeani lui Cantemir și familiei, pe 20 de lei*.”⁵¹ La numai cîteva ani depărtare, la 15 februarie 1680, Cantemir serdarul primește o danie, de data aceasta împreună cu jupîneasa sa Alexandra: „*Ghiorghii și cu frate-meu Ioniță și cu soru-mea Bejana și soru-mea Urăta, feciorii Cocii, nepoții lui Crăciuna, am avut marea nevoie și cădzut la închisoare de la dumnealui vornicul Gavrilică, cad la Cantemir sârdariul. Danie de la Tăpiani, pe Elan, dintr-un bătrîn ce este dumnealui razeș cu noi, a treia parte, iaste vîndut, noi dumisali și dumisali giupîneasăi Alexandrii*”⁵². Numele acesta îl întîlnim și în rîndul jupîneselor pomenite în pomelnicul de la Bisericiani, arătat în paginile anterioare⁵³, ca o confirmare în plus că Cantemir într-adevăr ar fi avut o soție cu asemenea nume. Cu regret,

nu cunoaștem longevitatea acestei căsnicii și nici măcar soarta de mai departe a Alexandrei, actele amintite mai sus fiind unicele care-i confirmă existența. Cert este faptul că la 1685 atunci când Cantemir urcă în scaunul

țării nu aflăm pe el cu o doamnă, fapt argumentat și de cronicar: „și nu era mîndru, nici făce cheltuială țării, că era un moșneag fără doamnă”⁵⁴, astfel că nici Alexandra nu ajunge a fi doamnă a Țării Moldovei.

Note

¹ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, ediția R.Albala, p.15.

² Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în „*Revista Arhivelor*”, 1924, pp. 61-72.

³ Ștefan S.Gorovei, *Cantemireștii. Eseu genealogic*, în „*R.A.*”, nr. 3. 1973, p. 484.

⁴ Dimitrie Cantemir, op. cit.

⁵ Idem, *Istoria Imperiului otoman*, vol. 2, p. 795.

⁶ Ibidem, p. 23.

⁷ Ștefan S.Gorovei, op.cit.; Sever Zotta, op. cit.

⁸ Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Gane*, în „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului municipal Iași, III.

⁹ C. Gane, *Pe aripa vremii*, București, 1923.

¹⁰ Sever Zotta, *A doua soție a lui Constantin Cantemir voievod, fiica lui Mihail Hatmanul*, în „*Revista Istorică*”, an. XIII, nr. 1-3, ian –mar. 1922, pp. 45-47.

¹¹ Idem, *O colecție veche de spițe de neam*, în *R.A.*, 1-3/XIII, 10-12/XIII, 1927.

¹² Ibidem, p. 47.

¹³ I.Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. IV, p. 340.

¹⁴ Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 26.

¹⁵ I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velișco Costin*, în „*Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii Istorice*”, seria II, tom XXXII, nota. 1. p. 7.

¹⁶ Ibidem, pp. 808-809.

¹⁷ I. Antonovici, op. cit. P. 98.

¹⁸ Nicolai Docan, „*Cubăia-soția lui Constantin Cantemir*”, în *AIX*, arhiva genealogică, III, 1991, 1-2.

¹⁹ Ștefan S. Gorovei, op. cit. p. 10.

²⁰ Nicolae Docan, op. cit., p. 5-6.

²¹ Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în „*Revista Arhivelor*”, 1924, p. 67.

²² G.Ghibănescu, *Ispisoade și Zapise*, vol. III, partea a-II, p. 108-121.

²³ I. Tanoviceanu, op. cit., p.27.

²⁴ Dimitrie Cantemir, op. cit., p. XIII.

²⁵ Dimitrie Cantemir, op. cit., p. XIII.

²⁶ N. Docan, op. cit., p. 3.

²⁷ Idem, *Frate*, în „*Arhiva*”, an. XI, 9-10, 1900, p. 422.

²⁸ Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, în „*Romanoslavica*”, XIV, 1797, p.437.

²⁹ Ștefan S.Gorovei, op.cit., p.13.

³⁰ Dimitrie Cantemir, op. cit., p.16.

³¹ Sever Zotta, op. cit., p.4.

³² P.P.Panaiteescu, *Dimitrie Cantemir: Viața și opera*, București, 1958, p.29.

³³ Ștefan S.Gorovei, op. cit., p.14.

³⁴ Dimitrie Cantemir, op. cit, p. 54.

³⁵ Dimitrie Cantemir, op. cit., p.25.

³⁶ Kneazi Zobanow-Rostowski, *Russcaia Rodoslawnaia Kniga*, I, Moscova, 1702, p.31.

³⁷ I.Tanoviceanu, *Inscripțiile de la Podoleni Kniga*, în „*Anuarul Academiei Române*”, s. II, t. XXV, 1902-1903, pp.31-33.

³⁸ N.Iorga, *Manifestări nouă ale unei școale vechi; în „Convorbiri literare”*, XXXVII, 1903, pp.1132-1142.

³⁹ N.Iorga, *Studii și documente*, VII, p.14-127.

⁴⁰ N.Iorga, *Studii și documente*, VII, p.14-127.

⁴¹ G.Ghibănescu, *Istoria unei moșii*, în „*Arhiva din Iași*”, IV, 1889, P.389-390.

⁴² Ibidem, p.391.

⁴³ *Revista Istorică*, II, 1916, PP.142-151.

⁴⁴ Ibidem, pag. 147.

⁴⁵ *Catalogul Documentelor moldovenești* (în continuare C.D.M.), IV, nr.192, p.64.

⁴⁶ Documente privind istoria României (în continuare D.I.R.), A. Moldova, 4/XVII, nr.211, p.170-171.

⁴⁷ Ștefan S.Gorovei, op. cit., pag.25.

⁴⁸ Stoicescu, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*. Secolele XIV-XVII, București, 1971, p. 367.

⁴⁹ Dimitrie Cantemir, op. cit. pag.35.

⁵⁰ Idem, *Istoria Imperiului Otoman*, vol.II, p. 795.

⁵¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, București, 1913, vol. XXII, p.356.

⁵² Ibidem.

⁵³ *Romanoslavica*, XIV, p.437.

⁵⁴ *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p.314.

ISPRĂVNICIA ÎN ȚINUTUL SOROCA (mijl. sec. al XVIII-lea – înc. sec. al XX-lea)

Alina Felea

Târgurile sau orașele, în unele cazuri, erau și centre ale unităților administrativ-teritoriale ale Moldovei, ale ținuturilor cărora le dădeau și numele¹. Deoarece târgurile depindeau de domnie, în cadrul lor funcționau instituțiile de bază, având menirea de a administra târgurile: a) a persoanelor numite direct de domnie, b) a reprezentanților autoadministrației orășenești. În același timp, orașele, centre de ținut, mai găzduiau și reprezentanții administrației ținutale².

În Moldova dregători cu numele de ispravnici au existat înainte de domnia lui Constantin Mavrocordat³. Însă la mijlocul secolului al XVIII-lea, ispravnicii au preluat funcțiile pârcălabilor⁴. Constantin Mavrocordat, printr-un hrisov din 1740, pentru Țara Românească, și altul din 1741, pentru Moldova, prevedea delegarea unor boieri de treptele întâi și doi în toate județele cu sarcina de „a împărți dreptatea”, a apăra pe săraci de abuzurile agenților fiscali⁵. Inițial a fost numit câte un ispravnic pentru fiecare județ, iar apoi câte doi. Nicolae Grigoraș consideră că prin înlocuirea pârcălabilor cu ispravnici, domnul a urmărit să desființeze abuzurile și corupția administrației ce luase proporții mari⁶.

În competența ispravnicilor intra soluționarea diverselor litigii, strângerea dijmei, iar în târguri și instituția de judecată⁷. Ispravnicii, în calitate de organ executiv al puterii centrale, reglementau raporturile dintre proprietarii moșiilor și locuitori, supravegheau ca donațiile domnești, să nu fie încălcate, dar nu permiteau nici abuzuri din partea proprietarilor, obligau locuitorii să-și îndeplinească obligațiile⁸. Conform indicațiilor domnești ispravnicii trebuiau să fie „cu multă purtare de grijă pentru paza și ocrotirea locuitorilor de către oamenii săi și împotriviți, apărându-i și ferindu-i de orice împotrivire și nedreptate, spre a putea avea odihnă și liniște”⁹. Fiind reprezentanți ai domnului în ținut, ispravnicii urmau să aducă la cunoștința locuitorilor a tuturor dispozițiilor domnești¹⁰. În competența ispravnicilor intrau, de asemenea, măsurile legate de îmbunătățirea stării edilitare și sanitare a orașului, anunțarea zilelor în care se țineau târgurile săptămânale și controlul ordinii comercializării¹¹.

La începutul secolului al XIX-lea, logofătul Balș și vistiernicul Iordache Ruset publică lista boierilor-službe din Țările Române de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea¹². În listă sunt indicate funcțiile ispravnicilor: „... strâng lefii hotărâte după table ce li sã trimit din visterie, sunt datori

a privilegii pentru statornicie lăcuitorilor ținutului său, judecă și cercetează toate pricinile dintre lăcuitori, caută și pricini de moșii și de alte averi, după hotărâre dau cărți de judecări, ...veghează tot ce poate supăra locuitorii (făcătorii de rele, tâlharii a-i prinde și a-i dezrădăcina), a primi cărți din slujbă și de la Divanul, au ponturi trimise din visterie la fiecare ispravnic în care se cuprind cu lămurire toate datoriile lor în feliori de pricini...”¹³. Veniturile ispravniciei erau următoarele: „... 1 leu din 10 din banii pe împrumuturi și pricini, pocloanele de la slujitori, câte 200 bani de om (jumătate de om la Sfântul Gheorghe și jumătate la Sfântul Dumitru), de la vătavul de arabagii, de la 2000-1500 în ținuturi mari la 1000- 500 în cele mici”¹⁴.

În 1776, Grigore Ghica a făcut o reglementare a veniturilor și lefurilor tuturor slujbașilor¹⁵. Domnul a constatat că sumele strânse pentru plata lefii sunt insuficiente și a căutat surse adăugătoare. Fiecare dregător, conform rangului, urma să primească lunar, din răsuri, o sumă anumită¹⁶. O dată cu instituirea în septembrie 1776 a „casei rásurilor”, ispravnicii primeau leafă¹⁷. Leafa ispravnicilor de Soroca la începutul sec. al XIX-lea constituia 9600 lei¹⁸.

Studiul de față are drept scop identificarea ispravnicilor de Soroca și cercetarea funcțiilor acestor dregători, în măsura în care permit izvoarele istorice.

Primul ispravnic de Soroca amintit într-un document ulterior este Nastasache, care deține această funcție între 30 august 1746 - 9 decembrie 1748¹⁹. Constantin Donici, „biv vel medelnicer”, deține dregătoria de ispravnic la 18 decembrie 1749, când întârea vânzarea de case din târgul Soroca încheiată între Pavel Ciuriș și Ierothei, Episcop de Huși²⁰. Ispravnicul de Soroca Gheorghe, mare jitnicer, este atestat în cartea domnească din 30 octombrie 1760 de la Ioan Teodor Callimachi²¹. Către 28 iulie 1764 ispravnic de Soroca era Manolachi Bogdan, agă²², iar la 5 iulie 1765 în postul respectiv este amintit Mihalache Cheșcu, care urma să determine hotarele moșiilor mazililor Ion Mitică și Costantin Vartic din ținutul Soroca²³.

La 19 mai 1771, ispravnicul ținutului Soroca, Darie Donici, judeca o pricină pentru moșiile Cohărești, Franțești și Zahorna²⁴. Darie Donici era feciorul lui Constantin Donici, medelnicer și serdar al ținutului Orhei²⁵. La 1 septembrie 1761, Darie Donici avea rangul de mare paharnic, iar la 6 februarie 1766, semna deja ca fost mare paharnic²⁶. La 18 iunie 1777 era serdar

de Orhei, iar la 19 mai 1784, mare ban²⁷. Deținând dregătoria de ispravnic de Soroca și la 22 iulie 1788, Darie Donici îi scria preotului Vasile Dahnovici să-i aducă actele moșiei Răcești pentru a-i întări stăpânirea, în vederea soluționării neînțelegerii apărute pentru o parte de moșie din hotarul Răceștilor.²⁸

În 1772, locuitorii ținutului Soroca adresează o reclamație mitropolitului Gavril asupra ispravnicului de Soroca: "...strâmbătățile, jafurile și asupririle" ce le îndura "mai cu seamă de când Divanul" le-a orânduit un nou ispravnic "au biruit toată răbdarea și ne-au silit a părăsi starea și rânduiala noastră cea strămoșească și ca scăpare amu alesu o samă din nou slujba cea cu multă trudă și primejdii a războiului"²⁹.

Spre sfârșitul anului 1776, Poarta Otomană își sporește eforturile în sensul obținerii de informații cât mai exacte privind dispozitivul efectivelor și mișcarea trupelor țariste staționate în sudul Poloniei. În această activitate a fost antrenat domnitorul Moldovei, Constantin Moruzi, care, pentru a răspunde cerințelor înaintate de Imperiul Otoman, a organizat un serviciu de spionaj. În fruntea acestei instituții a fost desemnat Constantin Caragea, numit în același timp și ispravnic de Soroca³⁰. Această numire a fost condiționată, în primul rând, de situarea Sorociei în imediata apropiere a graniței cu Polonia, ispravnicului revenindu-i misiunea de a trimite spioni credincioși și bine plătiți în statul vecin. Constantin Caragea a desfășurat o activitate fructuoasă, trimițând spioni la Nemirov, în voievodatul Braclav, în orașul Movilău, supraveghind totodată și spionii ruși trimiși în Moldova³¹. Unul dintre cei mai informați spioni, pitarul Costachi Politimios, ajuns la Soroca în noaptea de 18 decembrie 1777 cu o scrisoare de la domnitor, adresată ispravnicului, prin care acesta era informat despre misiunea lui, a trecut chiar a doua zi în Polonia³². Au urmat, la scurt timp, rapoarte copiate minuțios de ispravnic într-o condică specială și trimise direct domnului la Iași. În ianuarie 1778, Politimios a revenit la Soroca, aducând ultimele informații din zonele limitrofe. Nefiind mulțumit cu rangul de ispravnic, la mijlocul lunii mai 1778, Constantin Caragea a fost rechemat la Iași.³³

La 8 iulie 1777, ispravnici ai Sorociei sunt Constantin Vârnăv, fost mare ban, și Dumitrache Mumaroglu, fost mare armaș³⁴. Ispravnicilor li se indică să urmărească achitarea unei datorii a lui Zoie Leonard către Husăin agă³⁵. În acest caz, la Soroca avem concomitent trei ispravnici: Constantin Vârnăv, Dumitrache Mumaroglu și Constantin Caragea, pomeniți mai sus.

Actele din 30 septembrie 1777, 10 iulie 1781, 10 ianuarie 1782, 15 ianuarie 1782 și 29 mai 1782 îl atestă drept ispravnic de Soroca pe Ștefan Țintilă, mare sulger³⁶.

La 22 iunie 1779, în contextul întăririi dreptului lui

Iordache Panaita asupra unor părți din moșia Poiana de pe Nistru și moșia Rosieci de pe Răut, domnul Moldovei se adresează ispravnicilor de Soroca. „...Și poruncim domnia mea dumv. ispravnici ca di nu sar supune locuitorii ce șed pă aceste părți de moșie, și alții carii să vor hrăni pe aceste părți, să de obiceiul adetiu al moșii dumv. să-i faceți să înțeleagă ca să urmeze întocmai după obiceiul și după hotărâre ponturilor...”³⁷.

Ispravnicii de ținutul Soroca sunt consemnați către 1780, când Constantin Moruzi voievod le cerea "ispravnicilor de ținutul Soroca" să se ocupe de organizarea iarmaroacelor: "...poruncim domnie me și dumneavoastră ispravnicii di ținutul Sorocăi să dați în știri tuturora ca la hotărâțile zile cari sunt arătați mai sus ci sânt să facă iarmaroace la Soroca, fieșticine care va ave să vândă sau să cumpere, să margă să-și facă alij-verișul său fără de nici o împiedicare cu orice fel de marfă, afară de horelcă..."³⁸. La 10 aprilie 1781, ispravnicii de Soroca sunt pomeniți în legătură cu ponturile brudinei la Nistru³⁹, iar la 10 iulie 1781 ispravnicii Sorociei Constantin Vârnăv și Ștefan Țintilă (în document semnând Ștefan Țintă-n.n.) întăresc hotarnica târgului Soroca⁴⁰. Mai târziu, la 4 ianuarie 1785, ispravnic de Soroca era Teodor Balș, spătar⁴¹. Din octombrie 1785 până la 7 iulie 1786, când s-a făcut mărturia hotarnică a siliștii Nemțeni, ispravnic al Sorociei a fost banul Gheorghe Beldiman⁴². Concomitent, prin octombrie 1785 este atestat ispravnic de Soroca Grigoraș, biv staroste.⁴³

La 2 iulie 1786, Alexandru Ioan Mavrocordat, domnul Țării Moldovei scria către ispravnicul de Soroca Gheorghe Beldiman să cerceteze și să judece pe Ștefan Roșca și alți mazili cu protopopul Teodor și Lupul Cociorvă pentru moșia Băxanii: „, Iată scriem dumitale fiind de față amândouă părțile să cercetați pricina lor cu amănuntul. Și fiind după cum au jăluit după scrisori, dovezi ce vor fi având dovedindusă că polsat de Băxani iaste a jăluitoilor, atunci vei rândui din mazilii acelu ținut pe care vei socoti, să margă la stare moșiei, pe care măsurându-o în stânjeni, parte cie ce va rămâne dreaptă și fără de pricină a jăluitoilor să o stâlpească cu pietre hotară osăbit de către cielalți răzăși și să li să de și mărturie hotarnică în sămni și în stânjeni, iscălitu după obiceiul. Cum și pentru zapis iarăși să cercetați și dovedindusă că au fost a jăluitoilor și aci l-au luat di s-au dizbătut moșia și acum nu vor să-l de, dumneata să pui silință și să scoateți zapisu și să-l dați jăluitoilor...”⁴⁴. La 7 iulie 1786, banul Gheorghe Beldiman, ispravnicul ținutului Soroca, îl împuternicește pe Gheorghe Gane, căpitan, să cerceteze hotarul siliștii Nemțeni⁴⁵. În 1787, ispravnici de Soroca erau Șerban Buhuș, mare paharnic⁴⁶, și Vasilache Apostolovici⁴⁷.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în funcția de

ispravnic s-au perindat numeroși funcționari. La 2 septembrie 1793, domnul Moldovei Mihai Constantin Suțu scria carte către ispravnicul de Soroca Constantin Vârnav, ban, pentru a delimita hotarele moșiei Hristici.⁴⁸ Ispravnicii de Soroca Dumitrache Ghica, fost mare spătar, și Constantin Vârnav, fost mare ban, sunt pomeniți la 7 octombrie 1793, când semnează o mărturie.⁴⁹ La 23 iunie 1794, ispravnicul Constantin Vârnav depunea o mărturie în privința moșiilor Hristici și Vanțina⁵⁰. La 5 iulie 1794, Mihai Suțul, domnul Moldovei, poruncește hatmanului Costache Gheorghe și lui Constantin Vârnav, fost mare ban, ispravnici de Soroca să judece o pricină de moșie: „...să cercetați pricina foarte cu amărunt prin mărturie și dovezile ce ar fi având fiind și carte de blăstăm la mijloc pentru pricina aceasta și după cum se va dovedi tot adevărul dumv. prin giudecată să le hotărâți dând și mărturie de giudecată la parte ce să va căde precum va fi drept ...”⁵¹. La 15 iulie 1795, Alexandru Ioan Mavrocordat scria către ispravnicii de Soroca să rezolve plângerea răzeșilor din Hristici⁵².

La 3 aprilie 1796, domnul Moldovei se adresează banului Manolache Donici ca să cerceteze hotarele moșiei Dobrușa: „...să faci cercetare foarte cu amăruntul tuturor scrisorilor ce vor fi de ambe părțile și măsurând cu stânjenu atât în lung cât și în curmeziș mai întâi să afli și să dovedești cele drepte și adevărate margini a moșiei...”⁵³. Documentul permite să presupunem că la această dată Manolache Donici este ispravnic de Soroca. La 11 mai 1796, ispravnicii ținutului Soroca, postelnicul Alecu și comisul Iordache Leon, îi încredințau căpitanului Gheorghe Gane să cerceteze mărturia hotarnică a moșiei Răcești din ținut.⁵⁴ Ispravnicul de Soroca Alecu Iancu, postelnic, semnează și o mărturie din iunie 1796 referitoare la moșiile Dumulgeni și Sgârburoaie din ținut.⁵⁵ În mărtuirea din 27 octombrie 1796 cu privire la moșia Răspopeni se menționează ispravnicul de Soroca, medelnicer Carpu.⁵⁶ Ispravnicii de Soroca, Dumitrache Ghica, fost mare spătar, și Constantin Vârnav, fost mare ban, sunt semnalati în mărtuirea din 13 noiembrie 1796⁵⁷. În aceeași zi, căpitanul Dumitrache Meleghe este împuternicit de către ispravnicii de Soroca de a stabili hotarele moșiei Răspopeni: „... neputând dumnealor ispravnici a merge la numite moșii ca să cerceteze, având treburile ținutului, au rânduit din parte d-lor pe Dumitrache Meleghe căpitan”⁵⁸. La 19 decembrie 1798 domnul Moldovei se adresează ispravnicilor de Soroca să cerceteze hotarele moșiei Răcești: „pentru iazu și moara ce este în pârâul Dobrușei, osăbit și pentru dijmă”⁵⁹. Ispravnicul Manolache Dimache, mare vornic, spătar, este pomenit într-o mărturie din 24 mai 1799⁶⁰.

Din cele expuse mai sus, putem observa că spre

sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea un ispravnic nou-numit rămânea în post un timp foarte scurt. Deși, tradițional, numirea urma să fie pe un an de zile, de cele mai multe ori, ispravnicul era schimbat înainte de expirarea termenului⁶¹. Motivul acestor dese schimbări era, după părerea noastră, încercarea de a combate coruperea dregătorilor care luase proporții mari. În actele timpului, ispravnicii sunt semnalati de cele mai dese ori în cazurile când se făceau mărturii hotarnice. Astfel, drept martori sunt amintiți postelnicul Alecu și comisul Iordache Leon, medelnicerul Carpu, Dumitrache Ghica, Constantin Vârnav⁶². La 18 februarie 1801, ispravnic al Sorocii era Matei Milu⁶³, când semnează o mărturie referitoare la moșiile Dumulgeni și Sgârburoaie din ținutul Soroca. Se pare că a rămas un timp mai îndelungat în funcție, căci la 15 august 1803 semnează o mărturie pentru o parte din moșia Răcești⁶⁴, iar la 12 august 1804 întărește o hotarnică a moșiei mai sus menționată⁶⁵. În 1802 ispravnic de Soroca este identificat Gheorghe Suțu, menționat în notele de protest împotriva abuzurilor funcționarilor greci⁶⁶. La 15 iulie 1802, ispravnicii de Soroca aduc la cunoștință răzeșilor din Răcești că până la 26 august cauza delimitării hotarelor moșiei Dobrușa va fi cercetată în Divan și până la acea dată schitul va fi posesor al moșiei până la pârâul Dobruși⁶⁷. Probabil că în această perioadă ispravnic de Soroca era Iordache Bălșagă, pomenit înainte de 22 noiembrie 1802⁶⁸, sau Arghirii Cuza, ban, menționat la 22 octombrie 1802⁶⁹.

În 1803, Alexandru Moruzi îl numește pe sulgerul Iordache Gafencu sameș la ispravnicia Sorocii: “...supt ascultarea dumilor sale ispravnici”⁷⁰. În competența sameșului intra cancelaria ispravniciei, dar avea și alte funcții: „...are asupra sa toată treaba cancelariei ispravniciei (corespondența cu visteria, alte locuitori de slujbă, finanțe, alcătuirea poruncilor), a ști starea fiecărui sat; mișcările din ținut; înștiințarea visteriei, dacă ispravnicul îndeplinește datoria; darea de seamă noului ispravnic numit; strâng banii dărilor după tablele visteriei și îi trimite...”⁷¹. Sameșii sunt înlocuiți doar în cazul unei vinovății grave⁷².

La 1 februarie 1805, Alexandru Constantin Muruz cere ispravnicilor de Soroca să cerceteze plângerea răzeșilor pentru moșiile Răcești și Ordășei⁷³. La 10 martie 1805, domnul scrie ispravnicilor ținutului Soroca să delimiteze din Alcedar partea răzeșilor la care pretinde paharnicul Petrache Catargiu (care ulterior va fi și el ispravnic de Soroca-n.n.)⁷⁴. Ispravnicilor li se indică să cerceteze cât venit a luat paharnicul de pe moșie, iar apoi să-l impună să restituie pagubele⁷⁵. La această carte domnească se adaugă plângerea răzeșilor, care drept dovadă a spuselor lor aduc o mărturie din 22 octombrie

1802 semnată de banul Arghirii Cuza, ispravnic de Soroca⁷⁶.

Din 1808 – 15 februarie 1809, dregătoria e deținută de spătarul Iordache Roset și banul Iordache Milo⁷⁷. La 15 februarie 1809 funcția e preluată de banul Toader Balș (care fusese ispravnic și în 1785-n.n.) și de spătarul Ioniță Paladi. Toader Balș va deține funcția până în noiembrie 1809, când este transferat la Hotin în locul lui Iordache Catargi. Paharnicul Petrache Catargi este pomenit ca ispravnic de Soroca în perioada din noiembrie 1809 până la 22 octombrie 1810. La 1 mai 1810, Ioniță Palade a fost înlocuit de către spătarul Constantin Sturza, fost serdar de Orhei, care își dă demisia la 15 iunie 1810 pe motiv de boală, cauzată și de moartea mamei sale. Din 15 iunie 1810, ispravnic de Soroca era clucerul Ioniță Gane, iar de la 22 octombrie 1810 și spătarul Iordache Roset⁷⁸. La 13 decembrie 1810, ispravnicilor de Soroca li se indică să cerceteze cererea lui Iordache Carp și să-i restituie dreptul de stăpânire asupra moșiei Cuhureștii de Jos⁷⁹. La 12 noiembrie

1811, funcția de ispravnic de Soroca o deține Andrei⁸⁰. Ispravnicul ținutului Soroca Nicolae Cerchez, clucer este pomenit la 1812, într-o știre cu privire la darea afară din casa luată în chirie⁸¹. Hatmanul Ilie Catargiu, ispravnic de Soroca (fost ispravnic de Soroca și înainte-n.n.), este pomenit în scrisoarea din 22 decembrie 1813, când i se indică ca împreună cu Ștefan Bogza și Constantin Perjul, vornic de poartă, să clarifice problema moșiei Șerbești⁸².

Remarcăm că instituția isprăvniciei a fost printre puținele dregătorii care s-au menținut sub ocupația țaristă. Ispravnicii de Soroca deseori erau desemnați pentru a doua oară în această dregătorie. Termenul îndeplinirii funcției era scurt, probabil din motivul evitării coruperii dregătorilor. Pentru perioada cercetată am identificat 44 ispravnici, care aveau diverse titluri: mare medelnicer, mare jitnicer, agă, mare ban, mare armaș, mare sulger, staroste, mare paharnic, ban, portar, mare spătar, vornic, sârdar, paharnic, clucer, hatman. În cele ce urmează, prezentăm în liste aparte ispravnicii de Soroca.

Ispravnicii de Soroca

Nr.d/r	Numele, titluri	data identificării
1.	Nastasache	30 august 1746 9 decembrie 1747
2.	Constantin Donici biv vel medelnicer	18 decembrie 1748
3.	Gheorghe, vel jitnicer	30 octombrie 1760
4.	Manolache Bogdan, agă	28 iulie 1764
5.	Ghescu Mihalache, bivvel jitnicer	5 iulie 1765
6.	Ianachi Leonardi	7 februarie 1766
7.	Constantin Caragea	1 iulie 1777- mij. mai 1778
8.	Constantin Varnav, bivvel ban	8 iulie 1777, 2 septembrie 1793 – 7 octombrie 1793, 23 iunie 1794, 6 iulie 1794
9.	Dumitrache Mumaroglu, bivvel armaș	8 iulie 1777
10.	Ștefan Tintilă, mare sulger	30 septembrie 1777 – mai 1782, 10 iulie 1781, 10 ianuarie 1782
11.	Teodor Balș spătarul	4 ianuarie 1785, 7 iunie 1803, 15 februarie 1809-noiembrie 1809
12.	Gheorghe Beldiman, ban	10 octombrie 1785-7 iulie 1786, 7 decembrie 1785, 2 iulie 1786, 21 iulie 1786
13.	Grigoraș biv. staroste	10 octombrie 1785-10 decembrie 1785
14.	Șerban Buhuș, vel paharnic	1787
15.	Vasilache Apostolovici	1787
16.	Darie Donici, ban	19 mai 1771, 22 iulie 1788
17.	Nicodim portarul	1788
18.	hatmanul Ilie Cataragiu	1790
19.	Dumitrache Ghica, bivvel spătar	7 octombrie 1793
20.	Costache Gheorghe (Gherache)	6 iulie 1794
21.	Gheorghe Costandachi	15 octombrie 1794
22.	medelnicer Carpu vornic	24 și 27 octombrie 1796

23.	postelnicul Alecu Iancului	11 mai -iunie 1796
24.	Iordache Leon, comis	11 mai 1796
25.	Costache Racoviță	1797
26.	Manolache Dimache, mare vornic, spătar	1799 mai 24
27.	Constantin Crupenschi, spătar și ban	8 septembrie 1799
28.	Matei Milu (Milo), spătar	10 iunie 1800, 18 februarie 1801-15 august 1803, 12 august 1804
29.	Dumitrache Cuza	1801
30.	Gheorghe Suțu	1802
31.	Arghirii Cuza, ban	22 octombrie 1802
32.	Iordache Bălsaga	22 noiembrie 1802
33.	Păun, sărdar	15 iulie 1803
34.	Iordache Roset	1808 – 15 februarie 1809, 22 octombrie 1810
35.	Milo Iordache	18 februarie 1808 – 15 februarie 1809
36.	Toader Balș, ban	15 februarie 1809-noiembrie 1809
37.	Catargi Petrache, paharnic	noiembrie 1809-1810 22 octombrie
38.	Ioniță Palade, spătar	15 februarie 1809-1 mai 1810
39.	Constantin Sturza spătar	1 mai 1810-15 iunie 1810
40.	Ioniță Gane clucer	15 iunie 1810
41.	Andrei	12 noiembrie 1811
42.	Nicolae Cerchez	1812
43.	Hatmanul Ilie Catargiu	22 decembrie 1813
44.	Bodescul	(19 mai 1819)

Notă: Tabel elaborat de Alina Felea după *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1928; A.V. Sava, *Ispravnicii din Moldova și Valahia sub ocupația rusă(1808-1812)*//Arhivele Basarabiei, anul VI, nr.3-4, Chișinău, 1934; *Documente Basarabene*, Chișinău, 1928; Boga L. *Documente basarabene. Mărturii hotarnice (1602-1814)*, Chișinău, 1938.

Note

¹ Grigoraș N. *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*. București, 1970.

² Ibidem.

³ Grigoraș N. *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiunile lor până la Regulamentul Organic*. Iași, 1942, p. 95

⁴ Ibidem.

⁵ *Instituții feudale din țările române*. Dicționar, București, 1988.

⁶ *Istoria orașului Roman (1392-1992)*, Roman, 1992, p. 80

⁷ Grigoraș N. *Dregători...*, p. 95-103.

⁸ Ibidem, p.97-99

⁹ *Istoria orașului Roman*, p. 80.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Grigoraș N. *Dregători...*, p. 99-102.

¹² Bulat T.G., *Boieriiile –slujbe în Țările române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*// Arhivele Basarabiei, 1932, nr. 3, p. 192.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Grigoraș N. *Dregători...*, p. 106.

¹⁶ Ibidem, p. 106.

¹⁷ Ibidem, p. 103.

¹⁸ Bulat T.G. *Boieriiile –slujbe...*, p. 192.

¹⁹ *Documente din Basarabia*, pub. de L. Boga, vol. II, Chișinău, 1938, p. 203-204.

²⁰ Ghibănescu G. *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p.139-140, nr.I, II.

²¹ *Moldova în epoca feudalismului*, vol IX, Chișinău, 2004, nr. 73, p. 110.

²² *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1928, p. 123.

²³ MEF, vol. IX, p.166, nr. 142.

²⁴ Sava A *Documente Lăpușna*, p.217-221 ; Arhiva Basarabiei, 1935, nr. 2, p. 223.

²⁵ Păltânea P., *Note despre neamul mamei lui Costache Negri-Donici*// Arhiva genealogică, 1994, nr. 1-2, p. 212.

²⁶ Ibidem; *Documente basarabene*, vol. XIV, p. 42-43.

²⁷ Păltânea P. *Op.cit.*, p. 212.

²⁸ *Documente basarabene*, publ. De L.T. Boga, vol. II. Chișinău, 1928, p. 12-13, nr. IV.

²⁹ Uricariul ,vol. VI, p. 273.

³⁰ Ciobanu V. *Jurnal ieșean...*, p. 49-51.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, p. 49-51.

³⁴ *Documente privitoare la istoria orașului Iași (sub red. lui Ioan Caproșu)*, vol. V, p. 392, nr. 294.

³⁵ Ibidem.

³⁶ *Documente basarabene*, p. 123.

- ³⁷ Ibidem, nr. XLVI, p. 58-59.
- ³⁸ Ghibănescu Gh. *Ispisoace și zapise*, vol. VI, nr. VI, p. 142
- ³⁹ Ibidem, p. 143.
- ⁴⁰ Ibidem, p. 146, nr. IX.
- ⁴¹ *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1928, p. 124.
- ⁴² Boga L. *Documente basarabene. Mărturii hotarnice (1602-1814)*, Chișinău, 1938, p. 121.
- ⁴³ *Documente Basarabene*, Chișinău, 1928, p. 17, 23, p. 119., p. 120.
- ⁴⁴ *Documente basarabene* publ. de L. Boga, vol. XIV, nr. LIV, p. 68-69.
- ⁴⁵ *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XX. Chișinău, 1938, p. 121.
- ⁴⁶ Sava A. V., *Ctitori basarabeni* // Arhivele Basarabiei, anul VI, nr. 2, Chișinău, 1934, p. 181.
- ⁴⁷ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества*, Кишинэу, 1987, p. 340
- ⁴⁸ *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1928, p. 120.
- ⁴⁹ *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XX, p. 185.
- ⁵⁰ *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, p. 120.
- ⁵¹ Ibidem, p. 35.
- ⁵² Ibidem, p. 119.
- ⁵³ Ibidem, p. 23.
- ⁵⁴ *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XX, p. 173.
- ⁵⁵ *Act privitor la moșiile Dumulugeni și Sgârburoaie din județul Soroca* // Arhivele Basarabiei, 1934, nr. 4, p. 392.
- ⁵⁶ *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XX, p. 181.
- ⁵⁷ Ibidem, vol. XX, p. 185.
- ⁵⁸ Ibidem, p. 182.
- ⁵⁹ *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, p. 22-23.
- ⁶⁰ Ibidem, p. 120.
- ⁶¹ A.V. Sava, *Ispravnicii din Moldova și Valahia sub ocupația rusă (1808-1812)* // Arhivele Basarabiei, anul VI, nr. 3-4, Chișinău, 1934, p. 103.
- ⁶² Boga L. *Documente basarabene*, vol. XX, p. 173, 181, 185.
- ⁶³ *Act privitor la moșiile Dumulugeni și Sgârburoaie din județul Soroca* // Arhivele Basarabiei, 1934, nr. 4, p. 392.
- ⁶⁴ *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XX, p. 242-245.
- ⁶⁵ *Documente din Basarabia*, publ. de L.T. Boga, p. 248, nr. LXVI.
- ⁶⁶ *Documente Hurmuzaki*, vol., p.
- ⁶⁷ *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1928, p. 36-37.
- ⁶⁸ Răuțu M. *Cetatea cu monografia orașului Soroca.*, p. 27.
- ⁶⁹ *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XIV, p. 90.
- ⁷⁰ Ibidem, p. 88.
- ⁷¹ Ibidem.
- ⁷² Sava A.V., *Ispravnicii...*, p. 111.
- ⁷³ Ibidem, p. 111.
- ⁷⁴ *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ștefan Berechet, Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1928, p. 129-130.
- ⁷⁵ Răuțu M. Op. cit., p. 38.
- ⁷⁶ *Diferite știri* // Arhivele Basarabiei, 1936, nr. 1, p. 20.
- ⁷⁷ Ibidem, p. 17.

REȚEAUA DE DRUMURI ȘI TRANSPORT A ORAȘULUI CHIȘINĂU ÎN SECOLUL AL XIX-lea

Elena Serbaniuc

Înfățișarea fiecărui oraș depinde, în mare măsură, de evoluția lui economică, politică și culturală, legate printr-o rețea complexă de cauzalități reciproce, dar mai ales de transformările instituționale, de progresul științific aplicat tehnicilor de producție¹; prezența piețelor locale și regionale determină densitatea populației, îndeletnicirile lor, modul de trai, dar și spațiul, mediul de trai care, la rândul lui, determină topografia urbei. Orașul, în general, este ca un transformator electric: el ridică tensiunile, grăbește schimbările, agită la nesfârșit viața oamenilor², plus la aceasta supune natura intereselor sale proprii, exploatând trasee avantajoase din punct de vedere al reliefului pentru a păstra vechile căi de tranzit și a crea noi rețele stradale³, fapt necesar și din perspectiva îmbunătățirii și creșterii numărului mijloacelor de transport. Starea precară a căilor de comunicație și a mijloacelor de transport se răs-

frânge direct asupra situației economice a ținutului în general și a orașului în mod special, determinând mai ales relațiile comerciale⁴ calificativ valabil pentru orice perioadă. Pentru a vedea cât de repede se învârtă progresul la oraș vom încerca să caracterizăm drumurile, modalitățile de a câștiga timp și viteză, precum și factorii ce catalizează aceste necesități în Chișinăul de altădată.

Luând în considerație faptul că literatură de specialitate, monografiile și studiile referitoare la transport și căile de comunicație în orașul Chișinău în secolul al XIX-lea, nu au fost realizate, ne vom mulțumi cu memoriile, amintirile, publicațiile timpului, precum și cu cercetările recente referitoare la Basarabia în perioada țaristă și la orașul Chișinău propriu-zis, care, în mod tangențial, se referă și la tematica cercetată în acest articol. Primele mențiuni referitoare la căile de comunicație ale orașului, care mi-au atras atenția, au fost înregistrate

în memoriile de călătorie ale participanților la conflictele ruso-turce, a unor medici germani sau ostași ruși, francezi. Merită atenție lucrarea lui I. H. Zucker, memoriile călătorului german I. G. Kohl, articolele lui D. C. Moruzi; informația lor este revelatorie pentru I-a jumătate a secolului al XIX-lea. Monografiile intelectualilor români și basarabeni, deja la începutul secolului al XX-lea, vin să întregesc, să cizeleze și să precizeze informația referitoare la extensia urbanizării orașului Chișinău în secolul anterior: Z. C. Arbure, P. Cazacu, Șt. Ciobanu precum și N. Iorga – având interes deosebit pentru starea lucrurilor din acest ținut, luptând pentru ameliorarea situației, pentru ieșirea Basarabiei de sub jugul țarist. Problema și-a găsit reflectare parțială în contemporaneitate în cercetările lui A. Eșanu, M. Șlapac și Al. Tofan, Gh. E. Cojocaru, E. Dragnev și I. Cașu – ei caracterizând diferite aspecte ale dezvoltării orașului, menționează și unele date referitoare la problema cercetată. Materialul este întregit de presa timpului cercetat, de documente, regulamente păstrate în fondurile A.N.R.M., importante pentru caracteristica transportului și căilor de comunicație. Cu materialul existent ne propunem să relevăm evoluția căilor de comunicație pe parcursul secolului al XIX-lea și factorii care au condus la progresul sau regresul acestora.

În primul rând, vom menționa că Chișinăul și-a consolidat statutul de târg pe parcursul ultimului sfert al secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea, mai ales datorită comerțului permanent de iarmaroc, de cârciumi și dughene ale unor neguțători din partea locului, precum și ale mănăstirilor și episcopilor⁵. Cercetările au arătat că mănăstirile erau foarte active în comerțul de la orașe, posedând aici numeroase dughene, cârciumi, prin care să-și poată vinde producția meseriașilor și a agricultorilor de pe domenii⁶. Chișinăul, fiind situat pe moșie mănăstirească, avea dughene și cârciumi atât ale mănăstirilor, cât și ale târgoveților. Transformarea treptată a Chișinăului în așezare urbană i-a făcut pe locuitorii săi să-și revendice tot mai mult drepturile de târgoveți și orășeni. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea chișinăuienii luptă aproape permanent pentru a ieși de sub stăpânirea mănăstirească și a obține înlesnirile și privilegiile orașelor mai vechi ale Țării Moldovei. În acest scop, mulți locuitori ai Chișinăului nu plăteau zeciuiala și refuzau să presteze diferite munci în favoarea mănăstirilor⁷. Cu toate perioadele grele, când Chișinăul a fost ars ori devastat de detașamente de polonezi, cazaci, turci, tătari sau ruși, treptat, în deceniile următoare el își lărgește hotarele, încât unele mahalale și ulicioare au ocupat spații din moșia satului Buicani, stăpânită de mănăstirea ieșeană Galata, partea veche a orașului continuând să fie stăpânită de Mănăstirea Sfânta Vineri. Localitățile

extinzându-se, conflictul dintre mănăstiri devine inevitabil⁸, atrăgând după sine neînțelegeri și judecăți. La această etapă starea căilor de comunicație este aceeași pentru toată regiunea din dreapta Prutului. În târgul Chișinău nici mănăstirea, nici târgoveții nu au întreprins nimic pentru amenajarea drumurilor de țară. Îmbunătățirea mijloacelor de transport ține doar de particulari, de proprietarii care aveau tendința și posibilitatea de a construi sau a cumpăra o trăsură.

Orașul Chișinău a profitat de factorii urbanizării rapide, pe fundalul transformărilor ce se petreceau în întreaga Europă⁹. Evenimentele ce influențează peisajul orașului se pot împărți în mai multe categorii:

1. Creșterea populației – factor primordial în cadrul dezvoltării localității, urmat de creșterea producției industriale, mecanizarea sistemelor productive – factor urmat, la rândul său, de exodul populației rurale spre oraș¹⁰. Vom prezenta creșterea numărului populației pe parcursul secolului al XIX-lea:

1812 – 7000
1830 – 14835
1835 – 63400
1861 – 94400
1867 – 104.000
1875 – 112100
1890 – 120800
1897 – 108500

Conform statisticii, vedem că creșterea populației orașului pe parcursul secolului al XIX-lea suportă salturi artificiale¹¹. Creșterea populației are o explicație: în primul rând, evreii meșteșugari și negustori, care veneau la Chișinău, erau scutiți un timp de dări. Creștinii primeau locuri pentru case și prăvălii ieftin sau gratis, imigrarea din Rusia, Polonia, Ucraina ia amploare pe fundalul prigonirilor în cazul rușilor de religie veche, lipovenilor, condiției de șerbie; nu în ultimul rând, moldovenii ce veneau la oraș erau scutiți de podvezi¹².

2. Progresul matematicii, opticii, tehnologiei instrumentelor permit geodeziei și cartografiei să reprezinte în mod riguros suprafața pământului la orice scară, ceea ce rupe vechiul raport dintre reprezentarea geometrică și experiența sensibilă¹³. Apare posibilitatea proiectării spațiului urban. Vechiul oraș nu mai face față noilor cerințe. Vatra orașului Chișinău, pe parcursul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea era situată pe malul drept al râului Bâc. În vechiul centru urban ducea o ramificație a drumului moldovenesc ce lega așezarea de alte orașe: Iași, Orhei, Tighina¹⁴. Războaiele ruso-turce de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea nu numai că dezorganizau economia, dar și atrăgeau un număr mare de oameni în operațiile militare, în aprovizionarea părților beligerante cu alimente, furaje, mijloace de transport, repararea

căilor de acces, a podurilor și cetăților. Lăsat în ruină după fiecare dintre aceste războaie, Chișinăul era refăcut prin munca celor mulți, atât a locuitorilor lui, cât și a armatelor dislocate sau a refugiaților. În creșterea sa, Chișinăul se apleca tot mai mult de satele din împrejurimi, influențând totodată și extinderea acestora: Buicani, Visterniceni, Muncești, Mălina. Însă construcția haotică, ulicioarele întortochiate și neamenajate, bordeiele și marea majoritate a caselor fără etaj, făceau ca Chișinăul să ni se reprezinte mai curând ca o mare aglomerație rurală decât urbană¹⁵. Malurile mlăștinoase ale râului Bâc făcură la început orașul Chișinău foarte insalubru: pădurile care împresurau orașul din toate părțile, revărsările râului care inundau străzile nealiniat din capătul văii – toate acestea au grăbit pe locuitori să iasă din vale și să construiască locuințe noi pe locuri mai înalte. Z. C. Arbure constată că partea înaltă a orașului, aliniată și planificată, dădu naștere unui oraș modern¹⁶.

S-ar părea că inițiativa aparține locuitorilor orașului, mai ales a celor ce suportau condițiile neprielnice, dar nu dispunem de date ce ar confirma această opinie. Mai mult decât atât, D. C. Moruzi, basarabean emigrat în România, publică în ziarul bucureștean *Cronica* o serie de articole despre Basarabia – *Basarabia și trecutul ei (1712-1905)*, în care aflăm că: „Din 1812 până la 1877 nu s-a făcut în toată Basarabia decât 715 stânjani de șosea, pe o mlaștină de lângă Chișinău și aceasta pentru că se înămolise în acea mlaștină trăsura împăratului Alexandru I”. Deci, inițiativa aparține autorității. Călătorul german I. G. Kohl, trecând din Rusia în Basarabia, în primul sfert de secol, are drept țintă orașul Chișinău. El notează că de drumuri răspunde Zemstva. Următoarea informație referitoare la strada din mijlocul orașului care „e mare, făcută în grabă și cu de-a sila”, ne divulgă faptul că ea nu a fost construită din inițiativa organelor locale. Iorga recunoaște că atribuțiile Consiliului local din Basarabia cuprind grija drumurilor – „cele mai rele din lume”, care nu se grăbesc a-și schimba înfățișarea. Informații de acest gen ne relatează și călătorul german, doctorul I. H. Zucker în memoriile sale „*Basarabia. Observații și cugetări, cu prilejul unei șederi de mai mulți ani în această țară.*” El vede Chișinăul, la acea etapă cu străzi „strâmbe, nepietruite, înguste.” Nu era vorba de nici o plimbare publică și, când veni vestea, în 1819, că va sosi împăratul Alexandru I, se hotărî facerea grabnică a unei grădini, atât de plăcute împăratului. Se aduseră mii de copaci din pădure, și, anotimpul fiind prielnic, majoritatea se prinseră. Atât făcură până atunci rușii – au lucrat ceva la Chișinău și pentru dâșii – concluzia d-lui Iorga¹⁷.

Rolul orașului Chișinău drept centru urban important al Țării Moldovei se profilează treptat către începutul secolului al XIX-lea. Opinia precum că Chișinăul

a devenit cel mai important centru al Moldovei dintre Prut și Nistru, datorită faptului că autoritățile țariste au ales acest oraș în calitate de centru al provinciei anexate în 1812, este, conform părerii cercetătorilor exagerată, deoarece în condițiile pe care le oferea Țara Moldovei, în împrejurimi mai favorabile, încă de la răscrucea secolelor XVII–XIX se contura transformarea orașului într-un important centru politico-administrativ, comercial, meșteșugăresc, ecleziastic, cultural și vamal al întregii Moldove, ceea ce a și demonstrat A. Eșanu în monografia sa¹⁸. Nu în zadar Chișinăul a fost ales în calitate de capitală a noii provincii după anexarea din 1812 la Imperiul Țarist. Decizia de a alege Chișinăul drept capitală a regiunii proaspăt anexate la Imperiul Rus a luat-o amiralul P. Ciceagov în urma propunerii argumentate a mitropolitului G. Bănuțescu-Bodoni, care fusese susținut și de președintele celor două divanuri, senatorul Krasno-Milașevici, împuternicit cu organizarea administrativă a Basarabiei¹⁹. Oficial, Chișinăul a fost proclamat centru administrativ al regiunii Basarabia și al ținutului Orhei în 1818, ocazie cu care însuși împăratul hotărî să viziteze capitala noii provincii. Tot atunci, orașul, iar puțin mai târziu satele învecinate Buicani, Vovințeni, Hrușca ș.a. au trecut din stăpânirea mănăstirilor în cea a vistieriei Imperiului Țarist. Instalarea administrației centrale a silit funcționarii ruși să-și stabilească reședința la Chișinău, unde au început a trage și boierii moldoveni, care au început să ia parte la administrarea provinciei (Consiliul Superior al Basarabiei). „Alătura de curțile boierești, mult timp încă au rămas și căsuțele țărănești. Dispariția lor va începe o dată cu venirea populației evreiești din regiunile Rusiei de sud și din Podolia²⁰. Schimbările vor continua în lanț, riscăm să expunem opinia, cauza lor fiind atât de ordin extern, impusă din necesitatea satisfacerii cerințelor imperiului, cât și de ordin intern: din 1812 până la 1830 numărul populației se dublează, ceea ce dublează în mod evident utilitatea amenajării spațiului vital.

3. Coerența proiectelor arhitecturale și peisagistice se bazează pe mecanismele conducerii. Modificarea durabilă a peisajului construit pune în chestiune dublă responsabilitate publică și privată. În fiecare inițiativă există un dominus special și, deasupra lui, un dominus eminent, cu responsabilitate de ordin mai general care se suprapune peste cel dintâi, fără a-i anula sfera de autonomie. Atunci când cele două prerogative coincid cu persoana monarhului absolut, omnipotența lui, deși proclamată sus și tare, este de fapt limitată de alte instituții, și, mai ales de precaritatea resurselor financiare. Nici un suveran european n-a fost în măsură să creeze, să modifice sau să distrugă orașe cum au făcut despoții asiatici²¹. În cazul capitalei guberniei Basara-

bia, se cerea o nouă înfățișare corespunzătoare noului statut și pe placul cinovnicilor ce au inundat-o. Noul plan al orașului se rezumă la: „orice gust imperial, pe banii locali”. Se simțea necesitatea modificării planului orașului pentru eficiență economică, strategică și, nu în ultimul rând, estetică. Zonele industriale și meșteșugărești erau legate între ele prin coridoare comerciale ce străbat Chișinăul în diferite direcții, dând posibilitatea deplasării rapide, fără înconjurări inutile, dar, în același timp, nepermițând crearea unui singur drum larg, comod și îngrijit. Aceste străzi cercetătorii le-au grupat convențional în trei categorii:

- Străzi ce duc spre obiective de importanță majoră;
- Străzi ce au la ambele capete edificii de însemnătate orășenească;
- Străzi ce intersectează câteva piețe cu obiecte de importanță majoră.

Un loc aparte îl ocupă zona comercială aferentă principalei străzi a orașului medieval – Strada de Aur, mai târziu Haralambie²².

Schimbările încep o dată cu venirea general-gubernatorului Fiodorov (28 august 1834–15 iulie 1854) în capul provinciei. În Chișinău începe o eră de edilitate fecundă care, cu încetul, schimbă aspectul orașului. Anume el pune în practică planul Chișinăului aprobat de Guvernul țarist la 2 august 1834. Astfel, din semicercul din jurul Bâcului, Chișinăul se întinde pe povârnișul dealului din dreapta râului; se nivelează și se schițează planul câmpului din spatele Mitropoliei, ridicată încă de mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni²³. Înălțimile nisipoase ale Bâcului încep să se niveleze, și, în decurs de câțiva ani, ele se acoperiră cu un șir de străzi drepte, care vor forma orașul propriu zis la începutul secolului al XX-lea. Treptat Chișinăul se extinde teritorial spre actualul bulevard Ștefan cel Mare și strada A. Mateevici. Apar străzi noi în linie dreaptă după standardele de atunci. Începe să se profileze actualul Bulevard Ștefan cel Mare, numit pe atunci strada Moskovskaia²⁴. Acest plan general, alături de Orașul de Jos (de fapt așezarea medievală moldovenească) Orașul de Sus (deja așezarea modernă rusească). Nu este cazul unei simbioze organice, opoziția principiilor planimetrice fiind evidentă: primul, înscris în traiectoria urbanismului bizantino-balcanic, cel de-al doilea aparținând urbanismului hipodamic²⁵. Zidirea părții noi a orașului și nivelarea străzilor e înfăptuită sub patronajul inginerului Eytner. El mai organizează primul serviciu de pompieri și instalează pe străzile principale primele felinare²⁶. Intreprinderile comerciale nu intră în perimetrul Orașului de Sus, conceput ca o zonă rezidențială, locativă și de agrement, cu case aspectuoase de piatră, cu grădini și parcuri. Câteva piețe specializate exercită funcția comercială:

Ciuflea, Bazarul Central ș.a. apar doar câteva străzi ale negustorilor și meseriașilor, precum: Strada Kuznecinaia (Fierarilor), Strada Kupeceskaia (Negustorilor) și Strada Svecinaia (Lumânărilor). Toponimia urbană este revelatorie în sensul ocupației locuitorilor: Strada Grădinarilor, Strada Olarilor, Strada Carierei de piatră ș.a. Componenta etnică a orașului este reflectată, de asemenea, în denumirea străzilor: Strada Armenească, Grecească, Bulgară, Evreiască, Turcească, Nemțească ș.a.²⁷. Astfel cercetătorii consideră că topografia orașului din secolele XVIII – XIX este influențată de amplasamentul atât al stabilimentelor comerciale și meșteșugărești, cât și al locuințelor deferitelor etnii.

Creșterea orașului a făcut ca în anii 30 – 40 satele Buicani, Schinoasa, Tăbăcăria, Mălina să devină suburbii ale Chișinăului. Suprafața Chișinăului, conform datelor biroului tehnic, era de 4.322 desetine, 1.170 stânjani, care se împart în modul următor:

- grădini și parcuri – 3.430 desetine
- cimitire – 29 desetine
- maidanuri – 32 desetine
- Albia Bâcului (cu mlaștini și pâraie) – 122 desetine
- 1.170 stânjani
- Construcții – 660 desetine.

Conform propriilor observații ale lui Zamfir Arbure, configurația orașului avea o formă neregulată: în lungime de 5/12 verste, în lățime de 4 verste. Circumferința zonei orașului, împreună cu mahalale era de 32 verste. Partea centrală a orașului la începutul secolului al XIX-lea se numea mahala, pe când la începutul secolului al XX-lea, din contra, orașul vechi primește numele de mahala²⁸. Pe fundalul transformărilor se construiește monumentala catedrală a orașului, ceva mai târziu clopotnița ei, se ridică bisericile catolică și luterană și mai multe edificii publice și particulare. Cu toate acestea caracterul pur moldovenesc mai mult rural al urbei se păstrează. Chișinăul nu prezenta nimic din comoditățile orașelor apusene, nici ca cultură, nici ca condiții de viață²⁹.

O sarcină primordială rămâne realizarea echipamentelor și serviciilor necesare funcționării unui oraș cu număr mare de locuitori: canalizarea, rețeaua de apă, iluminatul cu gaz, transportul public. Nu este încă stabilit cine trebuie să răspundă de toate acestea, dar și antreprenorii particulari intră în competiție. Intervențiile care modifică rețeaua stradală și țesutul urban pun o problemă mai complexă. Noile străzi, largi, drepte, determină dispariția cartierelor insalubre și a străduțelor, atât de favorabile insurecțiilor revoluționare, facilitând în același timp, igiena și deplasarea trupelor³⁰. Chișinăul modern are peste 100 de străzi, două grădini publice, dintre care una poartă numele de bulevard și înconjoară catedrala, spre care duce o frumoasă alee de plop, ce trece printr-o monumentală poartă triumfală

în stil roman. În fața porții triumfale, din partea stângă a străzii Alexandrovscăia, se înalță palatul Mitropoliei, reședința Arhiepiscopului Basarabiei. Afară de piața Sobornaia (a catedralei), orașul mai are și alte piețe spațioase, precum cea a Poliției, a Chiristegiilor (Lesnaia), a Oborului de fân și de vite (Sennaia) precum și Starâi Bazar – o adunătură de dughene evreiești și piața Lumânăria, unde se vând zarzavaturi. Toate aceste piețe sunt rău pavate, murdare și noroioase. Drumurile urbei sunt construite în dependență de materia primă oferită de natură, ele deosebindu-se după următoarele criterii: partea sudică, sau în zona orașului central, solul este nisipos, spre nord e pietros, iar în capătul văii, unde se mai păstrează vechiul oraș, solul, și respectiv drumurile, sunt lutoase. Astfel de drumuri, cu toate că erau foarte solicitate în orașul care își mărea treptat numărul locuitorilor și numărul întreprinderilor, deveneau inaccesibile pe timp secetos din cauza prafului, iar pe timp ploios din cauza noroiului. Starea igienică era neglijată. Lipsa de canalizare, depozitele de gunoi devin cauzele principale ale bolilor infecțioase³¹.

Mediul privat și mediul public, anterior strâns între-pătrunse devin acum oponente. Pe de o parte, reședințele somptuoase, casele, atelierile, birourile, locurile de reuniune, acolo unde se desfășoară viața condusă de legi și cutume specifice fiecărei etnii, pe de altă parte, strada publică, trotuarul – unde fiecare se amestecă cu ceilalți și nu mai este recunoscut. Separarea rigidă dintre spațiul public și cel privat face ca raportul cu orașul vechi să fie destul de ambiguu – se accentuează contrastul dintre cele două spații: la ieșirea din casă în stradă se observă o scădere a calității finisajelor și a întreținerii. Strada din secolul al XIX-lea, deși derivă din strada medievală, sfârșește prin a o modifica și distruge: fostele drumuri sunt lărgite, aliniat, reconstruite, țesuturile neregulate sunt înlocuite cu un desen regulat. Planificarea duce, în cele din urmă, la distrugerea vechiului centru al orașului, la inventarea unui oraș nou, mai perfect, mai comod și mai practic – tendință ce se va menține permanent din a doua jumătate a secolului al XIX-lea³². Dacă până în anul 1862, Chișinăul nu a avut nici o stradă pavată, era aprovizionat cu apă de către sacagii de la cișmelele de sub dealul bisericii Măzărache, doar câte un felinar ici-colea cu opaițe din seu arăta drumul trecătorilor întârziți, constatăm că din anii 50–70 ai sec. al XIX-lea Chișinăul și-a schimbat mult aspectul, când l-a avut ca arhitect al orașului pe Alexander Bernardazzi. El a participat activ la lucrările de proiectare a unor străzi și cartiere, la lucrările de edilitare, la cele de pavare a străzilor, la proiectarea și construcția apeductului orășenesc³³.

Un eveniment semnificativ în viața Chișinăului a fost construcția căilor ferate: din anul 1870, se încep

lucrările pentru construcția tronsonului Chișinău-Odesa³⁴. În 1871 este construită gara, iar în luna august al aceluiași an este deschisă circulația trenurilor pe linia Chișinău-Tiraspol. În 1880, pe strada centrală a orașului este construită o linie de tramvai cu tracțiune cabalină³⁵. De la 1886, orașul Chișinău începe a se transforma: se vor pava 60.000 stânjeni pătrați de străzi și piețe, pregătindu-se construcția liniei de tramvai tras de cai care urma să parcurgă și alte câteva străzi orășenești; se construiește sistemul de alimentare a orașului cu apă. Lucrările au luat amploare sub conducerea primarului C. A. Schmidt (1846–1928), care a fost unul dintre cei mai buni primari ai Chișinăului. În perioada administrării sale au fost construite numeroase edificii moderne, inclusiv clădirea primăriei, spitalele militar și municipal, mai multe școli ș.a.³⁶.

Șt. Ciobanu atestă schimbări considerabile în aspectul urban din momentul în care liniile de cale ferată, firul telegrafic (în 1860) și nu în ultimul rând transportul intern au făcut mai lejeră comunicarea cu Rusia și au ușurat accesarea mai rapidă a diferitelor colțuri ale capitalei. După finalizarea construcției căii ferate Chișinău-Odesa, Chișinăul a fost vizitat de către împăratul Alexandru al II-lea, la scurt timp după care începe războiul din 1877-1878, iar Chișinăul din nou devine punct de concentrare a armatelor rusești. Cu această dată începe o nouă eră în viața Chișinăului, era înstrăinării vertiginose a orașului. Se intensifică viața culturală și economică: cultura însă este rusă, iar economia înstrăinată. Șt. Ciobanu subliniază că aspectul general al orașului se schimbă o dată cu transformarea „regiunii Basarabia” în Gubernie și respectiv a Chișinăului în „oraș gubernial”. Din acest moment străzile încep să se paveze treptat, de la centru spre periferie și se pune începutul înființării konkăi, precum și se înlocuiesc felinarele cu lămpi de seu cu felinare de petrol³⁷. Către începutul secolului al XX-lea, Chișinăul avea 12 piețe, 5 grădini publice, 142 străzi, în total erau 8410 case, dintre care un procent mic de case cu etaj. În 1892, a fost dată în exploatare prima tranșă a apeductului orășenesc³⁸.

La începutul secolului al XX-lea, Chișinăul, deși nu era oraș turistic, dispunea de câteva hoteluri de prestigiu (1-a categorie): London, Grand-hotel, Petersburg, Național, Belle vue, Elvețian, Francez. Hotelul London, plasat pe strada Pușkin, în fața Catedralei, propunea oaspeților camere la prețul de 1 rublă în sus pe zi, servicii alese, restaurant de primă clasă, telefon, baie și grajduri de cai (echivalentul parkingurilor actuale)³⁹. Călătorii dispuneau de transport spre Chișinău din târgurile Basarabiei atât cu trenul, cât și cu diverse trăsuri trase de cai. Evident, drumul costa mai ieftin cu caii de poștă decât la particulari, în schimb particularii dispuneau de trăsuri, pe când serviciul de stat oferea doar

cai. Spre Chișinău era posibilă călătoria cu vaporul de la Soroca până la Vadul lui Vodă, chiar se putea comanda în prealabil un birjar cu trăsură de la stăpânul vaporului – un astfel de serviciu costa 5–6 ruble. Cel ce nu dispunea de bani ca să comande în prealabil o birjă, se grămădește împreună cu 7–8 în briști, cărucioare și harabale înhămate la cele mai rele specii de cai. De la Vad până la Chișinău drumul ține vreo 2 ore. Birjarii în majoritatea cazurilor sunt evrei, ruși, rar de altă naționalitate, în schimb înțeleg și vorbesc rusa la fel ca românii, evreii mai ales știu ceva germană sau polonă. Birjarii sunt obligați să poarte pălărie înaltă, cenușie, manta de aceeași culoare cu 2 rânduri de nasturi argintii la spate și o cingătoare de piele cu alămuri⁴⁰. La începutul secolului al XX-lea conducerea gubernială devine tot mai preocupată de măsurile ce urmau a fi luate în privința transportului public. La 27 ianuarie 1900, Duma orașului Chișinău a aprobat regulamentul pentru birjari și vizitii, conform căruia precizau următoarele categorii de transport ușor:

- careta
- faietonul cu doi cai cu patru locuri, acoperit
- faietonul cu un cal cu două locuri, acoperit
- droșca cu un cal cu două locuri, descoperită
- brișca simplă cu un cal
- sania-caretă cu 1-2 cai.

În regulamentul se menționează că, nimeni nu poate fi birjar fără aprobarea conducerii care oferă un document special și un număr metalic ce trebuie lipit transportului, ambele fiind valabile doar un an, după care procedura se repetă. Birjarul nu trebuia să aibă mai puțin de 16 ani. Exigența cerea să fie bine îmbrăcat: să poarte sacou, șapcă sau căciulă de vizitii, nicidecum alte costume. La serviciu, birjarul nu trebuia să fie în stare de ebrietate, nu avea dreptul să fumeze în timpul călătoriei cu pasagerii. Echipajul și hăturile birjarul trebuie să le întrețină mereu în stare bună, pentru a evita accidentele. Ungerea accesoriilor cu substanțe unsoare era interzisă, pentru a evita pătarea pasagerilor. Se interzicea utilizarea cailor șchiopi, schilodiți, sperioși, arțăgoși, bolnavi cu boli infecțioase, mai bătrâni de 18 ani, orbi. Nerespectarea regulii implica amestecul poliției. Birjarilor li se interzicea să lase echipajele și să se îndepărteze de cai, să parcheze pe trotuare, să urmărească oamenii cu propuneri de ajutor, să ia în derâdere trecătorii de pe stradă, în deosebi femeile. Și în general, birjarii trebuiau să respecte ordinea publică. El nu trebuia să doarmă în caretă sau faeton, ci trebuia să aibă mereu grijă de caii săi. Mersul cailor trebuia să fie la trap și nu în galop, dar mai ales birjarii nu trebuiau să se ia la întrecere sau să depășească alte echipaje. Din contra, ei trebuiau să fie extrem de atenți. Circulația trebuia să fie pe partea dreaptă a drumului, interzicându-

se opririle, bararea circulației. Opririle se făceau doar în locurile stabilite. În preajma trotuarelor, la gări și în locurile de intensă circulație echipajele trebuiau să se oprească doar la cerința poliției; la cotituri, la ieșirile dintre case și din străzile înguste echipajul trebuia purtat la pasul calului. Se interzicea biciuirea cailor în timpul mersului prin oraș. Obiectele uitate de către pasageri în echipaj trebuiau să fie lăsate la sectorul de poliție. La cererea poliției, birjarul trebuia să ia în echipaj persoanele: bolnave, lovite sau subit răposate; în stare de ebrietate, scandalagii, vagabonzii; la cererea poliției, birjarul era obligat să urmărească orice persoană sau echipaj.

Pentru echipajele care transportau bagaje cerința era ca ele să fie trainice, echipate cu peliculă specială sau cu piele în caz de ploaie. Ele nu aveau dreptul să se oprească până la locul destinației sau să împrăștie pe drum încărcătura lor, dacă mai ales ea consta din fân, paie, îngrășăminte naturale. Transportarea lemnelor, scândurilor lungi se cerea să se facă cât mai atent, încărcăturile să nu fie grele și să nu atingă pământul, iar descărcarea lor trebuia să aibă loc rapid, pentru a nu bloca circulația pe drum. Birjarii fiecărui cartier își alegeau un staroste, obligat să țină cont de respectarea regulamentului și respectiv, să dețină lista birjarilor subordonați lui. Fiecare birjar era obligat să poarte cu el lista taxelor pentru transportarea pasagerilor și bagajelor pentru a evita inducerea în eroare a pasagerilor. Dacă pasagerul nu achită taxa, birjarul se putea adresa sectorului de poliție. Birjarii nocturni trebuiau să dispună de felinar, pe sticla căruia să fie indicat numărul echipajului. Birjarul trebuia să poarte documentele mereu cu el.⁴¹ Pentru toate tipurile de deservire existau taxe fixe, cu excepția caretei, de care se foloseau cei mai bogați, iar prețul se stabilea „la tocmeală”. Astfel, faietonul cu 2 cai costa 5 ruble pe zi, 60 de copeici pe oră și 40 de copeici într-o direcție. Cea mai ieftină era brișca – 10 copeici într-un sens, dar de la gară taxa era dublă. Pentru transportarea cu trăsura a greutăților de până la 15 puduri se plăteau 15 copeici și câte o copeică pentru fiacre pud suplimentar. Pe timp noroios taxele se majorau. Necazurile legate de revizia tehnică nu țin doar de ultimele timpuri. Și pe atunci vizitii trebuiau să se prezinte la poliție până la o dată limită. Dacă încălcau acest termen erau lipsiți de dreptul de a circula pentru un an de zile.⁴² N. Iorga, în timpul vizitei sale la Chișinău, constată că trăsurile sunt joase, foarte ușoare dar destul de largi ca să poată cuprinde comod doi oameni. În majoritatea cazurilor sunt cu doi cai. El menționează că evreii îngrijesc rău caii în comparație cu creștinii, care au cai mari, grași, iuți și frumoși. În pofida regulamentului birjarul nu-i lasă niciodată să meargă în voia lor și nici nu-i croiește ca evreul cu

biciul; abia dacă-i atinge, mai mult îndemnându-i printr-o hărțuire dibace. Nici un birjar nu vrea să se lase întrecut de altul, chiar și caii par a simți o datorie a nu rămâne în urmă. Drumul din oraș până la gară costă jumătate de rublă (un leu și 25 bani, la schimbul timpului). Chiar dacă tarifele atârnă pe toate trăsurile, aceasta nu împiedică birjarul să-și încerce norocul pe seama călătorului, mai ales dacă acesta a plătit mai mult în prealabil⁴³.

Spre începutul secolului al XX-lea, locuitorii urbei, moderni și înstăriți, își permiteau procurarea automobilelor; de exemplu un Olds Motor-Works, produs în Detroit (Michigan, SUA), cu viteza de 35 de verste pe oră, se vindea la un preț ce varia între 1800 și 3100 de ruble, în funcție de putere (4-12 cai-putere) și numărul de locuri (2-5 locuri)⁴⁴. Cu toate acestea echipajele strălucitoare, de o înaltă și scumpă eleganță, trase de 4, 5, sau 6 cai au persistat⁴⁵ chiar și după instalarea tramvaielor – o nouă comoditate ce urma să lege cartierele orașului.

Referitor la tramvaie vom preciza că în aprilie 1883 Duma orașenească din Chișinău a adoptat decizia referitoare la construcția liniei de tramvai tras de cai (konka). În acest an a fost perfectat un contract cu antreprenorii particulari Romanovici, Svitalski și Rogozinski privind construcția și exploatarea tramvaiului cu cai pe o perioadă de 42 de ani. Timp de un an pe strada Alexandrovskaja și parțial pe alte străzi ale centrului a fost construită o linie de tramvai cu lungimea de 6 verste (1 verstă = 1068 m). Șinele fuseseră aduse de la uzina de căi ferate din or. Breansk. Șapte vagoane descoperite au fost procurate la Varșovia, iar alte șapte acoperite – la Odessa. Curând linia de tramvai cu întreaga-i gospodărie a trecut în proprietatea avocatului Rozing, a negustorului chișinăuean Bacal și inginerilor Șerban și Lozinski, care au fondat în 1885 o societate pe acțiuni. Apoi linia de cale ferată, împreună cu parcul de tramvai a fost cumpărată de „Societatea anonimă a liniilor de tramvai cu cai din Chișinău”, care se fondase la Bruxelles (Belgia). În 1897, Duma orașenească a aprobat proiectul construcției celei de a doua porțiuni a liniei de tramvai, care urma să unească centrul orașului cu gara feroviară. În primul deceniu al secolului al XX-lea, lungimea liniilor de tramvai se mărește de la 12,5 km la 17,7 km, iar numărul vagoanelor atinge cifra de 20. Duma orașenească ia decizia de a trece la tramvaiele cu tracțiune electrică, totodată, a fost construită o nouă linie de tramvai pe strada Pușkin până la bariera Sculeni, iar pe strada Alexandrovskaja a fost montată a doua linie de tramvai.⁴⁶ Caii, extrem de necesari transportului urban, se prețuiau scump. În 1899, zemstva Chișinăului a primit doi armăsari de rasă ardenă și arabă pentru împerechere cu plata de 3 ruble pentru primul

și 1 rublă pentru al doilea.⁴⁷ Odată pierduți sau uitați undeva de către vreun birjar sau proprietar neatent, caii se vindeau la licitație la prețul, în mediu de 20 de ruble⁴⁸. Prețul boilor, care le împărțeau aceeași soartă era cu 10 ruble mai scump⁴⁹.

Responsabilitatea pentru tramvaie o purta „Societatea anonimă a liniilor de tramvai cu cai din Chișinău”. Putem constata că ea aduna acționari pe parcursul întregii perioade⁵⁰. Dar în sfera discuțiilor membrilor Dumei orașenești nu era numai activitatea societății, ci și alte probleme precum beneficiarii transportului public: „să permită persoanelor bolnave să circule cu tramvaiele ori nu”. Directorul societății de căi ferate și tramvaie H. M. Jile propune ca bolnavilor să le fie interzisă călătoria cu tramvaiele deschise în favoarea lor și a altor pasageri, pe când medicii Siținski, Blumenfeld și Dubina au protestat, spunând că această interdicție ar duce la incidente neplăcute și pentru a interzice această „plăcere” bolnavilor nu este nici un motiv. Așa dar, primarul, ascultând propunerile celor prezenți, printre care și propunerea: „bolnavii trebuie îngrijiți și nu ocoliți”, a propus ca această întrebare să fie lichidată, iar bolnavii să se folosească de orice mijloc de transport doresc⁵¹! Se prea poate că întrebarea la moment avea importanță, fiindcă viteza tramvaielor, deși nu punea în pericol viața pietonilor decât rareori, în schimb afecta mai mult nervii pasagerilor. Uneori ghinioanele se țineau lanț și pasagerii erau nevoiți să iasă afară din vagonul lăsat pe o rână și să-și continue drumul prin zăpada până la genunchi. În 1906, probabil pentru că devenise deja un obicei „generalizat”, autoritățile locale interzic printr-o circulară scuipatul în tramvai. Se interzice de asemenea fumatul pe banchetele din față ale tramvaielor, pentru a nu deranja pasagerii din partea din spate (rezultă că cei de pe ultimele banchete puteau fuma în tihnă)⁵². Cu toate eforturile care s-au făcut în vederea îmbunătățirii căilor de comunicații, starea acestora continua să fie precară. Cel mai bun tronson de cale ferată construit în Basarabia unea Chișinăul de Ungheni. Cu toate acestea, nu se putea călători decât cu 30 km pe oră și numai unele trenuri speciale se apropiau de 40 km/oră⁵³.

Totuși, chișinăuenii puteau călători și în afara orașului, oriunde vroiau, întrucât transportul feroviar și cel naval se îmbunătățise în comparație cu perioada anterioară⁵⁴. Regulamentul mișcării trenurilor era publicat în periodicele timpului. Citadinii erau anunțați de circulația zilnică a trenurilor pe relația Chișinău-Odessa și viceversa. Expresul ajungea la Chișinău la ora 23 și 8 minute, întorcându-se înapoi la Odessa la 8 și 3 minute dimineața, timpul aflat în circulație depășind puțin 4 ore (mai rapid decât trenul de astăzi, cu toată mulțimea de vâmi ce despart aceste orașe). Trenul de

pasageri cu aceeași rută circula timp de șase ore. Pentru a fi mai convingători vom atașa orarul circulației trenurilor pentru anul 1900⁵⁵.

Spre Chișinău din	Din Chișinău spre
1. Odessa Expres nr. 1 – ora 23 și 03 minute Pasageri nr. 5 – ora 6 și 54 minute	1. Odessa Expres nr. 2 – ora 8 Pasageri nr. 6 – ora 10 și 30 minute
2. Razdelinaia Poștal nr. 3 – ora 11 și 34 minute Mixt nr. 11 – ora 7 și 10 minute	2. Razdelinaia Poștal nr. 4 – ora 6 și 02 minute Mixt nr. 12 – ora 22 și 02 minute
3. Ungheni Poștal nr. 4 – ora 17 și 47 minute Pasageri nr. 6 – ora 10 și 10 minute	3. Ungheni Poștal nr. 3 – ora 11 și 49 minute Pasageri nr. 5 – ora 7 și 12 minute

Pe parcursul acestei perioade deosebiri mari în orarul circulației trenurilor nu vom atesta⁵⁶.

În 1910 erau pavate 1/3 din străzile orașului. Către 1912 konka se cere înlocuită cu vreun mijloc de transport mai „rapid și mai elegant”⁵⁷, astfel din 1913 linia de tramvai cu tracțiune cabalină este înlocuită cu linia pentru tramvaiul electric⁵⁸. Respectiv și felinarele sunt înlocuite cu lumina electrică.

Revoluția din anul 1917, aduce Chișinăului un nou suflu de viață. El devine centrul mișcării naționale românești pentru întreaga provincie. Limba românească începe să răsune și pe străzile centrale ale orașului, unde fâlfâie lângă steagul roșu și tricolorul românesc. Deschiderea Sfatului Țării, înființarea Republicii Moldovenești Autonome, apoi independente, dă Chișinăului o importanță și mai mare pentru Basarabia, iar mulțimea de ministere cu numeroase automobile îi dau aparența unei capitale. Ziua de 27 martie 1918, când s-a proclamat unirea Basarabiei cu România, a închis un capitol din viața Chișinăului, capitolul creșterii lui

nenaturale și situației lui de oraș străin într-o provincie românească. Deja în această etapă, așezat pe o bună parte din suprafața de 7.181 ha, care aparțin orașului cu întinderea de peste 10 km lungime și peste 5 km lățime, Chișinăul se împarte în 3 părți bine distincte: orașul nou, orașul vechi și suburbiile orașului. Dintre cele 106 străzi ale orașului abia vreo 30 formau orașul nou, – partea de sus a orașului avea străzi largi, bine aliniată, cu case moderne și cu câteva parcuri. Partea de jos a orașului, din apropierea imediată de râulețul Bâc, forma orașul vechi cu străzi strâmbe, întortochiate, cu un amestec pitoresc de case moderne cu case vechi, între care se găsește și case în stil moldovenesc. Suburbiile orașului și unele mahalale, locuite de moldoveni, se asemănau cu satele răzășești din jurul Chișinăului⁵⁹.

Astfel, din cele relatate mai sus, putem face următoarea concluzie: la începutul secolului al XIX-lea situația căilor de comunicație în orașul Chișinău era precară, deși el avea deja un statut important atât în cadrul Basarabiei, cât și în cadrul Imperiului. Ameliorarea situației se va produce o dată cu mărirea numărului de locuitori ai orașului, cu creșterea numărului întreprinderilor și a piețelor de mărfuri, cu utilizarea datelor științifice și tehnice în proiectarea și construcția urbei, și, nu în ultimul rând, prin concursul împrejurărilor favorabile ce au avut loc în întreaga Europă. Suflul noului veac, al marilor speranțe provocate de descoperirile științifice și tehnice crea impresia unei prosperări continue – unul dintre cele mai optimiste timpuri pe care le-a trăit civilizația europeană⁶⁰

Note

¹ L. Benevolo, *Orașul în istoria Europei*, București, 2003, p. 157.
² F. Braudel, *Structurile cotidianului*, Editura Meridiane, București, 1984, p. 264.
³ M. Șlapac, Al.Tofan, *Breslele meșteșugărești și topografia urbană*, în *Historia urbana*, tomul VI, 1998, nr. 1-2, p. 67.
⁴ Gh. E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, București, 1997, p. 187.
⁵ A. Eșanu, *Chișinău – file de istorie*, Chișinău, 1998, p. 24.
⁶ P. Cocârlă, *Târgurile Moldovei în epoca feudală (sec. XV–XVIII)*, Chișinău, 1991, p. 129.
⁷ *История Кишинёва*, Chișinău, 1966, p. 23.
⁸ I. N. Halipra, *Документы XVII–XVIII в.в. касающиеся вотчины села Буюканы ныне предместье гор. Кишинёва*, в *Труды Бессарабской Губернской учёной архивной комиссии*, том II, Chișinău, 1902, p. 240–242.
⁹ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1812–1918)*, Chișinău, 1992, p. 162.
¹⁰ L. Benevolo, *op. cit.*, p. 157.
¹¹ V. Jucov, *Города Бессарабии 1861–1900*, Chișinău, 1975, p. 32–33, 37.
¹² P. Cazacu, *op. cit.*, p. 162.
¹³ L. Benevolo, *op. cit.*, p. 159.

¹⁴ M. Șlapac, *op. cit.*, p. 67.
¹⁵ A. Eșanu, *Chișinău – file de istorie*, Chișinău, 1998, p. 29.
¹⁶ Z. C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta, ed. Civitas, Chișinău, 2001, p. 233.
¹⁷ N. Iorga, *Neamul Românesc în Basarabia*, București, 1995, p. 98, 113–136.
¹⁸ A. Eșanu, *Chișinău – file de istorie*, Chișinău, 1998, p. 29–59.
¹⁹ A.N.R.M., fondul 733, reg. 1, dosar 422, f. 1–2.
²⁰ Z. C. Arbore, *op. cit.*, p. 232, 335.
²¹ L. Benevolo, *op. cit.*, p. 161–162.
²² M. Șlapac, *op. cit.*, p. 69–70.
²³ Șt. Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, ed. Universitas, 1993, p. 77.
²⁴ A. Eșanu, *op. cit.*, p. 59–60.
²⁵ M. Șlapac, *op. cit.*, p. 69–70.
²⁶ Z. C. Arbore, *op. cit.*, p. 240.
²⁷ M. Șlapac, *op. cit.*, p. 69–70.
²⁸ Z. C. Arbore, *op. cit.*, p. 234.
²⁹ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 77.
³⁰ L. Benevolo, *op. cit.*, p. 176.
³¹ Z. C. Arbore, *op. cit.*, p. 237, 241.
³² L. Benevolo, *op. cit.*, p. 177–191.

- ³³ A. Eșanu, *op. cit.*, p. 61.
³⁴ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 77.
³⁵ A. Eșanu, *op. cit.*, p. 61.
³⁶ Z. C. Arbore, *op. cit.*, pp. 242, 337.
³⁷ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 77.
³⁸ A. Eșanu, *op. cit.*, p. 61.
³⁹ E. Dragnev, I. Cașu., *Adio secol XX (1900-1910) // Capitala Magazin*, p. 6.
⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p.76, 83.
⁴¹ *Бессарабские Губернские Ведомости* № 32 (23.03.1903) c. 1-2.
⁴² E. Dragnev, I. Cașu, *op. cit.*, p.5.
⁴³ N. Iorga, *op. cit.*, p.76, 83.
⁴⁴ E. Dragnev, I. Cașu, *op. cit.*, p. 6.
⁴⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p, 83.
⁴⁶ I.Leu, *Despre Chișinău // Capitala*, 2 aprilie, 2000, p. 5.
⁴⁷ *Бессарабская земства*, стр. 366.
⁴⁸ Б.Г.В. №30 (18.03.1900), стр. 3.
⁴⁹ Б.Г.В. №7 (20.01.1900), стр. 2.
⁵⁰ Б.Г.В. № 19 (22.02.1900) стр. 3.
⁵¹ Б.Г.В. № 16 (12.02.1900) стр. 1-2.
⁵² E. Dragnev, I. Cașu, *op. cit.*, p.5.
⁵³ I. Scurtu., D. Amaș, A. Goșu, I. Pavelescu, G. I. Ioniță, I. Șișcanu, N. Enciu, Gh. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1998*, București, 1998, p. 62.
⁵⁴ E. Dragnev, I. Cașu, *op. cit.*, p. 5.
⁵⁵ Б.Г.В. № 16 (12.02.1900) стр. 1.
⁵⁶ Б.Г.В. № 3 (11.01.1903) стр. 3.
⁵⁷ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 77.
⁵⁸ A. Eșanu, *op. cit.*, p. 61.
⁵⁹ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 77-78.
⁶⁰ E. Dragnev, I. Cașu, *op. cit.*, p. 5.

SUMMARY

During the XIXth century the road system and transport network of the capital of Basarabia province suffered important changes that allowed it to join the European Countries. During one century (1812-1918), close to the Byzantine-Balkan Old City raised the hypodynamic modern city, was doubled the number of streets and were improved their quality, were built public edifices that had to meet the administrative, juridical and cultural requirements, was created a transport and communication network. The variety of carriages, drays and coaches at the beginning of the XXth century was completed by the horse tramway then by the electric one. The construction of the railway contributed to the communication with Ungheni and Odessa cities, as well as with Russia.

STEMA ȘI DRAPELUL MUNICIPIULUI BĂLȚI

Silviu Andrieș-Tabac

Evoluția heraldicii urbane și districtuale bălțene a fost studiată în contextul întregii heraldici a provinciei dintre Prut și Nistru în monografia noastră „Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei” (Chișinău: *Museum*, 1998), apoi a constituit subiectul unui articol special al nostru, apărut de sub tipar în anul 2002¹.

Rezumând cele expuse în cele două lucrări citate, remarcăm că, în fond, orașul Bălți pe parcursul istoriei sale urbane de nici două secole a purtat două simboluri heraldice.

Primul simbol utilizat a fost stema ținutului basarabean Iași (din 1884 – județul Bălți), cu capitala la Bălți, aprobată de împăratul rus Nicolae I la 2 aprilie 1826. Referitor la această stemă, decretul imperial din aceea zi specifică: „Stema anterioară a întregului ținut Iași din vremea dominației turcești prezenta un cal, dar cum după alipirea Basarabiei la statul rus o parte a acestui ținut a intrat în componența acesteia, iar alta a rămas sub stăpânire turcească, în amintirea acestei despărțiri stema acestui ținut reprezintă un cap de cal în câmp roșu”². Din imaginile care au însoțit decretul s-a putut constata că scutul acestei steme era cel comun heraldicii

rusești din epocă, anume scutul de tip „francez” (rectangular cu vârful în acoladă), iar capul de cal era reprezentat ca fiind de argint. Stema simboliza divizarea ținutului istoric moldovenesc Iași după actul anexionist din 1812. Originea calului din stema ieșeană n-a fost până în prezent explicată suficient. Pentru județul basarabean Iași=Bălți, însă, pe parcursul secolelor XIX-XX, au fost invocate drept posibile explicații privind comerțul larg cu cai din județ, iarmaroacele de cabaline de la Bălți și steпа Bălților, interpretatorii făcând abstracție de faptul că mobila heraldică originară se referea la ținutul Iași cu capitala la Iași, cu mult înainte de secolul al XIX-lea.

Această stemă era, după cum am văzut, una districtuală. În aceeași calitate ea a fost reaprobată județului Bălți la 1928³, și județului Bălți existent în anii 1999-2003⁴. După obiceiul heraldic rusesc din secolul XIX, însă, districtele și orașele de reședință ale acestor districte foloseau un blazon comun. Situația se explică atât prin moștenirea heraldică insuficientă, cât și prin lipsa libertății orașelor în Imperiul rus, care în fond

erau subordonate administrațiilor districtuale (județene, regionale, guberniale etc.). Astfel, în conformitate cu cutuma heraldică rusească, orașul Bălți a utilizat în epoca modernă stema ținutului Iași. Or, această cutumă era și rămâne necanonică din punctul de vedere al heraldicii teoretice, care prevede că două persoane juridice (morale) nu pot avea aceeași stemă.

Conștientă de misiunea sa de ordonare și normalizare a heraldicii naționale, Comisia Consultativă de Heraldică a Regatului României a elaborat o stemă distinctă pentru municipiul Bălți. Stema municipiului Bălți a fost introdusă prin decretul regal din 31 iulie 1930 și avea următoarea descriere oficială: „Pe scut roșu, o movilă de argint, în vârful căreia stă îngenucheat un arcaș moldovean, de argint, întinzând arcul spre stânga. Totul susținut de o apă undată albastră, din care ies la stânga și la dreapta movilei câte o trestie de papură, de aur, cu trei foi tot de aur. Scutul timbrat de o coroană murală cu șapte turnuri simbolizează vechea strajă ostășească și luptele din această regiune a Moldovei”⁵. Este evident, de asemenea, că apa undată și firele de papură apăreau în calitate de mobile grăitoare, cu referire la denumirea orașului. Nu este greu de presupus și faptul că movila din acest blazon se referea la așa-numita „movilă tătarească” din preajma urbei. Această stemă a fost cea de-a doua emblemă heraldică a orașului de la confluența Răutului cu Răuțelul și prima stemă proprie a orașului.

Cu toate acestea, blazonul de la 1930 era nereușit. Din punct de vedere tehnic existau mai multe neajunsuri. Smalțurile sunt improprii: apa în loc de a fi de argint este albastră, cerul în loc de a fi albastru este roșu, movila și papura în loc de a fi verzi sunt, respectiv, de argint și de aur. Figurile compoziției din scut nu sunt proporționale una față de alta și umbresc mobila principală a arcașului: silueta arcașului este mică și gârbovită, fiind dominată de movilă și chiar de papură. Există și curențe artistice. Firele de papură sunt desenate greșit din punct de vedere botanic, iar arcașul este desenat într-un stil naiv și îmbrăcat cu totul impropriu în straie naționale țărănești.

În epoca sovietică orașul nu s-a învrednicit de o stemă.

O dată cu renașterea națională urbea a reluat uzul stemei din perioada interbelică, dar din 1996, autoritățile au decis folosirea stemei județene de la 1826. Astfel, cele două herburi au intrat într-un conflict politic. Naționaliștii susțineau stema cu arcașul, iar românofobii – stema cu cap de cal.

În acest context, subsemnatul a elaborat un proiect nou de stemă, care păstra esența primului blazon municipal, dar într-o formulă mult heraldizată. Reprezen-

tarea naivistă a bălții a fost înlocuită printr-o divizare foarte heraldică a câmpului scutului în apă (argint) și pământ (negru), iar în locul arcașului-țăran s-a propus reprezentarea unui arcaș în straie de epocă corespunzătoare meseriei militare practicate. În același timp, datorită introducerii a doi cai cabrați în calitate de suporturi ai scutului (sprijinatorii sunt obligatorii, conform normelor stabilite de Comisia Națională de Heraldică pentru municipiile Republicii Moldova), ar fi rămas împăcați și partizanii cabalinei heraldice bălțene.

Pe 10 aprilie 1996, am prezentat proiectul nostru regretatului heraldist Jean Nicolas Mănescu, care ne-a făcut mai multe sugestii, mai ales în privința armurii pe care trebuie să-o poarte un arcaș moldovean din timpul lui Ștefan cel Mare. Pe 21 aprilie 1996, prin scrisori poștale, am informat despre intenția noastră pe primarul de atunci al orașului și pe unul din liderii mișcării naționale de la Bălți Iulius Popa, către ultimul revenind cu o altă scrisoare, pe 2 mai 2006. Ambele demersuri au rămas, însă, fără răspuns. În anul următor, pe 28 octombrie 1997, am supus proiectul nostru spre discuții heraldiștilor români, prezentându-l în ședința secției „Heraldică și sigilografie” în cadrul Sesiunii naționale de comunicări științifice a Muzeului Național de Istorie a României. Acea comunicare a stat la baza articolului nostru dedicat heraldicii bălțene⁶.

Proiectul nostru heraldic pentru capitala nordică a Republicii Moldova a rămas aproape un deceniu pe linie moartă, până în iarna anului 2005/ 2006, când primarul municipiului Vasile Panciuc și secretara primăriei Irina Serdiuc ne-au lansat propunerea de a reveni asupra lui, de a-l definitiva conform normelor stabilite de Comisia Națională de Heraldică și de a-l supune examinării în consiliul municipal Bălți. Rezolvarea problemei simbolurilor municipale se înscria într-un program mai larg de sărbătorire a aniversării a 585-a de la prima mențiune documentară a localității.

În formula definitivată, proiectul nostru de stemă a municipiului Bălți reprezenta: un scut dungat de douăsprezece piese (*burelé de 12 pièces*), de argint și negru, peste care broșează un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură de aur, spadă la șold și tolbă cu săgeți în spate, de același metal, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea de aur; scutul timbrat de o coroană murală de argint cu șapte turnuri; suporturi doi cai de argint afrontați; deviza pe o panglică de argint cu litere capitale negre: „Nu în arcul meu voi nădăjdui”⁷.

În baza proiectului de stemă au fost elaborate patru proiecte de drapel:

Proiectul A reprezenta o pânză dreptunghiulară (1

x 2) fasciată în douăsprezece brâie, albe și negre, alternându-se, și având în mijloc un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură galbenă, spadă la șold și tolbă cu săgeți în spate, de aceeași culoare, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea galben.

Proiectul B reprezenta o pânză dreptunghiulară (1 x 2) despicată; ghidantul fasciat în douăsprezece brâie, albe și negre, alternându-se, și având în mijloc un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură galbenă, spadă la șold și tolbă cu săgeți în spate, de aceeași culoare, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea galben; batantul alb plin.

Proiectul C reprezenta o pânză dreptunghiulară (1 x 2), albă, purtând în mijloc un disc (Ø 1/2 h) negru, încărcat cu un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură galbenă, spadă la șold și tolbă cu săgeți în spate, de aceeași culoare, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea galben.

Proiectul D reprezenta o pânză dreptunghiulară (1 x 2), tăiată alb și negru și purtând în mijloc un scut heraldic cu armele municipiului Bălți: dungat de douăsprezece piese, alb și negru, peste care broșează un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură galbenă, spadă la șold și tolbă cu săgeți în spate, de aceeași culoare, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea galben.

Proiectele noastre heraldice și vexilologice, desenate de arhitectul dr. Sergius Ciocanu, au fost incluse în ordinea de zi a ședinței extraordinare a Consiliului Municipiului Bălți din 30 martie 2006. La ședință au fost prezenți 25 din cei 35 consilieri municipali, primarul urbei și alți angajați ai Primăriei, reprezentanți ai mijloacelor de informare în masă și alți invitați. Problema simbolurilor, cea de-a 26-a în ordinea acelei zile de lucru, a fost prezentată de secretara primăriei și consilierul Irina Serdiuc, apoi subsemnatul a explicat proiectele și a răspuns la numeroasele întrebări ale consilierilor și invitaților. Avizele comisiilor de specialitate erau neconcludente, solicitându-se amânarea aprobării. Pe parcursul dezbaterilor nu se cristalizase o soluție acceptabilă pentru toată lumea. Cele mai multe obiecții a stârnit însă culoarea neagră. Dintre proiectele de drapele era preferată varianta D, dar cu substituirea negrului printr-o altă culoare.

În aceste condiții, fracțiunea majoritară, reprezentând Partidul Comunist din Republica Moldova”, a solicitat o pauză pentru consfătuiri interne, apoi o a doua pauză, cu participarea subsemnatului. La revenirea în sală, Alexandru Usatâi, președintele fracțiunii PCR, a propus aprobarea proiectului de stemă și a proiectului D de drapel, cu substituirea culorii

negre prin albastru. A urmat o a treia pauză, solicitată de fracțiunea de opoziție „Plai”, cu participarea subsemnatului. La revenirea în sală, Sergiu Iordan, președintele fracțiunii „Plai”, a susținut substituirea culorii negre prin albastru și a propus consultarea opiniei bălțenilor prin intermediul mijloacelor de informare în masă, iar consilierul Aurel Filip din aceeași fracțiune a propus înlocuirea devizei „Nu în arcu meu voi nădăjdui”, prin deviza „Armele să cedeze locul togii”, una din devizele de rezervă propuse de noi.

În cele din urmă, după aproape trei ore de dezbateri, propunerile fracțiunilor au fost puse la vot. Substituirea culorii negre prin albastru a fost susținută unanim, iar propunerea schimbării devizei a fost susținută de 22 din cei 23 de consilieri prezenți în sală la acea oră, unul votând împotriva. Autorii au fost însărcinați să definitiveze proiectele, conform votului, și să le prezinte consiliului într-o săptămână. Lucrările și rezultatele ședinței consiliului municipal Bălți din 30 martie au fost pe larg reflectate în presă⁸ și la mai multe posturi de televiziune moldovenești.

Proiectele definitive ale stemei și drapelului au fost aprobate în ședința extraordinară a Consiliului Municipiului Bălți din 7 aprilie 2006 (decizia 3/1), cu 20 de voturi pro și 3 contra. Tot atunci s-a aprobat și Regulamentul de utilizare a simbolurilor.

Comisia Națională de Heraldică a aprobat cele două simboluri bălțene fără observații în ședința din 20 aprilie 2006 (proces-verbal nr. 128-III).

În ziua de 22 mai 2006, în cadrul festivităților prilejuite de Hramul orașului (Sf. Nicolae de vară, stil vechi), stema și drapelul municipiului au apărut în public în toată splendoarea, prin sute de drapele afișate, panouri, suvenire, plicuri poștale etc.

Noua stemă a municipiului Bălți reprezintă: Scut dungat de douăsprezece piese (*burelé de 12 pièces*), de argint și albastru, peste care broșează un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură de aur, spadă la șold și tolbă cu săgeți în spate, de același metal, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea de aur. Scutul timbrat de o coroană murală de argint cu șapte turnuri. Suportți doi cai cabrați afrontați, de argint. Deviza, pe o panglică de argint cu litere capitale negre: „CEDANT ARMA TOGAE” („Armele să cedeze locul togii”).

Noul drapel al municipiului Bălți, care este de fapt și primul în istoria sa, reprezintă o pânză dreptunghiulară (1 x 2), tăiată alb și albastru și purtând în mijloc un scut heraldic (înalt de 1/2 h a pânzei) cu stema mică a municipiului Bălți: dungat de douăsprezece piese, alb și albastru, peste care broșează un arcaș în picioare, cu fața și mâinile de carnație, purtând straie și încălțări roșii, armură galbenă, spadă la șold și tolbă cu săgeți

în spate, de aceeași culoare, și trăgând spre senestra dintr-un arc, de asemenea galben.

Explicația noilor simboluri este următoarea.

Scutul dungat de douăsprezece piese (burelé de 12 piéces), de argint și albastru, simbolizează prin procedeul armelor grăitoare denumirea orașului, care reprezintă forma de plural a substantivului comun „baltă” – întindere de apă stătătoare, de obicei nu prea adâncă, având o vegetație și o faună acvatică specifică; zonă de luncă inundabilă, cu locuri în care stagnează apa. În heraldică, argintul este smaltul apei, iar albastrul culoarea cerului, în această stemă – a cerului reflectat în oglinda apei.

Arcașul, mobila principală a scutului heraldic, este păstrat din prima stemă municipală, aprobată la 31 iulie 1930. În stema de la 1930 arcașul simboliza „vechea strajă ostășească și luptele din această regiune a Moldovei”. Semnificația nu s-a schimbat nici în stema nouă. În noul blazon arcașul a fost îmbrăcat în straie și armură ca un arcaș din armata moldovenească din timpul lui Ștefan cel Mare, așa cum se poate vedea într-o gravură din cronică lui Iohannes de Thuroczy, dar și în alte surse istorice. Smalturile straielor, armurii

și armelor au fost dictate de condițiile tehnice de elaborare a stemei.

Coroana murală de argint cu șapte turnuri care timbrează scutul heraldic semnifică statutul de municipiu vechi pe care îl are orașul Bălți.

În cazul drapelului, același statut este semnificat de proporția de 1 x 2 a pânzei drapelului și de cele trei șnururi de argint terminate în ciucuri de același metal prinse de vârful hampei drapelului original.

Suportii stemei – doi cai de argint afrontați – simbolizează unitățile administrativ-teritoriale istorice din care a făcut parte localitatea. Calul din dextra se referă la ținutul istoric Iași, cu capitala la Iași, a cărui stemă a fost un cal trecând. Calul din senestra se referă la ținutul/ județul basarabean Iași/ Bălți, a cărui reședință a fost întotdeauna la Bălți și a cărui stemă, începând cu 1826, a fost un cap de cal de argint în câmp roșu.

Deviza „Cedant arma togae” („Armele să cedeze locul togii”) este preluată din lucrarea „De officiis” de Cicero (I, 22, 77). Ea pledează pentru o conducere civilă, consensuală a societății și constituie un îndemn la soluționarea pașnică a conflictelor și problemelor.

Note:

¹ Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica orașului și județului Bălți*, în „Cercetări numismatice”, București, VIII, 2002, p. 487-494: 9 l.

² *Полное собрание законов Российской империи*, собрание 2, том I, № 232, с. 332-334.

³ Monitorul oficial, 1928, nr. 222, 6 octombrie.

⁴ Silviu Andrieș-Tabac, *Stemele și drapelele județelor Republicii Moldova*, în „Arta-2002”, Chișinău, 2002, p.101.

⁵ Monitorul oficial, 1930, nr. 171, 2 august.

⁶ Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica orașului și județului Bălți*, în „Cercetări numismatice”, București, VIII, 2002, p. 487-494: 9 il.

⁷ Biblia, Psalmii, 43: 7, 8.

⁸ Buletinul de știri al Agenției DECA-press, joi, 30 martie 2006, partea III, Social, nr. 0548; vineri, 31 martie 2006, partea III, Social-economic, nr. 0560; *O proiectaх герба и флага нашего муниципити*, în “Голос Бэлць”, nr. 28, 4 aprilie 2006, p. 3; Бельцам предложили новый вариант флага и герба муниципити, în „Маклер”, Бельцкий выпуск, nr. 14, partea 3, 6 aprilie 2006, p. 50; *Despre tema și drapelul municipiului Bălți*, în „Vocea Bălțiului”, nr. 14, 7 aprilie 2006, p.3; Михаил Гарусный, *Геральдические турниры в Бэлць*, în “Новое время”, Chișinău, nr. 13, 14 aprilie 2006, p. 6.

REFLECȚII CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA UNOR CĂMINE CULTURALE DIN BASARABIA LA SFÂRȘITUL PERIOADEI INTERBELICE ȘI ÎN ANII RĂZBOIULUI

Valeriu Popovschi

Crearea și funcționarea în anii interbelici precum și în perioada războiului în localitățile basarabene a unui număr impresionant de cămine culturale, aparținând Fundațiilor culturale regale “Principele Carol” și “Regele Mihai I”, a constituit o acțiune culturală fără precedent ce s-a desfășurat la acel moment în spațiul dintre Prut și Nistru, importanța deosebită a căreia abia acum necesită să fie stabilită, efectuându-se serioase cercetări istorice. Or, este cert faptul că aceste instituții au jucat atunci un rol enorm în viața culturală și spirituală a comunităților respective, a fiecărui membru al lor. Documentele de arhivă sunt extrem de convingătoare în acest sens.

Ele mărturisesc, spre exemplu, că diversele secții (“Cultura muncii”, “Cultura sănătății”, “Cultura sufletului”, minții și a conștiinței naționale” etc.), care din punct de vedere structural funcționau în cadrul fiecărui cămin cultural, încercau să utilizeze în activitatea lor cele mai interesante și originale forme și metode în vederea obținerii unor rezultate cât mai bune la capitolul educație cultural-spirituală și națională a oamenilor. Iată de ce, în perioada analizată, una dintre cele mai însemnate forme de activitate a căminelor culturale din ținut, de altfel, ca și din alte zone ale României, a constituit-o organizarea anuală de cursuri țărănești, atât pentru bărbați, cât și pentru femei, menite să contribuie, în cel mai direct mod, la culturalizarea sătenilor, la schimbarea mentalității lor și transformarea lor în adevărați cetățeni și gospodari.

După cum mărturisesc documentele de arhivă și după cum vom arăta mai jos, aceste cursuri (ele durau, uneori, luni întregi) se organizau, de obicei iarna, când locuitorii satelor nu erau antrenați în muncile de câmp. În cadrul lor se țineau atât prelegeri teoretice, cât și practice (pe teme de agricultură, de viticultură, de pomicultură, de apicultură, de silvicultură, de zootehnie, de cooperatie, dar și de istorie, de geografie, de medicină, de științe ale vieții, de educație moral-religioasă și cetățenească, de apărare pasivă etc.), în fața cursiștilor fiind invitați învățători, preoți, agronomi, juriști, medici umani și veterinari, funcționari publici, militari etc.

E de la sine înțeles că, în urma desfășurării unei astfel de activități se înregistrau și succese îmbucurătoare. Bunăoară, doar în anii 1938-1939, conform unor date incomplete, cursurile țărănești organizate de căminele culturale din cele nouă județe ale Basarabiei au fost frecventate de circa 13.195¹ de săteni, cărora li s-au ținut

peste 3.557² de prelegeri teoretice și practice de către 1.782³ de învățători, preoți, agronomi, medici etc.

În aceeași ordine de idei trebuie de precizat că celor mai disciplinați și strălucitori țărani, care frecventau cursurile, li se acordau diverse premii, uneori dăruindu-li-se chiar și câte un plug de arat pământul dintre cele mai moderne din partea regelui României⁴.

Firește, afară de cursuri țărănești, căminele respective mai organizau în folosul oamenilor șezători, serbări, clăci, excursii, alte numeroase manifestări culturale, căci activitatea lor era extrem de variată.

În cele ce urmează, în baza materialelor de arhivă, vom vorbi succint despre activitatea câtorva cămine culturale din județele basarabene Lăpușna și Soroca la sfârșitul perioadei interbelice și în anii războiului.

Acest modest, dar extrem de necesar centru de cultură sătesc a fost fondat, conform procesului-verbal al ședinței inaugurale, la 28 august 1938⁵, în ziua Sfintei Marii, la adunarea intelectualilor și gospodarilor satului Bahmut (numărul locuitorilor satului constituia atunci 1.248 de oameni, dintre care 951 de români, 284 de țigani și 13 evrei)⁶, în funcția de președinte (director) al căminului fiind ales directorul școlii primare din localitate Gheorghe Zotti⁷. În conformitate cu statutul pentru funcționarea căminelor culturale elaborat de Fundația culturală regală “Principele Carol”, în cadrul aceleiași adunări a mai fost ales Sfatul căminului⁸ și Biroul Sfatului căminului⁹, au fost desemnați cenzorii¹⁰ și aprobat bugetul instituției pentru anul de activitate 1938¹¹.

În Sfatul căminului cultural au fost aleși 15 oameni: Serghe Lozanu, preotul din sat, 42 de ani; Gheorghe Zotti, directorul școlii, 37 de ani; Ilarion Panov, primarul comunei, 55 de ani; Filip Smareaciuc, notar, 34 de ani; Dumitru Coban, agent sanitar, 30 de ani; Afanasie Bounegru, agent veterinar, 30 de ani; Ignat Budăianu, secretar-casier la primărie, 31 de ani; Vasile Popa, 28 de ani, cântăreț la biserica din sat; Vasile Budăianu, 45 de ani, agricultor; Pavel Grosu, de 43 ani, agricultor; Mihail Grădinaru, 35 de ani, agricultor; Serghe Cibotaru, 45 de ani, agricultor; Nicolae Bădărău, 26 de ani, agricultor; Iacob Balan, 27 de ani, agricultor; Dumitru Budăianu, 54 ani, agricultor¹², iar membri ai Biroului Sfatului căminului au devenit Serghe Lozanu, Gheorghe Zotti, Ilarion Panov, Ignat Budăianu, Vasile Budăianu, Vasile Popa și Mihail Grădinaru¹³. Ca cenzori au fost aleși Ion Popa, Haralambie Ralea și Profir Moraru¹⁴.

În același an, mai exact, la 24 octombrie 1938, că-

minul cultural “Regina Maria” din satul Bahmut, județul Lăpușna, a fost înregistrat la sediul central al Fundației culturale regele „Principele Carol” din București cu numărul de înregistrare 101¹⁵, primind o dată cu documentul respectiv și un întreg set de bucle, broșuri și reviste („Îndrumătorul muncii culturale la sate”, „Cartea echipelor”, „Călăuza crescătorilor de animale” ș.a.) pentru a fi “... cetite în ședințele Sfatului căminului și explicate la șezătorile și serbările căminului, ca întreaga populație să cunoască munca de ridicare a satului prin căminul cultural”¹⁶.

De menționat că, inițial, instituția în cauză era compusă din 62 de membri activi¹⁷, pe parcursul anilor, însă, numărul acestora a crescut până la 128¹⁸.

În cadrul căminului cultural existau trei Secții, care și desfășurau activitatea de sine stătător (în caz de necesitate, puteau fi create și subsecții): 1) Secția „Cultura sufletului, minții și a conștiinței naționale”, 2) Secția „Cultura sănătății” și 3) Secția „Cultura muncii”¹⁹.

Iată, spre exemplu, ce-și propusese să realizeze aceste Secții în anul 1938; deschiderea unei băi comunale (Secția „Cultura sănătății”), găsirea materialelor de construcție necesare pentru ridicarea unui sediu al căminului cultural, el funcționând într-o clădire închiriată (Secția “Cultura muncii”), îngrijirea permanentă a bisericii, cimitirului, școlii din sat, organizarea de șezători, de hore cu dansuri naționale la sărbători (Secția “Cultura sufletului, minții și a conștiinței naționale”)²⁰. Tot pentru anul 1938, căminul cultural “Regina Maria” din satul Bahmut, județul Lăpușna, își propusese să organizeze și o întreagă serie de cursuri țărănești²¹, care aveau o foarte mare priză în rândurile sătenilor.

Rezultate frumoase a înregistrat acest cămin și în anii ulteriori. Conform unei fișe statistice de arhivă, după 1938, grație eforturilor depuse de membrii instituției, a fost deschisă o cantină în localul școlii, la care zilnic luau masa 15 elevi din familiile cele mai nevoiașe; în cadrul „săptămânii igienei”, ce se organizau cu regularitate, au fost luate la evidență toate fântânile din sat și întreprinse măsuri ca locuitorii satului să-și văruiască casele de câteva ori pe an; au fost organizate noi cursuri țărănești, precum și multe șezători în cadrul cărora s-au confecționat mănuși, ciorapi și alte articole din lână pentru soldați; a fost reparată biserica, ridicată o troiță, amenajat un “Colțisor al eroilor” și luată sub protecție familia unei văduve, acordându-i-se ajutor din mijloacele căminului cultural; au fost organizate cursuri de lichidare a analfabetismului printre locuitorii satului; au fost organizate trei „serbări câmpenești” și depuse eforturi pentru a spori fondul bibliotecii din sat (bibliotecar era membrul Biroului Sfatului căminului cultural Ignat Budăianu), care, la moment, dispunea doar de 64

de cărți; din mijloace bănești ale căminului cultural s-a efectuat abonarea unor săteni la ziarele “Raza” și “Cuvânt Moldovenesc”²².

Evident, în perioada analizată, din inițiativa membrilor căminului s-au desfășurat și alte acțiuni interesante în folosul localnicilor, inclusiv numeroase și captivante jocuri sportive, după cum mărturisește aceeași fișă statistică de arhivă²³.

Căminul cultural „Regina Maria” din satul Bahmut, plasa Călărași, județul Lăpușna, și-a încetat existența la 28 iunie 1940, o dată cu ocuparea Basarabiei de către trupele bolșevice, fiind apoi reînființat în 1941²⁴, după izgonirea armatelor sovietice din provincie și activând, în condiții extrem de dificile, până în 1944²⁵. În acești ani el a fost condus mai mult de preotul Serghie Lozanu, care exercita funcția de președinte al Sfatului căminului²⁶.

Despre căminul cultural “Răutul” din comuna Florești, județul Soroca

Fondată în 1938, această instituție de cultură a jucat, la timpul respectiv, un rol extrem de important în viața culturală și spirituală a floreștenilor și a locuitorilor satelor din împrejurimi. Ea a funcționat ca și celelalte cămine culturale create în anii interbelici în localitățile basarabene de către Fundația culturală regală “Principele Carol”, în strictă corespundere cu statutul privind căminele culturale, elaborat de Fundația în cauză. L-a avut în calitate de director pe preotul Roman Răzlog²⁷, apoi pe Atanasie Hâncu²⁸, președinte al Sfatului instituției fiind inginerul agricol Petre Piatnițchi²⁹.

Chiar din anul fondării, adică din 1938, căminul cultural “Răutul” din Florești s-a încadrat plenar în activitatea de culturalizare, de educație națională a populației, iar în 1939 el deja a reușit să organizeze în localitate o manifestație culturală de amploare, care a avut un viu răsunet în zonă și i-a impresionat profund pe săteni. Este vorba de o întreagă serie de „cursuri țărănești”, ce s-au desfășurat, din inițiativa căminului, pe parcursul aproape că a unei luni și jumătate: de la 15 ianuarie până la 19 februarie 1939³⁰.

Dintr-un raport al conducerii căminului cultural „Răutul”, expedit la 7 martie 1939 pe adresa Fundației culturale regale “Principele Carol” din București, aflăm mai multe detalii despre felul cum au decurs aceste cursuri țărănești, ce au fost frecventate de numeroși săteni de ambele sexe și de cele mai diferite vârste: “... între 15 ianuarie și 19 februarie 1939, – citim în document, – căminul nostru a organizat o serie de “cursuri țărănești”, la care s-au înscris 104 cursiști – bărbați și femei... Cursurile au fost deschise Duminică, 15 ianuarie, printr-un serviciu religios și au continuat în

fiecare săptămână Lunea, Marțea și Duminica cu un număr de 3 conferințe pe zi. Duminica se organiza și câte un program distractiv, iar în celelalte zile se făceau citiri moralizatoare, se citeau știri de prin ziare etc. sau se discuta cu sătenii pe marginea celor despre care se vorbea la conferințe. Remarcăm că aceste cursuri au fost urmate și de săteni, care nu s-au înscris pe listele cursiștilor.

La 19 februarie, s-a făcut închiderea cursurilor printr-o serbare, iar celor care le-au frecventat regulat li s-au împărțit broșuri donate de biserica parohială și de Camera de Agricultură, precum și patru premii distribuite prin tragere la sorți, și anume: 1) o mașină de făcut porumb; 2) un hârlet; 3) o furcă de fier; 4) un "Noul Testament". Prin acordarea de premii urmărim a stimula interesul sătenilor pentru cursuri. Tot la sfârșitul cursurilor gospodării au fost chestionați asupra celor auzite în cadrul conferințelor și nu vom uita multă vreme satisfacția ce am avut-o în acea zi, de pe urma interesului trezit de această chestionare³¹.

De menționat că astfel de cursuri țărănești au fost organizate de către căminul cultural "Răutul" din Florești și în anul 1940 (între 20 ianuarie și 20 februarie)³², care, de asemenea, s-au bucurat de un mare succes.

Bineînțeles, în perioada analizată, grație eforturilor depuse de membrii căminului s-au desfășurat și alte acțiuni importante. Bunăoară, în iarna anului 1939, în timpul desfășurării cursurilor țărănești despre care am amintit mai sus, în gospodăriile a trei locuitori din comună au fost construite platforme de gunoi, sub conducerea inginerului agronom regional, în atelierul școlii au fost confecționate câteva costume naționale pentru necesitățile căminului, iar în grădina ei s-au construit răsadnițe pentru zarzavaturi³³. De asemenea a fost renovată scena căminului cultural³⁴. În iarna următoare, adică, a anului 1940, la șezători, cu ajutorul străjerilor, s-au confecționat din 3,2 kg de lână mănuși și ciorapi pentru Regimentul 7 Roșiori³⁵, iar din 30 m. de pânză au fost confecționate șervete pentru soldații Regimentului 39 Infanterie³⁶.

Comitetul de Ajutorare, creat de căminul cultural „Răutul”, era în permanență preocupat de ajutorarea familiilor celor concentrați și a familiilor nevoiașe din Florești. Spre exemplu, în 1940, „de sărbătorile Crăciunului”³⁷, din fondurile colectate de cămin, acestor familii li s-au acordat ajutoare atât în natură (porumb, grâu, secară), cât și în bani³⁸, iar copiilor săraci de la „cele trei școli primare”³⁹ din satele comunei li s-a repartizat îmbrăcăminte în sumă de 8400 lei⁴⁰.

Iată de ce nu e de mirare faptul că la 19 ianuarie 1940, Direcția generală a căminelor culturale și școlilor țărănești din cadrul Fundației culturale regale "Principele Carol" de la București a expediat pe adresa că-

minului cultural "Răutul" din comuna Florești, județul Soroca o scrisoare cu următorul conținut: "Vă aducem cele mai calde mulțumiri pentru felul cum ați înțeles să organizați serbarea datinelor, precum și pentru toate ajutoarele date celor lipsiți de mijloace. Cu urări de sănătate și spor la muncă"⁴¹.

De remarcat că, periodic, membrii căminului, cu propriile forțe mai organizau în localitate concerte folclorice, spectacole teatrale, chiar și competiții sportive deosebit de interesante.

Acest cămin cultural și-a încetat existența la 28 iunie 1940, o dată cu ocuparea Basarabiei de către trupele sovietice, fiind reînființat deja în primii ani ai războiului⁴² și activând până în martie 1944⁴³ – perioada în care l-a avut în calitate de președinte de onoare pe colonelul român Gheorghe Loghin, comandantul Regimentului 39 de Infanterie Soroca⁴⁴.

Despre căminul cultural "Alec Russo" din plasa Călărași, județul Lăpușna

Mai sus am remarcat că zecile și sutele de cămine culturale, create în perioada interbelică în satele basarabene de către Fundația culturală regală "Principele Carol", au funcționat cu succes până la ocuparea ținutului, în iunie 1940, de către armatele sovietice. Însă după începutul războiului și izgonirea hoardelor bolșevice din Basarabia, ele au fost reînființate, deja de Fundația culturală regală „Regele Mihai I”. Abia în această perioadă a fost fondat pentru prima dată și căminul cultural „Alec Russo” din plasa Călărași, județul Lăpușna,

Data concretă a înființării acestei instituții culturale este 12 februarie 1942⁴⁵, când delegați ai mai multor cămine culturale, reînființate între timp, din localitățile plasei respective (Sadova, Vomiceni, Călărași-sat, Pitușca, Recea, Tuzara, Hârjauca, Palanca, Horodiște, Zubrești, Tătărești, Gălești, Buda, Lozova, Nișcani, Șipoteni etc.) au adoptat o astfel de decizie în cadrul unei adunări ce s-a desfășurat la sediul preturii plasei sub conducerea directorului căminului cultural al județului Lăpușna Ion Sârbu, în prezența prim-pretorului Nicolae Iarovencu și pretorului Petre Cârliș⁴⁶.

Iată un fragment din procesul-verbal al acestei adunări: „Astăzi, 12 februarie 1942, Noi, Ion Sârbu, Directorul Căminului Cultural al județului Lăpușna, am convocat la sediul Preturii Plășii Călărași, județul Lăpușna, pe capii de autorități și pe reprezentanții Căminelor Culturale sătești din această plasă cu scopul de a înființa Căminul Cultural de Plasă...”⁴⁷. În continuare, în document se menționa foarte laconic că membrii căminului, care vor reprezenta mai multe comunități sătești, vor

desfășura „o muncă dezinteresată în interesul ridicării și culturalizării satelor dezrobite prin jertfa ostașului român condus cu biruință de Mareșalul Antonescu”⁴⁸.

La adunarea în cauză, în funcția de director al căminului cultural „Alec Russo” din plasa Călărași a fost ales inginerul agricol Valentin Moleavin⁴⁹, el devenind, și membru al Sfatului instituției, din care mai făceau parte: prim-pretorul plasei Călărași Nicolae Iarovenca, pretorul Petre Cârliș, controlorul fiscal Ion Hlovaci, preotul Nicolae Gonța, medicul spitalului din Călărași Nicolae Burcovschi, medicul de plasă Iancu Vornic, judecătorul Petre Casert, inginerul silvic Metodie Ionescu, agentul veterinar Serghie Iov, primarul de Călărași Cristea Mucenic, învățătorii Serghie Melnic (Călărași), Ion Stratan (Tuzara), Vasile Chicu (Buda), Constantin Vlas (Sadova), Cozma Tofan (Lozova), Mihail Barcă (Sipoteni), Nicolae Turcanu (Gălești), Timofte Perju (Strășeni), Ion Enache (Nișcani), Gheorghe Oprea (Volcineț), Ion Cneagnițchi (Zubrești) ș.a.⁵⁰.

La adunare au fost aleși, de asemenea, cenzorii în persoana învățătorului din comuna Pitușca Nicolae Stativă, a judecătorului din Călărași Gavril Dângă și a pensionarului din același oraș Ion Plăcintă⁵¹, iar la 4 mai 1942 Direcția generală a căminelor culturale și școlilor țărănești din cadrul Fundației culturale regale „Regele Minai I” de la București a înregistrat căminul cultural din plasa Călărași, județul Lăpușna, eliberându-i următoarea autorizație (nr. 151): „Prin prezenta, se aprobă înființarea și este autorizată funcționarea Căminului cultural de plasă Călărași, jud. Lăpușna conform actelor de constituire din ziua de 12 februarie 1942, care sunt alcătuite în conformitate cu statutul căminelor culturale. Căminul cultural autorizat de Fundație capătă prin prezenta personalitate juridică bucurându-se de drepturile și îndatoririle ce decurg din ea...”⁵².

Deși, inițial, acest cămin cultural era compus din 30 de membri activi⁵³, ulterior numărul acestora a crescut cu mult, iar cele trei Secții, care s-au constituit în cadrul lui, erau conduse de persoane competente și cu mare autoritate în rândurile oamenilor. Astfel, în fruntea Secției „Cultura și valorificarea muncii naționale” se afla însuși directorul instituției Valentin Moleavin⁵⁴, înlocuit, în scurt timp, inclusiv în funcția de director al căminului⁵⁵, de Ion Stratan, învățător de profesie⁵⁶. La rândul lor, Secțiile „Cultura și întărirea sănătății” și „Cultura sufletului, minții și a conștiinței naționale” erau conduse, respectiv, de medicul de circumscripție Nicolae Burcovschi și de preotul Nicolae Gonța⁵⁷. După cum mărturisesc materialele de arhivă, treptat, pe lângă aceste trei secții au fost organizate sau erau pe cale de a fi create următoarele subsecții: sanitară, de educație fizică etc. (în cadrul secției “Cultura sănătății”); a api-

culturilor, a pomiculturilor, a viticulturilor, a bunelor gospodine, de întovărășiri și cooperatie, de asistență socială etc. (în cadrul Secției “Cultura muncii”); religioasă, corală, teatrală, a celor pasionați de carte, a cursurilor țărănești, a șezătorilor serale și sărbătorilor etc. (în cadrul Secției „Cultura sufletului, minții și a conștiinței naționale”)⁵⁸.

După cum vedem, principalele direcții de activitate ale căminului au fost stabilite, în deplină cunoștință de cauză, chiar de la bun început.

Funcționând până în primăvara anului 1944⁵⁹, căminul cultural „Alec Russo” din plasa Călărași, județul Lăpușna, a reușit, timp de doi ani de zile, să coordoneze cu măiestrie activitatea tuturor căminelor culturale din localitățile plasei respective, înregistrând, chiar și în acele vremuri grele, succese importante la capitolul educație națională a populației, fapt, despre care vorbesc în mod elocvent mai multe documente de arhivă, inclusiv o interesantă fișă statistică alcătuită de conducerea instituției în cauză și expediată la 22 februarie 1944 pe adresa Fundației culturale regale “regele Mihai I” din București⁶⁰, pe care am utilizat-o, în mare măsură, și noi.

Despre activitatea căminelor culturale din alte câteva localități ale județului Lăpușna în anii războiului

Este vorba de căminele culturale din comunele pomenite mai sus: Sadova, Vorniceni, Călărași-sat, Pitușca, Recea, Tuzara, Hârjauca, Palanca, Horodiște, Zubrești, Tătărești, Gălești etc., care au fost înființate încă în perioada interbelică⁶¹, ca și multe alte instituții similare create atunci în satele basarabene de către Fundația culturală regală “Principele Carol” și care au funcționat cu succes până la ocuparea Basarabiei⁶² de către trupele sovietice, adică până la 28 iunie 1940.

La începutul războiului, după izgonirea trupelor bolșevice din provincie, aceste cămine culturale au fost reînființate, de Fundația culturală regală “Regele Mihai I”, continuându-și activitatea. Unele dintre ele (cel din Sadova ș. a.) au fost reînființate la sfârșitul anului 1941⁶³, iar altele (cele din Pitușca, Recea ș. a.) – la începutul anului 1942⁶⁴. Au existat până în 1944, desfășurând în exclusivitate o activitate de culturalizare a satelor respective, de educație național-patriotică a locuitorilor.

De regulă, în cadrul lor funcționau câte trei Secții: 1) Secția „Cultura muncii”; 2) Secția „Cultura sănătății” și 3) Secția „Cultura sufletului, minții și a conștiinței naționale”, care organizau în permanență, dar, mai ales, iarna, când sătenii nu erau legați de muncile agricole, diverse manifestații în folosul acestora și a comunităților în ansamblu. Documentele de arhivă mărturisesc că imediat după reînființare, căminele culturale din

majoritatea satelor menționate au înregistrat rezultate îmbucurătoare în activitate, un prim bilanț în acest sens, reprezentanții instituțiilor în cauză făcându-l chiar în cadrul amintitei adunări din 12 februarie 1942, ce a avut loc la sediul preturii plasei Călărași, județul Lăpușna, în prezența prim-pretorului plasei Nicolae Iarovențu, pretorului Petre Cârliș, precum și a directorului căminului cultural județean Ion Sârbu⁶⁵.

Iată unele extrase din dările de seamă ale reprezentanților căminelor culturale din aceste sate ale plasei Călărași, județul Lăpușna, invitați la adunarea respectivă:

Constantin Vlas, reprezentantul căminului cultural "Lumina" din comuna Sadova: "Căminul a fost reînființat în noiembrie 1941, reușind până în prezent să contribuie la fondarea în localitate a unei cooperative de consum, la colectarea de fonduri pentru cantina școlii din sat, iar în timpul sărbătorilor de iarnă s-au organizat și cursuri țărănești, în cadrul cărora au fost abordate diverse probleme, cursiștilor vorbindu-li-se și pe teme agricole"⁶⁶.

Constantin Vasiliu, reprezentantul căminului cultural "Mihai Eminescu" din comuna Vorniceni: "După reînființare, căminul a organizat, în zilele sărbătorilor din iarna anului curent, cursuri țărănești în cadrul cărora au funcționat două secții – de bărbați și de femei. Cursiștii se adunau de două ori pe săptămână"⁶⁷.

Petre Stratan, reprezentantul căminului cultural „Ion Creangă” din comuna Călărași-sat: „După reînființarea căminului, au fost organizate cursuri țărănești, care au durat 20 de zile"⁶⁸.

Nicolae Stativă, reprezentantul căminului cultural din comuna Pitușca: „Căminul a fost reînființat în luna ianuarie 1942. După reînființare, au fost organizate cursuri țărănești și creată din nou biblioteca satului. De asemenea, au fost organizate diferite manifestații culturale în perioada Crăciunului"⁶⁹.

Gheorghe Iov, reprezentantul căminului cultural din comuna Recea: „Căminul a fost reînființat înainte de sărbătorile din iarna anului curent, organizându-se colinzi de sărbători și șezători în fiecare duminică, apoi de trei ori pe săptămână. Activează corul căminului cultural și cel bisericesc, de două ori pe săptămână. Din inițiativa membrilor căminului cultural, comuna a fost împărțită în sectoare pentru a li se putea da mai ușor oamenilor sfaturi cu privire la curățenie și la munca individuală"⁷⁰.

Ion Stratan, reprezentantul căminului cultural din comuna Tuzara: „După reînființarea căminului, au fost organizate cursuri țărănești, care au durat o săptămână. De asemenea, căminul organizează săptămânal șezători"⁷¹.

Ion Popescu, reprezentantul căminului cultural din comuna Hârjauca: „Pe la început de an, căminul nostru a fost reînființat, dar încă nu s-a reușit de a expedia procesul verbal și alte documente la București. La 26 ianuarie 1942 în comună au fost deschise, din inițiativa căminului, cursuri țărănești, care continuă până în prezent"⁷².

Vasile Bărbuță, reprezentantul căminului cultural din comuna Palanca: „Căminul a fost reînființat la începutul anului, iar la 26 ianuarie 1942 în comună au fost deschise cursuri țărănești, care continuă până în prezent"⁷³.

Constantin Luchian, reprezentantul căminului cultural din comuna Horodiște: „Căminul a fost reînființat la începutul lui ianuarie 1942, organizându-se, după aceasta, cursuri țărănești, care continuă până în prezent"⁷⁴.

Ion Cneagnițchi, reprezentantul căminului cultural din comuna Zubrești: „După reînființarea căminului cultural, în comuna noastră au fost organizate cursuri țărănești, care s-au bucurat de mare succes"⁷⁵.

Valeriu Petre, reprezentantul căminului cultural din comuna Tătărești: „După reînființarea căminului, membrii lui au contribuit la reînființarea bibliotecii din sat, organizând în sediul ei șezători cu caracter național-patriotic în fiecare duminică"⁷⁶.

Nicolae Țurcanu, reprezentantul căminului cultural din comuna Gălești: „După reînființarea căminului, în conformitate cu planul său de activitate, în comună s-au organizat cursuri țărănești, serbări duminicale, conferințe, precum și serate de poezie patriotică"⁷⁷.

Așadar, din cele relatate în prezentul articol rezultă că în perioada interbelică și în anii războiului, numeroasele cămine culturale, create în spațiul basarabean de către Fundațiile culturale regale „Principele Carol” și „regele Mihai I”, au desfășurat o amplă și coordonată activitate în vederea educației cultural-spirituale și naționale a populației locale. Utilizând în activitate diverse forme și metode, ele au reușit să obțină, în acest sens, succese deosebit de importante, contribuind la schimbarea mentalității oamenilor, la transformarea lor în cetățeni și adevărați gospodari ai Țării.

Note

¹ Vezi: *Cursurile și școlile țărănești (bărbați și femei) organizate de Fundație (1 octombrie 1938 – 1 mai 1939). Rezultate*, București, Fundația culturală regală „Principele Carol”, 1939, p. 449-450.

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 453-454.

⁴ În 1938-1939, spre exemplu, cu astfel de pluguri au fost

premiați unii țărani din satele Mereni, jud. Lăpușna, Cobălea, jud. Orhei, Baraboi, jud. Bălți, Etulia, jud. Ismail etc. (Vezi: *Cursurile și școlile țărănești...*, p. 159, 243, 264, 390).

⁵ Arhivele Naționale ale României, București, Fond.

„Fundațiile culturale regale, dos. 2209, f. 2

⁶ Ibidem, f. 7.

- ⁷ Ibidem, f. 2.
⁸ Ibidem, f. 2, f. 4.
⁹ Ibidem, f. 2, f. 5.
¹⁰ Ibidem, f. 2.
¹¹ Ibidem, f. 2, f. 9-10.
¹² Ibidem, f. 2, f. 4.
¹³ Ibidem, f. 2, f. 5.
¹⁴ Ibidem, f. 2.
¹⁵ Ibidem, f. 1.
¹⁶ Ibidem.
¹⁷ Ibidem, f. 15.
¹⁸ Ibidem.
¹⁹ Ibidem, f. 2, 2 verso, f. 15.
²⁰ Ibidem, f. 2 – 2 verso.
²¹ Ibidem, f. 2 verso.
²² Ibidem, f. 15 verso – 17 verso.
²³ Ibidem, f. 15 verso.
²⁴ Ibidem, f. 15.
²⁵ Ibidem, f. 14.
²⁶ Ibidem, f. 4, 5, 14, 17 verso.
²⁷ Arhivele Naționale ale României, București, Fond „Fundațiile culturale regale”, dosar 3370, f. 2-4, verso 7.
²⁸ Ibidem, f. 11-13.
²⁹ Ibidem, f. 2-4, 6 verso.
³⁰ Ibidem, f. 2, 4; Vezi; de asemenea: *Cursurile și școlile țărănești...* p. 173-174.
³¹ Arhivele Naționale ale României, București, Fond „Fundațiile culturale regale”, dosar 3370, f. 2, f. 4; Vezi, de asemenea: *Cursurile și școlile țărănești...* p. 173-174.
³² Arhivele Naționale ale României, București, Fond „Fundațiile culturale regale”, dosar 3370, f. 7.
³³ Vezi: *Cursurile și școlile țărănești ...* p. 174.
³⁴ Ibidem.
³⁵ Arhivele Naționale ale României, București, Fond „Fundațiile culturale regale”, dosar 3370, f. 6.
³⁶ Ibidem.
³⁷ Ibidem.
³⁸ Ibidem.
³⁹ Ibidem.
⁴⁰ Ibidem, f. 6 – 6 verso.
⁴¹ Ibidem, f. 6 bis
⁴² Ibidem, f. 10-12.
⁴³ Ibidem, f. 13.
⁴⁴ Ibidem, f. 10.
⁴⁵ Arhivele Naționale ale României, București, Fond „Fundațiile culturale regale”, dosar 2220, f. 1, 3, 5.
⁴⁶ Ibidem, f. 1.
⁴⁷ Ibidem.
⁴⁸ Ibidem.
⁴⁹ Ibidem, f. 1, f. 3.
⁵⁰ Ibidem.
⁵¹ Ibidem, f. 1 verso, f. 3.
⁵² Ibidem, f. 5.
⁵³ Ibidem, f. 10.
⁵⁴ Ibidem, f. 1.
⁵⁵ Valentin Maleavin și-a dat demisia în iunie 1942 (Ibidem, f. 6, 7, 8)
⁵⁶ Ibidem, f. 9, 12 verso.
⁵⁷ Ibidem, f. 1.
⁵⁸ Ibidem, f. 1 – 1 verso.
⁵⁹ Ibidem, f. 9.
⁶⁰ Ibidem, f. 9, f. 10 – 12 verso.
⁶¹ Vezi unele detalii în acest sens: *Cursurile și școlile țărănești* (bărbați și femei) organizate de Fundație (1 octombrie 1938 – 1 mai 1939). Rezultate. București, Fundația culturală regală “Principele Carol”, 1939, pp. 104, 303, 307 etc.
⁶² S-au evidențiat prin activitatea lor, mai ales, căminele culturale “Lumina” din Sadova, “Mihai Eminescu” din Vorniceni, “Ion Creangă” din Călărași-sat etc. Bunăoară, celor din Călărași-sat le-a rămas pentru mult timp în memorie minunata serie de cursuri țărănești organizată de căminul cultural “Ion Creangă” din localitate în iarna anului 1938-1939, cursuri care au durat, practic, toată iarna aceluiași an: de la 11 decembrie 1938 până la 10 februarie 1939 (Vezi: *Cursurile și școlile țărănești...*, p. 104-105).
⁶³ Arhivele Naționale ale României, București, Fond “Fundațiile culturale regale”, dosar 2220, f. 1 verso.
⁶⁴ Ibidem.
⁶⁵ Ibidem, f. 1 – 1 verso, - 2.
⁶⁶ Ibidem, f. 1 verso.
⁶⁷ Ibidem.
⁶⁸ Ibidem.
⁶⁹ Ibidem.
⁷⁰ Ibidem.
⁷¹ Ibidem.
⁷² Ibidem.
⁷³ Ibidem.
⁷⁴ Ibidem.
⁷⁵ Ibidem, f. 2.
⁷⁶ Ibidem.

RÉSUMÉ

Pendant la période de l'entre-deux-guerres et pendant la Deuxième guerre mondiale les localités de la Bessarabie ont été créés de nombreux foyers culturels appartenant aux Fondations culturelles royales „Le prince Charles” et „Le roi Michel I”. A l'époque ces établissements ont joué un rôle important dans la vie culturelle et spirituelle de la région. Ils ont contribué d'une manière décisive à la diffusion de la culture parmi ses habitants, à leur instruction civique, changeant leur mentalité et développant chez eux un sentiment élevé de dignité nationale.

Dans le présent article l'auteur fait une description succincte de l'activité de certains foyers culturels des districts bessarabiens de Lăpușna et de Soroca à la fin de la période de l'entre-deux-guerres et pendant les années de guerre, se fondant sur des documents historiques.

UNELE CONSTATĂRI PRIVIND CONFLICTUL TRANSNISTREAN: GENEZĂ ȘI ACTUALITATE

Essam Abou Salem (USM)

Destrămarea Uniunii Sovietice a provocat numeroase seisme de ordin politic și social-economic. Dezintegrarea imperiului sovietic a generat circa 170 zone de conflict, dintre care în 30 de cazuri conflictele s-au manifestat în forma activă, iar în 10 cazuri s-a ajuns la confruntări armate.¹ Toate aceste conflicte au rădăcini profunde în istorie, însă o bună parte a lor au fost reactivitate de Moscova după destrămarea Uniunii Sovietice.

Conflictul din raioanele de Est ale Republicii Moldova, intrat în circuitul uzual cu denumirea de conflict transnistrean, face parte, sub aspect tipologic, din categoria celor ce au trecut în decursul dezvoltării lor prin faza confruntării armate.

Procesele politice, în urma cărora Republica Moldova a apărut pe mapamond în calitate de stat independent, au dat naștere simultan și separatismului exprimat în zona de Est a țării. În pofida faptului că în anul 2006 Republica Moldova marchează a cincisprezecea aniversare a independenței sale, conflictul din zona de Est (Transnistria) rămâne totuși nesoluționat.

Conflictul transnistrean a intrat în fază acută atunci când structurile tânărului stat moldovenesc nu dispuneau nici de experiență, nici de potențialul necesar pentru a reacționa adecvat la pericolul separatismului. Totodată, nici comunitatea internațională nu a fost în stare să ofere mecanisme eficiente de stopare și dezamorsare a conflictelor în spațiul exsovietic. Drept consecință, în anul 1992, când conflictul a atins apogeul, Federația Rusă a reușit să se impună în calitate de principal pacificator și mediator. Ulterior, această situație a condus la constituirea unei forme paradoxale de negocieri în problema conflictului, în care regimul separatist a căpătat aceleași drepturi ca și statul moldovenesc.

În august 1991, când Republica Moldova și-a proclamat independența statală, pe teritoriul ei se aflau circa 30 mii de militari sovietici, cantonați în 36 de garnizoane militare, dintre care cele mai mari erau garnizoanele Chișinău și Tiraspol. Unitățile militare, erau grupate, în majoritate, în cadrul Armatei a 14-a, restul țineau de Armata a 5-a de Aviație, unități ce se subordonau nemijlocit direcției Districtului Militar Odesa, precum și unități cu caracter

de infrastructură ale flotei militare din Marea Neagră. De exemplu, din cadrul Armatei a 5-a de Aviație, pe teritoriul Republicii Moldova se aflau escadrila a 36-a de elicoptere și escadrila a 5-a de avioane de recunoaștere. Regimentul 86 de avioane de vânătoare, dislocat la Mărculești, făcea parte din infrastructura flotei din Marea Neagră, iar regimentul 300 de parașutiști dislocați la Chișinău – din divizia 98 de trupe aeropurtate, dislocată la Bolgrad².

La 21 iulie 1992, la Moscova, Președinții Republicii Moldova și Federației Ruse au semnat, Convenția „Cu privire la principiile reglementării pașnice a conflictului armat din zona transnistreană a Republicii Moldova”³. Prin semnarea acestui document conducerea Moldovei a acceptat Federația Rusă în calitate de arbitru în acest conflict. Astfel, conducerea Republicii Moldova a conștientizat faptul că numai de comun acord cu Federația Rusă poate fi stopat conflictul armat, întrucât Rusia era implicată direct în confruntările armate din Transnistria atât prin angajarea trupelor Armatei a 14-a, cât și prin susținerea, îndeosebi informațională și militară, a separatiștilor⁴.

Încetarea ostilităților militare de pe Nistru a semnalat începutul unei noi faze în istoria trupelor ruse în Republica Moldova. La 21 octombrie 1994, la Moscova a fost semnat „Acordul cu privire la statutul juridic, modul și termenele de retragere a formațiunilor militare ale Federației Ruse, aflate temporar pe teritoriul Republicii Moldova”, acord ce a consemnat o victorie a diplomației ruse. Acordul a fost semnat de către prim-miniștrii V. Cernomârdin și A. Sangheli în prezența președinților B. Elțin și M. Snegur. În articolul 2 al Acordului era stipulat: „Partea rusă, ținând cont de posibilitățile tehnice și timpul necesar pentru instalarea trupelor la noul loc de dislocare, s-a obligat să realizeze evacuarea formațiunilor militare menționate pe parcursul a trei ani din ziua intrării în vigoare a prezentului Acord...”⁵.

La consolidarea pozițiilor regimului de la Tiraspol a contribuit, decisiv, semnarea la 8 mai 1997 la Moscova a Memorandumului în care, pentru prima dată, a fost pusă în uz noțiunea de „stat comun” și prin care Chișinăul a recunoscut, de facto, paritatea sa

cu regimul separatist. În urma semnării acestui document și în cadrul formulei de negocieri create, regimul de la Tiraspol blochează orice progres în sensul restabilirii suveranității statului moldovenesc pe acest teritoriu. A devenit clar că problema soluționării conflictului transnistrean se află în impas și că această stare de lucruri pune sub semnul întrebării capacitatea statului moldovenesc de a fi un stat suveran și cu perspective sigure de existență.

Intenția Moscovei de a-și păstra trupele în Moldova, transformându-le în trupe de asigurare/garanție a păcii, este o continuare a așa-numitului „Plan Primakov” de reglementare a conflictului transnistrean. Acordul cu privire la baza relațiilor dintre Republica Moldova și Transnistria”, elaborat de premierul rus E. Primakov, prevede ca după elaborarea Acordului „Statului comun” trupele rusești și ucrainene să rămână în raioanele din stânga Nistrului ca „trupe de menținere a păcii și stabilității” (FP-S) pentru a „garanta” militar implementarea Acordului⁶.

O exprimare mai desfășurată a „planului Primakov” cu privire la „trupele de menținere a păcii și stabilității” Moscova a prezentat-o Chișinăului într-un document din șase puncte, intitulat „Principiile de bază ale Mandatului forțelor de menținere a păcii și stabilității” ale OSCE în regiunea transnistreană a Republicii Moldova⁷. Documentul în cauză a fost o nouă propunere voalată a Rusiei de a-și legaliza prezența militară în Transnistria. Deși au trecut mai mult de șase ani de la lansarea „planului Primakov”, plan respins de Republica Moldova, Federația Rusă nu și-a abandonat intențiile de a-și legaliza prezența trupelor sale în Transnistria prin „sistemul garanțiilor militare”.

Moscova a dat și dă vina pentru nerespectarea angajamentelor sale pe liderii separatiști de la Tiraspol, care, chipurile, nu permit evacuarea și distrugerea echipamentului militar și a armamentului rusesc. Realmente, Rusia trage de timp, sperând ca prin presiuni economice și politice să determine regimul de la Chișinău să accepte legalizarea prezenței militare ruse pe teritoriul Republicii Moldova.

Acest lucru s-a manifestat deosebit de clar în așa-numitul „Memorandum Kozak”, document elaborat de către Dmitrii Kozak, reprezentantul Președintelui Federației Ruse, în înțelegerea pe care a avut-o cu Președintele Republicii Moldova, Vladimir Voronin, și cu liderul separatiștilor de la Tiraspol, Igor Smirnov, plan susținut de Ucraina. „Memorandumul Kozak”, dacă ar fi fost semnat la 25 noiembrie 2003, ar fi condus la lichidarea *de facto* a Republicii

Moldova și la legalizarea prezenței trupelor ruse pe teritoriul Moldovei până în anul 2020.

De ce nu a fost realizat planul Kozak? De obicei, analiștii politici, mass-media explică acest lucru prin faptul că în procesul de reglementare a conflictului transnistrean s-au implicat Președintele OSCE, atunci în exercițiu, Joop de Hoop Sckeffe, Înaltul reprezentant al Uniunii Europene pentru politica externă și securitatea comună Javier Solana, ambasadorul SUA în Republica Moldova, Heather M. Hodges ș.a.⁸. Realitatea este însă alta.

În primul rând, s-a negociat staționarea trupelor rusești pe teritoriul Moldovei pe un termen de 15 ani.

În al doilea rând, potrivit proiectului, Camera Superioară a Parlamentului Republicii Moldova urma să includă o componentă egală de deputați din partea Transnistriei, Găgăuziei și a Republicii Moldova: câte 9 deputați. Astfel, deputații Transnistriei și ai Găgăuziei se puteau uni oricând pentru a bloca funcționarea Legislativului.

În al treilea rând, în proiect se stipula că, dacă deputații din Camera Superioară nu vor îndeplini doleanțele autorităților din Transnistria sau Găgăuzia, ei pot fi în orice moment retrași și înlocuiți cu alți deputați.

Acestea sunt, de fapt, argumentele de bază pentru care Moldova a respins „Memorandumul Kozak”.

Într-o scrisoare din 5 mai 2003, a Președintelui Vladimir Putin, adresată Președintelui Vladimir Voronin, Putin îi cere lui Voronin ca Chișinăul să înceapă cu Moscova „fără întârziere punerea de comun acord a tuturor detaliilor privind asigurarea de garanții militare a reglementării transnistrene, precum și elaborarea unui document bilateral corespunzător”⁹.

Scrisoarea lui Vladimir Putin și Memorandumul Kozak sunt dovezi elocvente ale politicii duplicitare a Moscovei în chestiunea retragerii trupelor sale din Moldova. Dacă în cadrul organismelor internaționale Rusia declară că își va îndeplini angajamentele luate la Summitul de la Istanbul cu privire la retragerea trupelor sale din Moldova, apoi în plan bilateral, prin presiuni economice și politice, încercă să ajungă la un acord cu conducerea de la Chișinău care ar permanentiza prezența trupelor sale în Moldova.

Politica fariseică a Moscovei față de problema retragerii trupelor sale din Moldova o găsim formulată explicit și în lucrarea „OSCE și Transnistria”, lucrare cu titlu de material didactic, publicată în anul 2000 sub auspiciile Academiei Diplomatice

a MAE a Rusiei. Abordându-se problema privind perspectiva participării Rusiei la soluționarea definitivă a conflictului transnistrean, autorii lucrării formulează interesele Rusiei în Moldova astfel: „Existența de facto a Transnistriei” permite Rusiei să-și păstreze, fără mari eforturi și costuri, anumite poziții geopolitice într-o regiune extrem de importantă a Europei de Sud-Est care reprezintă pentru Rusia o „fereastră” însemnată în Europa. În etapa actuală, Rusia nu este deocamdată capabilă să-și apere, într-o măsură suficientă, interesele în această regiune de importanță strategică. În consecință, nesoluționarea problemei transnistrene va rămâne pentru Rusia, după toate probabilitățile, un factor pozitiv atâta timp de cât are nevoie pentru a acumula noi forțe și pentru a-și recăpăta capacitatea de apărare în plin glas a intereselor sale în această zonă”¹⁰.

Totodată, acordul Rusiei în rezolvarea conflictului transnistrean este necesar și din considerentul că „un conflict este soluționat doar atunci când toți participanții lui recunosc necondiționat înțelegerile încheiate, iar problemele care au stat la baza conflictului nu mai apar în calitate de obiect al unui nou conflict, nu mai sunt pe agenda politică a zilei”¹¹.

La 28-29 iunie 2004, la Istanbul, a avut loc al 17-lea Summit al NATO, primul în formula extinsă a Alianței, cu 26 de membri și primul la care cei șapte noi membri, între care și România, au participat în calitate de membri cu drepturi depline.

Summitul a luat decizii importante nu doar pentru evoluția de mai departe a organizației, dar și vizând Republica Moldova. În Comunicatul final al Consiliului Nord-Atlantic statele membre ale Alianței au condiționat ratificarea Tratatului adoptat privind Forțele Armate Convenționale în Europa de îndeplinirea, de către Rusia, a obligațiilor asumate față de Georgia și Moldova. În comunicat se subliniază: „Ne reiterăm angajamentul nostru față de Tratatul cu privire la Forțele Armate Convenționale în Europa ca bază a securității europene, și reafirmăm atașamentul nostru față de intrarea în vigoare cât mai grabnică a Tratatului adoptat”.

Regimul totalitar și criminal de la Tiraspol este un regim care îi asuprește nu doar pe cetățenii Moldovei, dar și pe oamenii care, în virtutea unor împrejurări, au devenit cetățeni ai Rusiei și ai Ucrainei. Smirnov și anturajul lui nu mai sunt deja niște separatiști care își apără drepturile pentru o identitate politică a regiunii transnistrene. Aceasta este o grupare criminală transnațională, de aceea noi nu mai

acceptăm actuala administrație de la Tiraspol ca parte cu drepturi egale la reglementarea politică¹², a accentuat Președintele V. Voronin în alocuțiunea rostită în Plenul Parlamentului Republicii Moldova din 28 iulie 2004.

Regimul anticonstituțional dispune de un „lobby” puternic și eficient în structurile de stat ale Federației Ruse. Acest regim a acumulat suficient potențial care îi permite să ignore toate declarațiile dure din exterior. Pe parcursul celor cincisprezece ani de la destrămarea URSS, în Federația Rusă a fost creat în mod artificial și intenționat reprezentarea, devenită persistentă, cum că în acest teritoriu populația rusofonă se apără de extremismul naționalist al moldovenilor. Nici un politician din Rusia nu poate ignora aceste stări de spirit; respectiv, susțin ei, nu există careva motive pentru ca Federația Rusă să intervină dur pentru a restabili integritatea teritorială a Republicii Moldova.

Analiza aspectului juridic al conflictului transnistrean demonstrează că toate documentele de bază, care au fost semnate pe parcursul anilor 1992-2005 vin în contradicție cu prevederile Constituției Republicii Moldova și pun temelia confederalizării statului moldovenesc, după care el își va pierde suveranitatea.

Noile alegeri în Ucraina din ianuarie 2005, intenția conducerii acestei țări de a se integra în structurile euro-atlantice și a Uniunii Europene au schimbat parțial viziunea ucraineană asupra problemei transnistrene.

Noi condiții de reglementare a conflictului Transnistrean au fost create odată cu implicarea mai activă a noului Președinte al Ucrainei Victor Iușcenko în problema transnistreană, și în prealabil, după ce pe data de 22 aprilie 2005, partea ucraineană a dat citire unui propriu plan de reglementare a conflictului. Acest plan președintele ucrainean Victor Iușcenko l-a numit „șapte pași spre reglementarea conflictului transnistrean”.

În esență acest plan conține următoarele principii:

- În Transnistria urmează a avea loc alegeri democratice în Sovietul Suprem al regiunii.
- În timpul alegerilor în regiune se vor afla observatori din partea UE, Rusiei și SUA împreună cu cei din Ucraina.
- Transformarea contingentului de forțe pacifitoare într-un mecanism internațional cu participarea mai largă a pacificatorilor Ucrainei.
- Crearea unei comisii din partea OSCE și a altor organizații internaționale pentru monitorizarea frontierei moldo-ucrainene pe segmentul transnistrean.¹³

În conformitate cu acest plan apare problema cea mai importantă. Alegerile în Sovietul Suprem al „republicii moldovenești nistrene” trebuie să fie faza finală a conflictului și nu invers. În legătură cu această propunere apar mai multe probleme:

– Cum pot fi efectuate alegeri pe un teritoriu controlat de autorități neconstituționale?

– În baza cărei legislații vor avea loc alegerile?

– Atâta timp cât există organele de forță, de securitate, nu se poate vorbi despre efectuarea unor alegeri democratice.

– În cazul în care se vor efectua alegeri în condițiile actualei administrații de la Tiraspol, acestea ar putea fi legitime pe plan internațional și atunci care este sensul soluționării conflictului transnistrean?

– În aceste condiții, credem că schimbarea formatului de negocieri cu atragerea Uniunii Europene, a SUA și a României ar fi primul pas spre soluționarea acestei probleme.

La 28 iulie 2005, Președintele Republicii Moldova, Vladimir Voronin, a semnat decretul pentru promulgarea Legii cu privire la prevederile de bază ale statutului juridic special al localităților din stânga Nistrului (Transnistria)¹⁴.

Partea moldovenească și-a îndeplinit angajamentele asumate în cadrul noului parteneriat cu Ucraina, referitoare la prezentarea propriei concepții cu privire la reglementarea diferendului transnistrean. Legea a oferit și un punct clar de plecare și în raporturile cu partenerii internaționali în eforturile de a lichida de pe harta Europei moderne această zonă a separatismului, generatoare de riscuri și instabilități. Faptul că legea a fost votată practic în unanimitate de legiuitorii actuali confirmă încă o dată nivelul sporit de responsabilitate politică de care dau dovadă reprezentanții partidelor parlamentare, apariția unui parteneriat politic sănătos care depune toate eforturile întru soluționarea celei mai stringente probleme cu care se confruntă societatea. Restabilirea integrității teritoriale a țării și revenirea pe cale normală și civilizată a dezvoltării constituie scopuri politice majore care necesită subordonarea necondiționată a intereselor personale sau de grup scopurilor generale ale comunității.

Cunoscutul analist politic Vladimir Socor, într-o emisiune difuzată de Radio Europa Liberă, a declarat că legea privind principiile soluționării diferendului transnistrean, adoptată la 22 iulie 2005 de Parlamentul Moldovei, este „un scut juridic ce asigură menținerea Republicii Moldova ca stat suveran, cu perspective democratice și europene, pentru toți cetățenii de pe ambele maluri ale Nistrului”¹⁵.

Experții de la International Crisis Group (ICG) – organizație multinațională independentă, non-profit, menită să prevină și să soluționeze conflictele de pe mapamond, accentuează că o implicare mai mare din partea SUA și UE în procesul de reglementare a conflictului transnistrean este esențială „pentru această parte săracă și instabilă a Europei”¹⁶.

În cadrul Reuniunii șefilor de stat și de guvern desfășurată la New York în perioada 13 – 16 septembrie 2005, Președintele Republicii Moldova Vladimir Voronin a susținut două discursuri și a avut o serie de întreveneri bilaterale cu influente oficialități europene, din administrația de stat a SUA, cu omologii săi dintr-o serie de țări.

În cadrul întrevenerilor șeful statului a menționat, printre altele, că o dată cu includerea SUA și Uniunii Europene în procesul de reglementare s-au conturat noi orizonturi în soluționarea acestei probleme importante¹⁷.

În cadrul unei conferințe de presă de la Chișinău din 14 iunie 2006, șeful grupului Adunării Parlamentare a OSCE pentru Moldova, deputatul finlandez Kimmo Kiljunen s-a pronunțat pentru reluarea de urgență a negocierilor politice în format „5+2”, menționând, totodată, că mai este mult de făcut pentru a relua tratativele.¹⁸

Restabilirea integrității teritoriale a Republicii Moldova poate avea loc numai prin realizarea unui șir de măsuri aplicate cu consecvență și fermitate, cu implicarea activă a structurilor internaționale și a altor state (UE, SUA), cu participarea sau, cel puțin, cu acceptarea tacită a Federației Ruse. Totodată este evident că un asemenea pas va avea consecințe de lungă durată pentru relațiile Republicii Moldova, în primul rând, cu Federația Rusă și structurile CSI.

Note

¹ Лысенко В. Региональные конфликты в странах СНГ: опыт урегулирования. // Полис, 1996, № 2. p. 147.

² Gribincea M. *Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol?* Chișinău, 1998, p. 16.

³ Grecu M., Țăranu A. *Trupele ruse în Republica Moldova.* (Culegere de documente și materiale). Chișinău, 2004, p. 180-183.

⁴ Nantoi O. *Cu privire la situația în raioanele de Est ale*

Republicii Moldova (1992-2000) // Institutul de politici publice. Chișinău, 2001, p. 9.

⁵ Подписание Договора о юридическом статусе, способе и сроках вывода вооруженных сил Российской Федерации // Независимая Молдова, 1994, 25 октябрь, с. 1.

⁶ Grecu M., Țaranu A. Op. cit., p. 27.

⁷ Ibidem, p. 639-640.

⁸ Ibidem, p. 26.

⁹ Ibidem, p. 730.

¹⁰ Гольдин Г., Матиаш В. *ОБСЕ и Приднестровье: Учебное пособие*. Москва, 2000, с. 24.

¹¹ Serebrian O. *Vă exploda oare Estul? Geopolitica spațiului Pontic*. Cluj-Napoca, 1998, p. 182.

¹² Voronin V. *Să nu schimbăm responsabilitatea pe flecăreli propagandistice* // Moldova Suverană, 2004, 29 iulie, p. 1-3.

¹³ <http://www.newsru.com/wold/14 July 2005/Smirmoff.html>

¹⁴ Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2005. Nr. 101-103. p. 16.

¹⁵ Закон промульгирован // Независимая Молдова, 2005, 29 июля, с. 1.

¹⁶ Rusia nu este capabilă să reglementeze conflictul transnistrean // Moldova Suverană, 2004, 26 august, p. 5.

¹⁷ Sumit-ul aniversar ONU. // Moldova Suverană. 2005, 15 septembrie, p. 1.

¹⁸ Cristal O. *Dialogul nu presupune recunoașterea Transnistriei* // Moldova Suverană, 2006. 15 iunie, p. 3.

SUMMARY

In the article is analyzed the evolution of the transdnestrian conflict beginning with the spring and summer of the year 1992 until the present. A special attention is being paid to the implication of the Russian troops in the conflict from Transdnestria, underlining the fact that the ceasing of the military hostilities from Dniester meant the beginning of a new faze in the history of the Russian troops in the Republic of Moldova. Russia began searching for a juridical formula that would legalize the maintaining of its troops in Moldova. In the same time are highlighted the perspectives for solving the transdnestrian conflict on the basis of the latest initiatives of the Parliament of the Republic of Moldova concerning this issue.

TIPURILE MENTALITĂȚILOR: INTERPRETĂRI ISTORICE ȘI ISTORIOGRAFICE

Angela Lisnic

Constantin Noica susținea, că „timpul se structurează acum, la fel cum făcea și spațiul concret, dând un prezent, un trecut și un viitor, sau, concret, un când, de când, pînă când. Prezentul preia asupra sa centralitatea spațiului concret: în el se trag și din el pleacă toate filerile existentului. Există un prezent al trecutului, aceea ce s-a păstrat de-a lungul dezvoltării, ca și un prezent al viitorului, deschiderea către ceea ce stă să vină. Dar când prezentul încearcă astfel să afirme „acum”-ul său drept singura dimensiune a timpului, trecutul vine să arate că, în realitate, prezentul nu e decît marginea atinsă de el, trecut; iar viitorul vine să le tragă înspre sine și să le preia pe amîndouă, trecut, prezent, în adevărul său, se pare a fi însuși adevărul ființei organice, permanent dincolo de ea, cum este, și neîncetat definită prin capătul ei drum”¹. Ca mai apoi în cugetările sale asupra celor douzeci și șapte de trepte ale

realului să deducă-„ce anume reflectează această vastă gîndirea, ființa sau devenirea oarbă? Reflectă ființa, dar îmbogățită de contradicțiile devenirii. Trecînd, cu ea, de la lumea fizicii la cea a chimiei, gîndirea vede că identitatea e destrămare de *alteritate* dar natura organică venea să împace identitatea cu alteritatea”²

Indiscutabil, că și noțiunea de „mentalitate” este la rîndul său o noțiune definită într-un timp cu o structură a sa și cu legăturile sale cu trecutul, prezentul și viitorul. Adevărul despre esența organică a acestei noțiuni impune mai insistent căutarea înțelegerii și conștientizării acestei definiții nu numai în cadrul ei, reglementat științific, dar și a celei ce presupune o înțelegere nuanțată a cunoștințelor legate de ea. Definiția de „mentalitate” a intrat în circulația contemporană și este utilizată frecvent la diferite niveluri: de la științific la cel politic și pînă

la cel cotidian. Utilizarea ei urmărind să explice cu precădere modalitatea de gândire și nivelul de conștiință colectivă prin care individul se identifică ca ființă umană cu o gama întreagă de atribute umane. Însăși definiția acestei noțiuni cunoaște o diversitate de enunțări. Astfel, dicționarul general al limbii moderne române definește mentalitatea ca „Fel particular de a gândi și de a reacționa propriu unui individ sau a unei colectivități”³. Iar „Dicționarul filozofic” explică această noțiune în felul următor: „dispoziția spiritului, ansamblu de credințe fundamentale ale unui individ sau ale unei colectivități”⁴. Cît privește literatura academică, această definiție capătă un conținut mai profund și mai complex, discuțiile asupra conținutului acestei noțiuni fiind cunoscute încă în secolul al XIX-lea. Primele tentative de explicare a conținutului noțiunii de „mentalitate”, care include conștiința de masă, reprezentările colective, valorile și direcționările în comportamentul uman le atestăm la Jules Michelet care, în lucrarea sa „Istoria revoluției franceze”, analizând acest eveniment, apreciază acțiunile în istorie prin prisma conștiinței de masă, iar la baza acțiunilor revoluționare el consideră că stau ideile de libertate fraternitate și dreptate⁵. În S.U.A. termenul de „mentalitate” a fost utilizat de filosoful american Emerson, care a căutat să unească problemele metafizice și cele psihologice privind dispozițiile maselor⁶. De asemenea, termenul de mentalitate este tratat de istoricul și politicianul A. de Tocqueville, care căuta să identifice cauzele suferințelor, deprinderilor și pasiunilor, pe care le observase în societatea americană⁷.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, noile teritorii de cercetare iau amploare, datorită rezultatelor noii metode de cercetare psihologică, descoperite de Z. Freud⁸, care propune conceptele teoretice asupra psihoanalizei subconștientului. Reperele teoretice expuse prin noua prismă de cunoaștere au urmat studiile și polemicele științifice purtate atât de Z. Freud cu C. Jung⁹, cât și a lumii științifice din prima jumătate a secolului al XX-lea. Lucrările lui Huizinga¹⁰, Levi Strauss¹¹ și noile tratări filosofice ale acestei noțiuni conțin o explozie de constatări, demonstrații și idei spectaculoase. Menționăm în acest sens pe reprezentanții „Școlii Analelor” M. Bloch,¹² L. Febvre¹³, apoi Al. Dupront¹⁴, R. Mandrou¹⁵, G. Duby¹⁶, Em Le Roy Ladurie¹⁷ M. Vovelle¹⁸, G. le Goff¹⁹. În știința istorică, dar și în alte discipline umanistice, hotărît și ire-

vocabil, noțiunea de *mentalitate* este utilizată în terminologia științifică. Metodele de studiu, definițiile derivate din această definiție, ideile și concluziile pronunțate de acești autori, au devenit în știința contemporană referințe academice de autoritate la capitolul dat.

Astfel, discuțiile asupra conținutului acestei noțiuni și clasificării ei s-au extins ca subiect de studiu într-un șir de științe umanistice, cum ar fi psihologia, filosofia, antropologia, culturologia care, fiecare aparte, în funcție de principiile teoretice, dau explicații, definiții, și clasificări separate conținutului acestei noțiuni. Această stare de lucruri a condiționat o multitudine de polemici, abordări, interpretări din punctul de vedere al fiecărei discipline și o interacțiune între ele, care și-au propus spre examinare conținutul acestei definiții și apoi căutarea clasificărilor date acestei definiții.

În prezentul studiu ne propunem să examinăm noțiunea de „*mentalitate*” în vederea determinării și nominalizării *tipurilor de mentalități*, ce sunt definite în știința contemporană și conotația dată lor. Oportunitatea unui astfel de studiu este condiționată de faptul că noțiunea de mentalitate vine să ocupe un loc aparte nu numai ca subiect de cercetare teoretică, dar și cercetare didactică. Analiza sumară a lucrărilor cu caracter pedagogic ne permite să conchidem că această noțiune, fiind identificată ca o cauză a unei stări de fapt în școli și sisteme de învățare este supusă reexaminării și transformării. Recent, la editura ARC, a apărut lucrarea lui Paul Clarke²⁰ „Comunități de învățare: școli și sisteme”. Autorul susține ideea existenței unor mentalități organizaționale prezente, manifestate în școli și sisteme auxiliare ale acestora, în care sesizează două paradigme ce necesită a fi schimbate: paradigma modernă și cea ecologică, fiecare dintre ele urmînd a fi schimbată printr-o reformă planificată sau orientată asupra schimbărilor structurilor și culturilor.²¹ Dar pentru a efectua această transformare este, desigur, necesar a cunoaște conținutul acestei noțiuni și metodele de identificare ce ar permite acceptarea realizării unor astfel de obiective propuse de societatea noastră.

În mare parte, situația în cauză este agravată și de faptul că, față de clasificarea termenului *tipurile de mentalități* conceptele teoretice sunt foarte diverse, iar principiile teoretice sunt diferite. Astfel, multe școli academice dau interpretarea acestor clasificări de pe pozițiile și direcțiile lor conceptuale,

situație, în mare parte, condiționată de explozia științifică și noile realități istorice în care s-a dezvoltat știința în secolul al XX-lea. Printre acestea putem aminti: direcția „noua istorie”, hermeneutic-fenomenologică, direcția structuralistă, postmodernistă și școlile apărute în secolul XX, cum ar fi „Școala Analelor”, școala germană, școala americană, școala moscovită. Aceste școli, precursorii, fondatorii și adepții lor au căutat și au cercetat de pe poziții teoretice separate a ceea ce numim noi *mentalitate*. Concluziile și clasificările teoretice au contribuit la apariția mai multor publicații în domeniu. Stare de fapt, care prin esența sa face să apară confuzii și neclarități în interpretarea științifică a termenului de *mentalitate* ca fenomen istoric.

Așadar, am constatat că noțiunea de mentalitate poate fi definită după mai multe criterii și există mai multe clasificări ale ei. În plan teoretic, această problemă se încearcă a fi rezolvată la începutul secolului XX. Astfel, primele clasificări și delimitări ale tipurilor de mentalități le atestăm la Levy-Bruhl, care în studiile sale definește existența unei mentalități aparte - cea *primitivă*. Acest tip de mentalitate atestă prezența unei gândiri speciale la individul primitiv. O atare gândire Levy Bruhl o numește gândire „prologică”²², specifică comportamentului omului primitiv. El consideră că această gândire s-a format în urma reflexiei omului primitiv asupra realității externe. Unei astfel de gândiri îi este caracteristic elementul de imitare a lucrurilor realității ce-l înconjoară. Această definiție și delimitare, a fost apoi revăzută și reinterpretată de alți savanți și de alte școli. Caracteristica și conținutul acestei noțiuni specifice denunță o categorie aparte de indivizi și grupuri sociale nu numai din punct de vedere culturologic, dar și socio-biologic, și filosofic. Este important a menționa faptul că, deși alte discipline și alți autori au revizuit conținutul acestei caracteristici, cert rămâne faptul ca Levy-Bruhl face o delimitare esențială anume între modul de gândire și percepere a realității a anumitor grupuri umane la un anumit nivel de dezvoltare socială, specificând și dând o caracteristică specifică mentalității primitive.

Alături de cercetările făcute privitor la delimitarea particularităților specifice în comportare și gândire a individului și a grupurilor sociale la etapa primitivă de dezvoltare cercetătorii și cei preocupați de realitatea antică demonstrează existența unei *mentalități* speciale a lumii *antice*, printre ei îi putem menționa pe J-P-Vernan²³ și pe Levi-Strauss²⁴, care

în lucrările lor caută a examina realitatea antică. Drept rezultat al acestor investigații ei deduc o recepționare și o mentalitate proprie de receptare a realității, condiționată de anumite stări create în lumea antică. Realități care, și ele la rândul lor, schimbă și modifică extrem de mult modul de percepere și reflexie a realității existente. Aceste particularități de gândire ei le atribuie unui șir de mecanisme sociale apărute în perioada antică și care au influențat extrem de mult la modificarea gândirii și proceselor psihice individuale și de grup din perioada respectivă.

Cît privește ideile și formulele mistice din epoca medievală, apar cu o insistență nouă de a fi cunoscute și explicate în epoca modernă. Aici îi avem în vedere pe autorii curentului romantic, care au încercat a descoperi sufletul absolut și sentimentul național, guvernat de alte mecanisme iraționale, ce au condiționat, în mare parte, acțiunile umane din secolul al XIX-lea și cel de al XX-lea. Încă la G.W.F.Hegel²⁵ putem atesta descrierea procesului de gândire umană care, prin acele explicații, căuta a îmbina idealul spiritual cu ideologia timpului. Pentru el „spiritul universal nu apare direct în evoluția istorică, ci el servește de diferențe popoarelor și de marile personalități”²⁶. Astfel, fluxul descoperirilor științifice din perioada modernă au produs aprecieri cantitativ noi în sfera spirituală atât pentru perioadele anterioare ale dezvoltării istorice, cât și pentru epoca medievală. Cauza unei astfel de stări de fapt poate fi căutată, desigur, la acele repercursiuni istorice ce au intervenit în societatea modernă europeană. Totodată, nu poate fi trecut însă cu vederea și faptul, că existența unor aprecieri de stări aparte, nemateriale, transcendente, ce au existat în epoca medievală și în doctrinele orientale, se doreau a fi cunoscute și cercetate într-un nou context istoric. Pentru a studia și a descrie mecanismele gândirii și a modului de recepționare a realității apelăm la filosofii și savanții secolului XX, care în lucrările lor încearcă să demonstreze funcționarea structurilor mentale din diverse perspective ale conceptelor filosofice, începând cu cele pozitivistice, apoi cele existențialiste, bihavioriste, structuraliste, hermeneutice, fenomenologice. Lucrările lui Wittgenstein L²⁷, Dilthey V²⁸., Mamardașvili M.K.²⁹, M.Merlo-Ponti³⁰, M.Foucault³¹, M.Heidegger³² confirmă doctrina existențialistă în cercetarea structurilor mentale și mecanismelor conștiinței. Astfel, în studierea structurilor mentale apar așa aprecieri și concluzii teoretice cum ar fi jocurile lingvistice ale

lui Wittgenstein, arhetipurile inconștientului lui Jung, adevărul alteic a lui Heidegger M.³³.

Explozia utilizării noțiunii de „mentalitate” este totuși indiscutabil legată de antropologizarea cunoștințelor umanistice și de lucrările savanților așa-numitei „Școli a Analelor”, cum ar fi cele ale lui M.Bloch³⁴, L.Lefebvre³⁵, J.le Goff³⁶, G.Duby³⁷, G.Dumezil³⁸, P.Aries³⁹, J.Delumeau,⁴⁰ P.Chaunu,⁴¹ Al.Dupront⁴², R.Mandrou⁴³ ș.a Cercetările lor, în mare parte, fiind de pionierat, au trasat atât abordări teoretice a ceea ce numim sferă a mentalului, cât și analiză și interpretări concrete în care au aplicat noile metode de cercetare a acestui subiect. Studii care, prin esența lor și prin concluziile înaintate, au răsturnat cardinal imaginile asupra trecutului.

Cercetările asupra sferei mentalului au fost efectuate și de reprezentanți ai altor școli academice, cum ar fi, în particular, cea sovietică și, respectiv, cea rusă contemporană, nominalizând pe A. Gurevici⁴⁴ de la Moscova; lucrările lui Iu. Bessmertnii⁴⁵ de la Novosibirsk; cercetările lui L. Pușcariov⁴⁶; școala de la Tartu în frunte cu Iu.Lotman(școala semiotică)⁴⁷. Printre reprezentanții acestor școli se mai înscriu și așa nume notorii cum ar fi M. Bahtin care, cu studiile sale, servește drept reper teoretic în culturologia contemporană⁴⁸. A. G. Asmolov își propune a reconstitui un tablou de formare a lumii prin interpretări istorico-psihologice⁴⁹. Tot în ultimele decenii ale secolui XX se întreprind un șir de conferințe și simpozioane la care se pune în discuție subiectul dat, se abordează principiile și conținutul noțiunii de mentalitate⁵⁰. Abundența informațională și studiile privind un astfel de subiect cum este mentalitatea au determinat și primele încercări de conceptualizare teoretică, pe care o găsim la V. Kolmacov,⁵¹. Mentalitatea ca definiție teoretică pune în fața școlii sovietice, apoi celei ruse dilema privind metodele de abordare a acestei tematici pe care caută să o interpreteze A. Cuprianov și E. Zubcova⁵². Primele abordări specifice privind clasificarea noțiunii de mentalitate le atestăm la scriitorul și analistul politic S.Peresleghin.⁵³ Constatăm că mentalitatea este obiectivul cercetărilor profesionale permanente, dar, totodată, devine și disciplină de studiu în învățământul superior. V. Șcuratov⁵⁴, într-o lucrare metodică, clasifică ca temă aparte mentalitatea, plasând-o în limite temporar istorice. De asemenea, A. Gurevici și V. Parho-

menco⁵⁵ în studiile lor cu caracter metodic dau repere teoretice pentru instruire la disciplina universitară „culturologie”. Astfel, savanții sovietici și apoi cei ruși în cercetările lor privind noua arie de cercetare istorică întreprind nu numai investigații concrete, dar și caută a defini și a clasifica în plan teoretic definiția de „mentalitate”.

Problematika mentalului se discută și în școlile românești de la București în frunte cu Al. Duțu⁵⁶ și L. Boia⁵⁷ care, încă pînă la evenimentele de la 1989, sunt preocupați de cercetările sferei mentalului și de continuarea tradițiilor Școlii Analelor. La Cluj Napoca această tradiție este realizată de T. Nicoară, S. Nicoară⁵⁸ și S. Mitu⁵⁹. Acești autori, în lucrările lor istorice, pun la baza investigațiilor noi principii de abordare a materialului istoric,⁶⁰. La Iași, de studierea mentalităților sunt preocupați așa istorici ca Al.-F. Platon.⁶¹ Pentru reprezentanții școlilor românești sunt specifice cercetările concrete în baza formulărilor și metodelor științifice de cercetare propuse, cu precădere, de școala istorică franceză. Unele constatări de ordin conceptual le întâlnim la T. Nicoară și S. Nicoară. Trebuie menționat faptul că, pe parcursul ultimelor decenii, savanții români au pus în discuție problematica dată la un șir de conferințe și simpozioane internaționale.

Cît privește spațiul postsovietic cercetarea problematicii legate de sfera mentală se diversifică în școli naționale. În Ucraina, lucrările și studiile în sfera mentalului au luat ca segment de examinare aspectul mentalității etnice și naționale, menționînd publicațiile lui A. Dodonov.⁶² Extinderea ariei de cercetare în domeniul a mentalităților, spre deosebire de alte centre științifice, în Ucraina a fost relativ tîrzie, necesitatea politică fiind una dintre cauzele prezenței unor astfel de studii, mai ales în situația politică creată în această regiune după obținerea independenței. Studiile privind mentalitatea etnică ca fenomen psihologic au fost prezente la psihologii: V. Bebica, A. Breusenco, E. Doncenco, I. Erșova, N. Slusarencoși, L. Cernova⁶³ etc. În Ucraina apar și teze de doctorat care au drept generic studierea sferei mentalului. Dintre titluri menționăm „Memoria istorică și fenomenul spiritual și sociocultural”, „Geneza mentalității personalității în cultura națională”⁶⁴. La savanții ucraineni cercetările de ordin teoretic sunt mai relevante prin monografiile lui Dodonov A.⁶⁵

Note

¹ Noica C. *Douăzeci și șapte de trepte ale realului*. București, Humanitas, 1999, p. 56.

² Ibidem, p.78.

³ Breban V. *Dicționar general al limbii române*, București, 1991, vol II., p. 609

⁴ Didier Julia. *Dicționar de filozofie*. (Col.Larousse), București, 1996, p.209

⁵ Lefebvre G. *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris 1971, P.197, apud Nicoară S. *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*. Cluj-Napoca, 1996, p. 41.

⁶ ментальности(менталитет) <http://krugosvet.ru/articles/105/1010513/1010513a3.htm>

⁷ А.Токвиль, *Демократия в Америке*. М., 1992.

⁸ Z.Freud. *Psihologia colectivă și analiza eului*, București, 1995

⁹ ЮнгК.Г. *Архип и символ*. Москва, 1991 ЮнгК.Г. *Человек и его символы*, Москва, 1999.

¹⁰ Huiizinga Ju, *Amurgul Evului Mediu*, București, 1993.

¹¹ Леви-Стросс К. *Структурная антропология*. М.: Наука, 1983.

¹² M. Bloch. *Les Rois thaumaturges*, Paris 1961, tradus în română Regii taumaturgi. București 1998; Блок М. *Апология истории, или Ремесло историка*. М., 1986.

¹³ L. Febvre. *Le Probleme de L'incroyance au XVI-e siècle. La religion de Rabelais*. Paris, 1961. Февр Л. Бои за истори. М.: Наука, 1991.

¹⁴ Al. Dupront. *Du sacré et cultes et pelerinages*, Paris, 1987.

¹⁵ R. Mandrou. *Raison du prince: L'Europe Absolutist 1649-1775*, Paris, 1978.

¹⁶ G. Duby. *Amor și sexualitate*, București, 1997.

¹⁷ Em Le Roy Ladrurie. *Les Paysans de Languedoc*, Paris, 1978. Em. Le Ladrurie. *Locuitorii din Langedok*. București, 1987.

¹⁸ M. Vovelle. *Le mort en Occident de 1300 a nos jours*, Paris 1983. M. Vovelle. *Moartea în Occident – de la 1300 până în zilele noastre*. București, 1995.

¹⁹ ЛеГоффЖ. *Цивилизация Средневекового Запада*. М.: Прогресс– Академия, 1992; Le Goff Jacques. *Intelectualii în Evul Mediu*, București, 1994.

²⁰ Clark P. *Comunități de învățare: școli și sisteme*, Chișinău, 2002.

²¹ Ibidem, p. 36.

²² Леви Брюль. *Первобытное мышление*. М., 1930. Леви-Брюль. *Сверхъестественное в первобытном мышлении*. (конспект) <http://pyramid.express.ru/lah/konspekt/back/spm.htm>

²³ Вернан Ж-П. *Просхождение древнегреческой мысли*. М., 1988.

²⁴ Levi-Strauss. *Antropologia structurală*. М., 1983, Levi-Strauss. *La pensee sauvage*. Paris, 1962.

²⁵ G.W.F:Hegel. *Prelegeri de filozofiei istoriei*. București, 1995.

²⁶ Gh. Gr. Radu. *Introducere în filozofia istoriei*. București 1996, p. 36.

²⁷ Л. Витгенштейн. *Заметки о философии психологии*// Логос, 1996, № 6, p. 217-230.

²⁸ Дильтей В. *Введение в науки о духе*// зарубежная эстетика и теория литературы 19-20 веков. М., 1987, с. 108-135.

²⁹ Мамардашвили М.К. *Психологическая топология пути*. СПб.: Университетская книга, 1997., Мамардашвили М.К. *Стрела познания*. М.: Школа русской культуры, 1996.

³⁰ Мерло-Понти М. *Феноменология языка* // Логос. 1994, p. 179-193.

³¹ Фуко М. *Археология знания*. К.: Ника-центр, 1996. Фуко М. *Воля к истине*. М.: Касталь, 1996.

³² Хайдеггер М. *Бытие и время*. М.: Ad Marginem, 1997.

³³ <http://www.politicon.iatp.org.ua/Library/kalina/kalina172.htm>

³⁴ M. Bloch. *Regii taumaturgi*, București, 1999, Les Rois thumaturges, p. 1924.

³⁵ L. Febvre. *Combats pour l'histoire*, Paris 1956, Люсиен Февр. *Бои за историю*, М., 1989.

³⁶ J.le Goff. *Imaginarul medieval*. București, 2002. Le Goff J. *Les mentalites: une histoire ambigue* // Faire de l'histoire. Nouveaux objets / Sous la dir. de Jacques Le Goff et Pierre Nora. Paris, 1974. P. 76 - 94.;Le Goff J. *Pour un autre Moyen Age* (1977) // Idem. *Un autre Moyen Age*. Paris, 1999. P. 11 - 399. ЛеГоффЖ. *Цивилизация средневекового Запада*. М., 1992.

³⁷ G. Duby. *Istoria mentalităților* // în antologia *Introducee în istoria mentalităților colective*, sub red. Nicoară T. Cluj-Napoca 1998; Duby G. *Histoire des mentalites* // L'histoire et ses methodes. Paris, 1961, p. 917 - 966. Дюби Ж. *Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года* // Одиссей. Человек в истории. 1991, М., 1991, p. 48 - 59.

³⁸ G. Dumezil. *Mit și epopoe*, București, 1993.

³⁹ Aries P. *Istoria unei cărți neterminate* // în *Introducee în istoria mentalităților*. Aries Ph. *L'histoire des mentalites* // La nouvelle histoire. Paris, 1978., P. 167 - 189.

⁴⁰ J. Delumeau. *Une histoire du Paradis*, Le Jardin du delices, Paris, 1992.

⁴¹ P. Chaunu. *Istorie și decadentă*. Cluj, 1995.

⁴² Dupront Al. *Despre o istorie a mentalităților în luc* // *Introducee în istoria mentalităților colective*, p. 79-107.

⁴³ Mandrou R. *Magistrats et sorciers en France au XVII siecle*. Une analyse de psychologie collective. Paris, 1968.

⁴⁴ Гуревич А.Я. *Проблема ментальностей в современной историографии* // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. Вып. 1. М., 1989. С. 75 - 89. Idem. *Культура и общество средневековой Европы глазами современников*. М., 1989. Idem. *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства*. М., 1990. Idem. *Уроки Люсьена Февра / Послесловие к книге Л. Февра "Бои за историю"*. – Л: Наука, 1991.- С. 517., Idem. *Исторический синтез и Школа "Анналов"*. М., 1993. Idem. *Исторический синтез и школа "Анналов"*. М.: Индрик, 1993. Idem. *Жак Ле Гофф и "Новая историческая наука" / Послесловие к книге Ж. Ле Гоффа "Цивилизация средневекового Запада"*, М.: Прогресс – Академия, 1992, p. 363. Idem. *Проблема ментальностей в современной историографии* // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. М., 1989.

⁴⁵ Бессмертный Ю.Л. *Историческая антропология сегодня: французский опыт и российская историографическая ситуация* // Историческая антропология: место в системе социальных наук, источники и методы интерпретации: Тезисы докл. и сообщ. науч. конф. М., 1998. p. 32 - 34..

⁴⁶ Пушкирев Л.Н. *Изучение ментальности в истории*. // Преподавание истории в школе. № 2 1995. Пушкирев Л.Н. *Что такое менталитет?* // Отечественные записки. 1995, № 3, p. 159.

⁴⁷ Лотман Ю.М. *Избранные труды*. Таллин: Александра, 1994. Т.1. Лотман Ю.М. *Внутри мыслящих миров*. М.: Языки русской культуры, 1996. школы семиотики» науки о знаковых системах или тартусской школы (Ю.М.Лотман, Вяч. Вс. Иванов, Б.А.Успенский, В.Н.Топоров). Лотман Ю.М. *Внутри мыслящих миров*. М.: Языки русской культуры, 1996.

⁴⁸ Бахтин М.М. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*. М., 1965.

⁴⁹ Асмолов А.Г. *Культурно-историческая психология и конструирование миров*. М.: МОДЭК, 1996.

⁵⁰ Ревель Ж. *История ментальностей: опыт обзора* // Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». М., 1993, p. 51. *История ментальностей, историческая антропология: Сб. обзоров / Сост. М.Е.Михина*. М.: Изд-во Росс. гуманитарного ун-та, 1996., *Ментальности: двусмысленная история* //

История ментальностей и историческая антропология. Зарубежн. исследования в обзорах и рефератах. М., 1996
 Российская ментальность: методы и проблемы изучения. М., 1999
 ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ И МЕНТАЛЬНОСТИ: ИМЯ В РУССКОМ ОБЩЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ И ДИСКУРСЕ. ВЫПУСК 4. Красноярск, 2000.

⁵¹ Колмаков В.Ю. (Красноярск) Семантика менталитета <http://arctogaia.krasu.ru/mentality/m4/kolmakov.shtm>

⁵² Зубкова Е.И., Куприянов А.И. Ментальное измерение истории: поиски метода // Вопросы истории. 1995, № 7, p. 153-160.

⁵³ С.Б. Переслегин. *Понятие менталитета* (тезисы) http://www.okh.nm.ru/materials/Pereslegin/Per_Mentall.htm, С.Б. Переслегин. *О ментальных описаниях мира*, http://www.okh.nm.ru/materials/pereslegin/per_mentcognitiv.htm

⁵⁴ Шкуратов В. *Историческая психология*. М., 1997.

⁵⁵ Гуревич А, Parhomenco V. *Культурология*. М., 1998., p. 248-260.

⁵⁶ Al.Dușu. *Litereatura comparată și istoria mentalităților*, București, 1982, Al.Dușu. *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1985.

⁵⁷ Boia L. *Vers une histoire de L'imaginaire*, în „Analele Universității București-Istorie, XL, 1991, p. 3-22.

⁵⁸ T. Nicoară și S. Nicoară Nicoară, Simona; Nicoară, Toader. *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii* (Mentalités collectives et imaginaire social. L'histoire et ses nouveaux paradigmes de la connaissance). Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996, 265 p. Nicoară, Toader. *Imaginea de sine și "conștiința națională" la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea (L'image de roi et la "conscience nationale" chez les Roumains de Transylvanie au XVIIIe siècle)*. In: Studii Istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, Toader. *Thanatos în grădinile lui Clio. Moartea și atitudinile în fața morții - obiect al investigațiilor istorice (Thanatos dans les jardins de Clio. La mort et les attitudes devant la mort - objet des investigations historiques)*. In: Studia hist., 1995, 40, nr. 1-2, p. 85-104.

⁵⁹ S. Mitu. *Identitate și alteritate* // în Studii de imagologie II (Identité et altérité. Etudes d'imagologie).

⁶⁰ *Identitate și alteritate*. Studii de imagologie II (Identité et

altérité. Etudes d'imagologie). Coord.: Bocșan, Nicolae; Mitu, Sorin; Nicoară, Teodor. Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 1998, 386 p. Nicoară, Simona; Nicoară, Toader. *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii* (Mentalités collectives et imaginaire social. L'histoire et ses nouveaux paradigmes de la connaissance). Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996, 265 p. Nicoară, Toader. *Imaginea de sine și "conștiința națională" la românii din Transilvania în secolul al XVIII-lea (L'image de roi et la "conscience nationale" chez les Roumains de Transylvanie au XVIIIe siècle)*. In: Studii Istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p.153-170. Nicoară, Toader. *Introducere în istoria mentalităților colective (Introduction a l'histoire des mentalités collectives)*. Cluj, Universitatea "Babeș-Bolyai", 1995, 224 p. Nicoară, Toader. *Românii din Transilvania în imaginarul aristocratic maghiar în secolul al XVIII-lea (Les Roumains de Transylvanie dans l'imaginaire aristocratique hongrois du XVIIIe siècle)*. In: *Identitate și alteritate*. Studii de imagologie. Cluj-Napoca, 1998, p. 123-135.

⁶¹ F. Platon. *Societate și mentalități în Europa medievală*. Iași, 2000.

⁶² Додонов Р.А. *Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования*. Запорожье: ПА "Тандем-У", 1998, 205 с., 4 табл., Библиогр.: 110 назв. Додонов Р.А. *Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов*. Запорожье: р/а "Тандем-У", 1999, 264 с.

⁶³ Додонов Р.А. *Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов*. Запорожье: р/а "Тандем-У", 1999, p. 37.

⁶⁴ Додонов Р.А. *Теория*. p. 22; Чернова Л.Е. *Менталитет евреев Приднепровья* // Проблемы політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. К.: ДОК-К, 1997.

⁶⁵ Додонов Р.А. *Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования*. Запорожье: ПА "Тандем-У", 1998, 205 с., 4 табл., Библиогр.: 110 назв. Додонов Р.А. *Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов*. Запорожье: р/а "Тандем-У", 1999, 264 с.

DOCUMENTAR

**ORGANIZAREA SISTEMULUI COMERCIAL VAMAL ÎN MOLDOVA
ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN 1768-1774****(După materiale inedite din arhivele ruse)***Petru Costin*

Dirijarea activității comercial-vamale în Moldova în perioada războiului ruso-turc din 1768-1774 constituia un aspect esențial al politicii economice, a administrației instaurate în țară de către comandamentul militar rus.

Studierea sistemului vamal din perioada examinată prezintă o importanță deosebită atât pentru înțelegerea funcționării acestuia în perioada de până la război, cât și a schimbărilor intervenite pe parcursul războiului.

În activitatea lor vămile exercitau un rol dublu atât fiscal, cât și comercial. Această activitate era exercitată de persoane cu atribuții speciale, vameși care activau în punctele vamale ale țării, taxând marfa conform prevederilor catastifelor vamale.

Drumurile comerciale erau păzite de străjeri (mazili, căpitani, călărași, plăeși) care activau conform dispozițiilor administrației locale și centrale. Punctele vamale erau situate la hotare sau în interior, în orașe, la vaduri, poduri, iezere etc.¹. În documentele din sec. al XVIII-lea, alături de vameșii de la Vama Mare (Carvasara) din Iași, sunt menționați cei din Cernăuți, Hotin, Galați, Troțuș, Focșani, Movilău, Chișinău etc. Prezența vameșilor în aceste orașe denotă existența unui trafic comercial intensiv prin ele.

Vămile se dădeau de către domnie în arendă unor boieri și negustori. Arenda vămilor avea loc la 15 august. Timp de un an, domnul nu avea voie să rearendeze vămile altor persoane. Dacă domnul își pierdea tronul, cel care arendase vama era pus în situația de a le rearendea de la noul domn numit de sultan². Aceeași situație a apărut o dată cu ocuparea Moldovei de către armata rusă în anii 1769-1774. Vameșii au fost nevoiți să negocieze cu comandantul rus arendarea vămilor.

Cunoaștem puține lucrări care s-ar fi preocupat de constituirea, funcționarea și evoluția sistemului vamal din Moldova medievală. Problema organizării vamale în acest principat în secolele XV-XVII a fost abordată în lucrări speciale de către Ion Nistror³ și Alexandru Gonța⁴, iar referitor la secolul al XVIII-

lea, parțial de către Constantin Stoide și Ioan Caproșu într-o monografie consacrată relațiilor comerciale ale Moldovei cu Brașovul⁵. De asemenea, tangențial, problema a mai fost analizată în unele lucrări de sinteză⁶.

În prezenta comunicare vom expune unele informații inedite din arhivele ruse, ridicate și stocate în Rusia după terminarea războiului ruso-turc din anii 1768-1774. Pe parcursul acestui război, după ce Țara Moldovei a fost ocupată de către armata rusă, aici a fost instaurată o administrație civilă în frunte cu Divanul, constituit din marii boieri ai țării și condus de generalul rus Rimski-Korsacov care, la rândul său, se supunea comandantului suprem al armatei ruse P. A. Rumeanțev.

Principala sarcină a administrației instaurate de Comandamentul militar rus era organizarea colectării de la populație a proviziilor și furajelor pentru întreținerea armatei. În acest scop, Comandamentul a cerut informații despre regulile de impunere la dări a populației, despre veniturile vistieriei obținute din comerțul intern și extern, din vămi, din extragerea sării etc.

Divanul Moldovei a prezentat Comandamentului militar date despre toate veniturile Vistieriei, despre cheltuielile administrative și militare, despre facilități la plata impozitelor, taxelor vamale etc. În 1772-1773 și 1774 a fost efectuat recensământul contribuabililor din țară⁷.

Materialele documentare ce prezintă activitatea Divanului și corespondența dintre Divan și P. A. Rumeanțev s-au păstrat în următoarele fonduri arhivistice: f. 293 („Dosarele moldovenești”) de la Arhiva Rusă de Stat a Actelor Vechi din Moscova (РГАДА), în fondul Arhivei Militaro-Științifice („БИА”) și fondul 44 („P. A. Rumeanțev”); al Arhivei de Stat Militaro-Istorice a Rusiei, Moscova („РГВИА”); f. 246 (Cancelaria guvernatorului Kievului. (În prezent la Kiev, Ucraina)⁸. În aceste fonduri se păstrează materiale inedite privind activitatea comercial-vamală în Moldova în perioada 1770-1774. Materialele respective pot fi grupate după conținutul lor în următoarele categorii:

1. Materialele informative despre sistemul vamal existent până la război: mărimea taxei pe diferite categorii de mărfuri, privilegiile negustorilor străini etc.

2. Organizarea pazei punctelor vamale la hotarele țării, deservirea drumurilor comerciale și poștale etc.

3. Acordarea de autorizații și de privilegii exportatorilor de mărfuri, specificarea mărfurilor exportate și cantitatea lor.

4. Rezolvarea unor litigii referitoare la taxarea vamală a mărfurilor, examinarea pretențiilor reciproce a unor exportatori etc.

5. Venitul Vistieriei de pe urma activității vamale.

6. Întreținerea vămilor interne.

Materialele despre sistemul vamal de până la război sunt reprezentate prin răspunsurile boierilor date Divanului la interpelările lui P. A. Rumeanțev. Astfel, în răspunsul boierilor la adresarea Comandamentului rus din 11 februarie 1771 privind organizarea serviciului vamal, se specifica că la Iași, la Vama Mare (Carvasara) se plăteau taxe vamale pentru partide mari de mărfuri tranzitate conform „catastihului” de taxare. „Negustorii din Țara Căzăcească sau din Saxonă și din alte locuri plătesc după catastih, ca și negustorii de aici. Tot după catastih plătesc și negustorii cazaclii pentru vin. Pentru boi de negoț în țară nu se plătește cornărit, ci numai vama”⁹. Cornăritul era o taxă comercială pentru vânzarea internă a animalelor mari cornute.

Deoarece ținutul Hotin în perioada anilor 1715-1768 fusese raia turcească și sistemul vamal de acolo se deosebea de cel din Principatul Moldovei, au fost cerute informații suplimentare despre taxarea la Hotin a mărfurilor ce se exportau în Polonia. La 16 iunie 1771, boierii Divanului comunicau Comandamentului rus următoarele: „Cât luau turcii vamă la Hotin: De la mărfuri aduse de bacali: de un car – 1 leu; de vin dus în Polonia – 4 lei 60 bani de butoi; vin adus la Hotin – 18 bani de căldare; sare dusă în Polonia – 14 bani de car. De cai, boi aduși la Hotin de la fiecare leu al prețului lor se luau 6 bani; pentru cai și boi trimiși în Polonia de la fiecare leu – 6 bani, de la care cu lână trimise în Polonia – 5 lei de car, de la care cu pește trimise în Polonia – 4 lei de car”¹⁰. Astfel, asortimentul mărfurilor expediate prin Hotin în Polonia includea: vin, cai, boi, lână, pește. La Hotin se mai aducea vin și rachiu, care nu erau expediate peste hotar, ci consumate pe loc¹¹.

O altă informație cerută de către Comandamentul rus se referea la privilegiile negustorilor străini, sosiți în țară pentru procurarea mărfurilor. Divanul a pus la dispoziția Comandamentului un șir de cărți domnești din perioada anterioară traduse în limba rusă: *Cartea*

domnească de la Moise Movilă din 23 mai 1633 (7141), prin care negustorii străini sunt scutiți de impozite; *Cartea domnească de la Constantin Cantemir* din 4 mai 1686 (7194), prin care se menționa că negustorii străini vor plăti după putință unele dări numai atunci când vor plăti și boierii, fiind în continuare scutiți de impozitele plătite de către contribuabilii țării. Aceleași dispoziții sunt repetate în *Cărțile domnești de la Constantin Duca* din 1701 (7209) iulie 15 și de la Antioh Cantemir din 1704 / 1705 (7112 / 7113). Boierii Divanului mai comunicau că negustorii armeni din Polonia și Imperiul Habsburgic, precum și negustorii evrei din Polonia, ca și alți străini, nu plătesc bir. Dar dacă au animale, plătesc impozitul „cunița mică” câte 40 bani de fiecare cal, bou sau vacă, în afară de „boii de negoț” destinați exportului, pentru care vor plăti vama¹². Armenii din Polonia, care lasă animalele lor în Moldova la iernat, plătesc, de asemenea, câte 90 de bani de animal în afară de „boii de negoț”¹³. Caii destinați exportului, cumpărați la herghelii nu sunt impozitați cu darea „mortasipia” (40 bani de animal), ci plătesc vama și pot fi scoși din țară pe parcursul unui an, iar dacă rămân în continuare în țară, plătesc din nou vama¹⁴. Pentru caii de export vama era de 132 bani de cal și 99 bani de iapă. Pentru caii ce nu erau cumpărați la herghelii se mai plătea și darea „mortasipia” – 40 de bani de cal, dar această sumă o plăteau câte 0,5 vânzătorul și 0,5 cumpărătorul¹⁵.

Una dintre sarcinile principale ale administrației militare era paza hotarelor atât pe cursul Nistrului, cât și în zona trecătorilor montane. Până la război, straja de la Nistru era în seama detașamentelor de mazili și calarași, iar la trecătorile montane a plăeșilor. Comandamentul rus a instalat la hotare detașamente de cazaci. Astfel, pe Nistru cazacii au fost instalați în 13 localități (Holoșnița, Cosăuți etc.) câte 14, 28, 19, 28, 18, 14, 18, 14, 38, 23, 23, 14, 18 ostași¹⁶.

Administrația acorda o anumită atenție și activității străjerilor din zona montană – plăeșilor. Divanul Moldovei comunica în 1772 lui A. P. Rumeanțev că în Câmpulung erau 431 de gospodării de plăeși, iar în ținutul Bacău – 428 de gospodării de plăeși¹⁷. Într-un alt document din 1774 se specifica cum erau repartizați 398 de plăeși la posturile de hotar („pichete”) din ținutul Bacău. Într-un schimb făceau serviciul la Preseaca – 8 plăeși, la Verstatu – 6, la Grințești – 6, la Gura Pinticu – 4. Pe parcursul a 24 de ore se produceau 3 schimburi câte 90 de persoane. În ținutul Neamț plăeșii erau concentrați la Bicaz, Tarcău și Xernova – 126 de gospodării. În fiecare

săptămână aici duceau paza câte 45 de plăeși. Ei deserveau următoarele posturi („pichete”) – Moloșa, Repitini, Chisericiu, Măgura, Fășetău, Verdeliu, Crisțini – toate la drumul ce ducea la Secu¹⁸.

Aici Străjerii, pentru că exercitau serviciul de pază a hotarului, aveau vechi privilegii de la domnie. Astfel în 1734 noiembrie 3, domnul Moldovei Constantin Mavrocordat poruncea să se urmeze obiceiul vechi în repartizarea veniturilor străjii. În document se menționa că negustorii care treceau din Moldova în Transilvania pe la Comănești trebuiau să plătească vătafului de străjeri pentru aplicarea peceteii pe permisul de trecere. „El a avut obiceiul vechi de pune pecetea străjii pe pecetluitură și lua câte doi bani pe pecete, și dintr-acei doi bani un ban au avut obiceiul să ia pârălabii de Bacău, un ban – vameșii și o treime dintr-acei doi bani au avut obiceiul de a lua vătaful de străjeri pentru pecete”¹⁹. Locuitorii satului Comănești aveau privilegiul de a transporta ei pe carele lor produsele, care mergeau din Moldova în Transilvania. Căraușii ce aduceau marfa din diferite localități ale Moldovei erau obligați să le descarce la Comănești pentru ca să le ducă mai departe căraușii-străjeri²⁰. Domnii acordau plăeșilor și alte privilegii.

În anul 1729, domnul Moldovei Grigorie Ghica a acordat căraușilor din satele Cămănești și Dărmănești scutire de taxă vamală pentru „câte puțină scumpie”²¹ și câte un vas de vin din gios... n-au avut obiceiul să dea vamă ca altă țară”²². Acești căraușari erau de asemenea scutiți de diferite podvezi, deoarece „ei sunt de treabă și de paza poticilor”, adică a trecătorilor prin munți.

În timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, sarcinile plăeșilor în calitate de străjeri ai trecătorilor peste munți au sporit considerabil. Ei trebuiau să nu permită scoaterea din țară a produselor agricole necesare armatei. În 1772, ispravnicul ținutului Neamț se adresează Divanului cu cererea ca plăeșii să plătească un impozit redus și stabil, să aibă pentru aceasta „cărți de pază”, deoarece ei apărau drumurile de la hotarul cu Transilvania²³.

Comandamentul militar rus a facilitat comerțul Moldovei cu Rusia, Polonia și Austria. Astfel, în 1771 P. A. Rumeanțev a acordat pașaport negustorului moscovit Dormidont Kazarin pentru a procura mărfuri în Polonia „în drum încolo și la întoarcere... să i se permită trecere liberă și să nu se ceară vamă de pe acele mărfuri nici în Polonia nici în Moldova”²⁴.

Prin vămile Botoșani și Hotin se exportau mărfuri spre Polonia și Prusia. La 22 martie 1774 au fost exportate în Polonia și Prusia „pentru necesitățile

coroanei” fără vamă: 105 butoaie cu miere, 5084 oce (1 oacă = 1,282 kg) ceară, 8384 oce de grăsime animală, 414 boi înjugați la sânni, 159 mascuri, 91 boi de negoț, cumpărați de la păharnicul Constantin Balș din căștele lui la 25 februarie. Pentru această marfă trecută în „Țara Leșească” exportatorul – baronul fon Domniț – n-au plătit vamă „cu excepția animalelor”, conform dispoziției lui P. A. Rumeanțev²⁵. În luna mai a aceluiași an fon Domniț a mai cumpărat în Moldova și a exportat în Prusia, plătind vamă, 633 boi de negoț, 387 cai de cavalerie, 159 mascuri, 537 oi și 56 bivoli²⁶.

În perioada examinată se intensifică și exportul de tutun, produs în ținutul Lăpușna – Orhei. Astfel, în 1771 prin vama Movilău mai mulți proprietari din Chișinău, Răculești, Ustia, Horileni, Macicăuți etc. au trecut fără taxă vamală 3420 oce de tutun²⁷. În 1774, 174 persoane – mici proprietari din ținutul Lăpușna – Orhei, voluntari în aramata rusă, au trecut prin vamă 63741 oce de tutun neplătind taxă vamală în sumă de 1001 lei 17 bani. Printre aceștia, 11 oameni din satul Ustia au trimis la Rașcov 3600 oce de tutun²⁸. A continuat și exportul scumpiei în Ungaria. În 1771, armeanul din localitatea Hangu, ținutul Neamț – Luca lui Anton a solicitat permisiunea Divanului pentru exportul scumpiei spre Ungaria²⁹.

Au continuat să funcționeze iarmaroacele de la hotarele principatului unde veneau negustori străini care exportau marfa peste hotare. Dar pentru organizarea iarmarocelor ispravnicii de ținut trebuiau să aibă încuviințarea conducerii militare ruse. Această procedură este descrisă în adresarea sublocotenentului („porucicului”) armatei ruse Stefer din 19 iulie 1774 către Comandantul cetății Bender³⁰. Stefer comunică că „la rugămintea ispravnicului de Căușeni, Arsenie Nicolae (Nicolae) acesta a luat de la el pentru fratele său Teodor Nicolae (Nicolae) o permisiune („bilet”) pentru a duce la iarmarocul de la Movilău cai din herghelia sa și a plecat spre Movilău. Dar în preajma zilei de iarmaroc, a doua zi a fost reținut de către vătaful („namestnicul”) iarmarocului și ținut în temniță, apoi dus la Chișinău, fiind învinuit că ar fi furat de la Dunăre acei 150 de cai”. Deci până a se afla cui îi aparțin caii, el s-a aflat sub strajă. A fost eliberat când s-a clarificat situația³¹.

Din conținutul documentului este clar că administrația controla traficul de animale destinate exportului, cercetând minuțios cazurile ce provocau suspiciuni.

Documentele examinate mai conțin informații despre cercetarea de către Divan a diferitor conflicte între negustori privitoare la plata vămii. În 1774 mai

2, negustorul evreu din Hotin Sabota și negustorul rus Masavatinov au încheiat un contract prin care Sabota trebuia să aducă de la Constantinopol 2663 oce de tămâie albă. Dar pe drum tămâia s-a înecat într-o apă. Litigiul urma să fie examinat în Divan³².

În 1772, Ștefan Varzar, mazil, se plângea în Divan că în 1764 „având ca tovarăș de negoțării pe un Gheorghe Cuca brașovean, ce se află acum în Țara Moschicească la satul Novovolașca, s-au luat atunci la acea vreme 8 lei cu datorie de la Dumitru Osmachi de aice de la Iași”. Cu acești bani s-a plătit vama și trebuie întorși lui Osmachi. În urma examinării litigiului în Divan „Gheorghe Cucu a dat răvaș că va plăti acei bani din veniturile moșiei sale, lăsate în Moldova³³. Divanul a examinat și alte litigii similare³⁴.

P. A. Rumeanțev cerea periodic de la Divan informații referitoare la venitul vămilor. La început el a cerut date generale despre venitul vămilor din perioada de până la război. În răspunsul lor, din 11 februarie 1771, boierii comunicau că „Vămile se vindeau cu 80000-85000 de lei pe an. În anii de ciumă, când se închideau hotarele, vameșul cât strângea, dădea la cămara gospod. Vama se strânge în toate orașele și ținuturile și vameșii trimit dare de seamă vel vameșului din Iași”. Se mai specifica că negustorii din raialele turcești – Bender, Hotin, Ismail, intrând în principat, plătesc deasemenea vamă³⁵. Boierii îl informau pe P. A. Rumeanțev că în anul 1770 vama a adus venit 16000 lei, iar în 1771 – 27000 lei, deoarece la Țara Moldovei au fost alipite orașele din Sud și Benderul³⁶.

În 1773, venitul vamei a fost vândut vistiernicului Cantacuzino cu 91600 lei, iar în 1774 vel spătarului Cristi cu 92000 lei (sau 101600 lei de aramă)³⁷. Vama Hotinului în anul 1771 a adus venit de 1810 lei³⁸.

S-au păstrat informații despre venitul vămilor țării pe lunile aprilie-octombrie ale anului 1771: aprilie – 1445 lei 111 bani; mai – 1554 lei, 14 bani; iunie – 2737 lei; iulie – 1465 lei 141 bani; august – 3930 lei; septembrie – 2930 lei; octombrie 2708 lei³⁹.

Prezintă interes și informația despre venitul unor boieri din sumele incasate de la vame. Astfel, în 1774, conform raportului Divanului Moldovei *Starostele de Cernăuți* avea următoarele venituri din mărfurile trecute prin vamă: 30 bani din carul cu butoaie cu vin ce

pleca în Polonia; 20 – de carul cu alte mărfuri; 10 – de carul cu sare; 30 – de fiecare cal sau iapă vândute în Polonia; 20 – de bou de negoț; 02 – de porc, 01 – de oaie; 12 bani – de fiecare animal vândut în Cernăuți⁴⁰.

La rândul său, vornicul de Botoșani lua câte 02 bani de fiecare bou de negoț ce se ducea în Polonia, 01 – de fiecare porc; 01 – de fiecare animal vândut la Botoșani⁴¹.

Documentele examinate mai conțin și informații despre vămile interne, specifice perioadei medievale. Astfel, era dat în arendă venitul podurilor. În septembrie 1772, arenda podurilor a constituit 4668 lei 34 bani. Din acești bani s-au dat negustorului Coste Avram 500 lei pentru repararea podului de la vama din Iași, 2110 lei pentru repararea altor poduri. Au rămas în Vistierie din arenda podurilor 2068 lei 34 b.⁴²

Concomitent cu întreținerea podurilor, Divanul se îngrijea și de deservirea drumurilor de care aveau grijă satele prin care ele treceau în schimbul unor facilități fiscale. În acest scop președintele Divanului Rimski-Korsacov a acordat scutiri de impozite (cu „salgogvardie”) locuitorilor satelor ce deserveau aceste drumuri⁴³.

Erau taxate mărfurile ce se aduceau la Iași. Astfel, în 1772, aici se luau câte 2 parale de car încărcat cu diferite produse (miere, ceară, unt, untură, sare etc); 3 parale – de fiecare căldare de rachiu, 5 parale – de fiecare vită înhămată la o căruță cu butoi cu vin; 3 parale – de la fiecare căruță ce pleca cu marfă din Iași, în afară de cele ce plecau la iarmarocul din Movilău. Dar pentru carele ce aduceau la Iași făină, grâu, orz, porumb, fân, lemne – nu se plătea taxă⁴⁴.

În încheiere menționăm că documentele inedite, depistate în arhivele ruse, pun la dispoziția cercetătorilor informații de o deosebită importanță privind atât viața economică din Țara Moldovei din perioada de până la războiul din 1768-1774, cât și evoluția ei în condițiile ocupației militare ruse. Administrația instaurată de Comandamentul militar rus a întreprins măsuri concrete pentru reglementarea sistemului comercial vamal, urmărind scopul de a spori venitul Vistieriei, ai cărei banii erau utilizați pentru întreținerea trupelor instalate în țară. Materialele expuse întregesc tabloul evoluției economice a Țării Moldovei de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Note

¹ Iorga N. *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 99.

² *Idem*, *Relațiile comerciale ale țării noastre cu Lembergul*, București, p. 73-74.

³ Nistor I., *Handel und Wandel in der Moldau bis zum inde des XVI, Iaprhunderts*, Czernowitz, 1912.

⁴ Gonța Al., *Legăturile economice dintre Moldova și*

Transilvania în secolele XIII-XVIII. Ediție îngrijită de Ioan Caproșu, București, 1989.

⁵ Stoide A. Constantin, Caproșu Ioan, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, Universitas, 1992.

⁶ Iorga I., *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925. *История народного хозяйства Молдавской ССР с древнейших времен до 1812 г.*, Știința, Chișinău, 1976; Подградская Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII вв.*, Știința, Chișinău, 1968 etc.

⁷ *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII, part. 1, vol. VII, partea II-a. Recensămintele populației Moldovei din 1772-1773, 1774. Alcătuitor P. Dimitriev, Chișinău, Știința, 1975.

⁸ Materiale documentare din aceste arhive ne-au fost indicate de m. c. D. Dragnev, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

⁹ ЦГАДА, f. 293, on. 1, d. 134, f. 48.

¹⁰ Ibidem, d. 109, f. 30.

¹¹ Ibidem, d. 127, f. 158-159.

¹² Ibidem, d. 1., f. 3-3v.

¹³ Ibidem, 1771, d. 104, f. 48.

¹⁴ Ibidem, f. 69.

¹⁵ Ibidem, 1771, d. 123, f. 174.

¹⁶ Ibidem, 1 galben=30 lei 100 bani (Ibidem, d. 455, f. 31).

¹⁷ ЦГВИА, f. ВУА, d. 129, f. 322.

¹⁸ ЦГАДА, f. 293, op. 1, f. 41-42, 95.

¹⁹ Iorga N., *Studii și documente*, vol. VI, p. 209-210.

²⁰ Stoide A. Constantin, Caproșu Ioan. *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, Universitas, 1992, p. 17.

²¹ Scumpie – tufar de pădure, ale cărui crengi fiind în interior de culoare aurie se foloseau pentru vopsitul covoarelor.

²² Iorga N. *Studii și documente*, vol. VI, p. 209.

²³ ЦГАДА, f. 293, p. 1, f. 60.

²⁴ ЦГАДА, f. 293, op. 1, d. 121, f. 10; Семенова И. В., Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVIII-XIX вв. Ученые записки Молдавского филиала АН СССР, t. 1 (10), 1957, c. 181.

²⁵ ЦГАДА, f. 293, op. 1, d. 121, f. 4, 10.

²⁶ Ibidem, d. 163, f. 12-13 v.

²⁷ Ibidem, d. 226, f. 3.

²⁸ Ibidem, f. 108-115.

²⁹ Ibidem, d. 121, f. 184.

³⁰ Ibidem, d. 419, f. 9.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, d. 177, f. 91.

³³ ЦГИАУ, f. 59, Канцелярия, d. 1254, f. 7. Vezi: ЦГВИА, f. ВУА, d. 129, f. 42.

³⁴ ЦГАДА, f. 293, op. 1, d. 183, f. 1, d. 1811, f. 79 etc.

³⁵ ЦГАДА, f. 293, d. 96, f. 55, 78.

³⁶ ЦГИАУ, f. 246, d. 96, f. 55.

³⁷ ЦГАДА, f. 293, d. 104, f. 94-104.

³⁸ Ibidem, d. 120, f. 13, 28.

³⁹ Ibidem, d. 104, f. 61.

⁴⁰ Ibidem, d. 123, f. 119-120.

⁴¹ ЦГВИА, f. 44, op. 193, d. 166, f. 31.

⁴² Ibidem.

⁴³ ЦГАДА, f. 293, op. 1, d. 454, f. 4

⁴⁴ Ibidem, d. 1, f. 4.

SUMMARY

In conclusion we can mention that the inedited documents, found in the Russian archives, offer the readers especially important information regarding the economical life in the Country of Moldova in the period until the war of 1768 – 1774, and also regarding its evolution in the conditions of the Russian military occupation. The administration, appointed by the Russian military Command took concrete measures for the regulation of the customs system, having the aim of increasing the income of the treasury, whose money were used for the support of the troops installed in the country. The exposed materials fill up the table of the economical evolution of the Country of Moldova at the middle of the XVIII century.

PERSONALITĂȚI

SCARLAT STURZA

Dinu Poștarencu

Despre acest reprezentant al neamului Sturzeștilor sunt publicate informații succinte, unele dintre care sunt inexacte.

Scarlat Sturza (Sturdza)¹ este fiul lui Dimitrie Sturza (? - 1794²), hatman³, la 1758, și mare vornic⁴ în Principatul Moldovei, și al Ruxandrei (? - 1780⁵), fiica lui Grigore II vodă Ghica.

Este discutabilă data nașterii lui. Potrivit afirmației lui Filip Vighel, din 1812 Basarabia „a fost administrată de bătrânul Sturdza, în vârstă de 80 de ani, care abia se mișca, până când nu l-au părăsit puterile”⁶. La fel menționează și Alexis Nacco: guvernatorul civil al Basarabiei Scarlat Sturza „era un bătrân ramolit de 80 de ani, care abia se mișca”⁷. Vârsta de 80 de ani, pe care se crede că ar fi avut-o S. Sturza în 1812-1813, o indică și Leon Casso⁸. Despre faptul că era „dreahlâi”⁹ (ramolit, bătrân) ne spune un contemporan – Baikov, șeful vămilor de control, în privința căruia, la 20 septembrie 1812, amiralul P.V. Ciceagov îl înștiința pe S. Sturza că acesta are misiunea să instituie pe Prut pichete vamale și îi cerea să-i acorde ajutor¹⁰.

Pornind de la afirmația lui Vighel, Gheorghe Bezviconi a dedus: Scarlat Sturza „s-ar fi născut în decada a patra a veacului al XVIII-lea”¹¹. Dacă admitem drept reală această datare, atunci ar rezulta că cei cinci copii pe care i-a avut cu Sultana (1762, Constantinopol – 9 martie 1839, Odesa)¹², fiica domnului Moldovei (1777-1782) Constantin Moruzi, s-ar fi născut când Scarlat Sturza depășise vârsta de 50 de ani: Smaranda (1780-1803), Constantin (1783-1806, Berlin), Roxandra (12 octombrie 1786, Constantinopol – 16 ianuarie 1844, Odesa)¹³, Alexandru (18 noiembrie 1791, Iași – 13 iunie 1854, Odesa) și Elena (după luna martie 1792 – 1818)¹⁴. În plus, datarea respectivă nu se armonizează cu anul nașterii fratelui mai mare al lui Scarlat Sturza, marele logofăt Grigore Sturza (1758 - 13 martie 1833), indicat în istoriografie¹⁵.

Cu toate acestea, un document de epocă, publicat de Gh. Ghibănescu, ne sugerează ideea că dintre acești doi frați mai mare era Scarlat. Este vorba de sama (bilanțul) Vistieriei Moldovei pe lunile iulie și august 1764, în care, printre fețele bisericești și boierești,

figurează și Scarlat D. Sturza, fără a-i fi indicată dregătoria, cu o leafă lunară de 100 de lei¹⁶. Tot atâtea lei primea și spătarul Enacachi Millo, căminarul Grigore Ipsilanti, vistiernicul Kiriazi și vel portarul. Concluzia se impune de la sine: la 1764, Scarlat Sturza era ajuns la vârsta maturității, ceea ce ne dă tot temeiul să admitem că el s-ar fi născut în anii 40 ai sec. al XVIII-lea.

Deși vârsta de 80 de ani, indicată de Vighel, este, credem noi, arbitrară, cert rămâne faptul că S. Sturza, în 1812-1813, era înaintat în vârstă. Despre aceasta ne relatează Baikov și Vighel, ultimul fiind informat, negreșit, de către generalul I. M. Harting, pe care l-a vizitat la 20 februarie 1824, cu ocazia aflării sale la Chișinău în calitate de membru al Consiliului Suprem al Basarabiei¹⁷.

Scarlat Sturza era om cult, având studii făcute în orașul german Leipzig¹⁸, dar și „foarte înstărit, cu multe moșii ce se întindeau de la Cristești, pe Moldova, până la Cozmești, pe Siret”¹⁹.

În luna mai 1778, deținând rangul de comis, S. Sturza se căsătorește cu Sultana²⁰, căreia tatăl ei, prin hrisovul de danie emis anterior datei de 10 aprilie 1781, i-a trecut în stăpânire, „târgul Sorocii și cu toată moșia câtă esti împregiurul târgului”²¹. Prin actul din 10 aprilie 1781, Constantin vodă Moruzi i-a acordat hatmanului Scarlat Sturza dreptul „să strângă venitul, adică brudina Nistrului di pi podurilei, luntrile dumsale cari vor umbla pi moșae târgului (Soroca – D.P.) ci este dată domniței Sultanăi”²². Iar în luna iulie 1781, Constantin Moruzi îi dă hatmanului Scarlatachi Sturza drept danie moșia Tălăiești din ținutul Lăpușna, situată pe ambele părți ale văii Călmățuiului²³.

La 10 ianuarie 1782, hatmanul S. Sturza cumpără câteva unități comerciale din Soroca: o crâșmă de la vameșul Panainte Ioniță și trei dughene și o crâșmă de la Radu Bodagul²⁴.

După izbucnirea războiului austro-ruso-turc, în 1787, s-a refugiat, asemenea altor boieri moldoveni în Bucovina, de unde l-a rechemat domnul Moldovei Manole Giani-Ruset. Revenit la Iași, a făcut parte din Divanul ce a condus țara pe parcursul ocupației militare ruse²⁵, căreia i s-a pus capăt în urma semnării

Tratatului de pace ruso-otoman de la Iași din 29 decembrie 1791/ 9 ianuarie 1792.

Curând, o dată cu retragerea trupelor ruse din Principatele Române, a plecat în Rusia și Scarlat Sturza, fapt despre care, la 14 martie 1792, amiralul Iosif M. de Ribas îi comunica din Iași șefului cancelariei feldmareșalului rus G.A. Potiomkin-Tavriceski: „În ziua de 8 martie, Sturza a plecat la Peterburg. Acest eveniment i-a surprins pe toți și eu cred că mulți boieri îi vor urma exemplul”²⁶, ceea ce cu adevărat s-a întâmplat. Comentând unele relatări din scrisorile amiralului I. M. de Ribas, corespondent al Societății Imperiale de Istorie și Arheologie din Odesa, a opinat că S. Sturza a emigrat în Rusia „cu speranța de a căpăta latifundii peste Nistru”²⁷.

Părăsindu-și țara, Sturza și-a lăsat averea în grija unor persoane de încredere, cărora le pune la dispoziție o „carte de vechilime”, iscălită de ambii soți și întărită cu pecețile sale în Iași, la 8 martie 1792. În actul cu împuternicirile acordate se menționează: „După legătura păcii ci s-au așăzat între aceste două împărății de obște fiind slobozi fiiștecare la orice parte de loc a merge după aceea voe socotind mai de odihna noastră a ne tragi de supărările de aici și fiind și voe lui Dumnezeu a ne așeza în țările ai împărăteștii măriri. Rădicându-ne acum cu toată familia noastră mergem la Rosăia, drept aceia pentru lucrurile noastre mișcătoare și nemișcătoare facem deplin vechili în locul nostru de dumnealui sulger Ioniț Măcărescul dumlui ispravnic Dimitrache Cuza, oameni ai casei noastre cărora prin cartea aceasta a noastră li se dă toată puterea și voi asupra tuturor lucrurilor noastre a le vinde atât moșiile, viile, lucrurile din casă, după prețurile ce se vor pute învoi cu cumpărătorii și după puterea cărții aceștie a noastre, a da și zăpșile sale până ne vor înștiința și se vor trimite din partea noastră scrisoare pe numele fișticăruie cumpărătoriu”²⁸. Celor refugiați cu rușii le-au fost repartizate pământuri în ținutul Oceakov – teritoriul dintre Nistru și Bug anexat la Imperiul Rus în conformitate cu prevederile Tratatului de pace de la Iași, în decretul imperial din 26 ianuarie 1792 menționându-se în acest sens: În procesul distribuirii pământurilor din ținutul Oceakov să fie dată prioritate „boierilor valahi, care au trecut în supușenia Rusiei”. În virtutea acestui decret 26 de boieri moldoveni au primit între râurile Nistru și Bugul de Sud o suprafață totală de 260 000 desetine de pământ. Scarlat Sturza ceruse pentru sine 9 sate cu 11 mii de oameni și o proprietate funciară cu suprafața de 46 000 desetine²⁹. Din lista boierilor moldoveni care au primit pământ în regiunea Oceakov după anul

1792, extrasă de Apolon Skalkovski din raportul pentru anul 1803 al mareșalului nobilimii din județul Tiraspol, aflăm că Scarlat Sturza, având rangul de consilier de stat activ (rang civil de clasa a IV-a în Rusia, corespunzător gradului militar de general-maior), posedă 12000 desetine de pământ de-a lungul râului Iagorlâc, unde înființase un sat cu 512 suflete³⁰. Prin urmare, el obținuse mult mai puțin decât solicitase. În acest context vom menționa și faptul că este lipsită de temei afirmația potrivit căreia lui S. Sturza i-a fost acordat rangul de consilier de stat activ concomitent cu desemnarea sa în calitate de guvernator civil al Basarabiei³¹. Acest rang i s-a acordat imediat după stabilirea lui în Rusia.

Fiind permisă de către domnul Moldovei Mihail Șuțu, la 4 iunie 1793, scoaterea la mezat a târgului Soroca cu moșia din jur a vistiernicului Scarlat Sturza, această proprietate, după cum se menționează într-un alt act aprobat de domn la 4 iulie 1793, este cumpărată de către biv vel logofătul Nicolae Ruset-Roznovanu³². S-a dovedit însă că această vânzare a fost făcută cu scopul ca proprietatea respectivă a lui Sturza să nu fie confiscată din cauza refugierii sale în Rusia. Scarlat Sturza îi vinde lui Nicolae Ruset cu adevărat Soroca la 9 august 1801, în actul de vânzare-cumpărare, întocmit la Iași, Sturza dând următoarea explicație: „Fiind moșia me târgul Soroca cu tot locul ei prinprejur și cu acareturile ce sânt pe dânsa în vremea eșării mele din Moldova la Rosie, când după putere înaltelor tractaturi dinpreună cu celelalte acareturi și lucruri a mele au fost scoase la mezat unde neagiungând la prețul cuviincios au fost lasate de mine până acum sub povățuire și purtare de grijă dumsale badilui Niculae Rosăt biv vel logofăt, vărul meu. Acum dar având și eu trebuință a cumpăra la Rusie unde locuiesc robi sate spre statornicie familii mele am socotit și din toată voe me mam hotărât a o vinde de veci, deci după așezare și tocmala ce am făcut cu dumlui logofăt vărul meu numitul târg Soroca și cu tot locul ei și cu acareturile ci sânt pe dânsa o am vândut dumsale drept 45000 lei”³³.

Pe lângă latifundiul ce i s-a dat în zona râulețului Iagorlâc, Sturza a mai cumpărat o moșie în gubernia Moghiliiov, unde a locuit un timp, de unde în 1801, ne spune A.F. Șidlovski, se mută cu familia la Sankt-Petersburg³⁴.

Stabilit în Rusia, el nu s-a rupt însă complet de patrie. În 1803, împreună cu mitropolitul Moldovei Iacob Stamati și învățatul Petru Depesta, au înaintat un memoriu domnului Alexandru Moruzi cu îndemnul de a reorganiza învățământul în Moldova

prin înființarea pe principii moderne a unei Academii, în care predarea materiei trebuia să pornească „de la cele știute la cele neștiute”, iar limba de predare urma să fie greaca, eventual franceza³⁵.

În primăvara anului 1812, fiind în plină desfășurare tratativele de pace ruso-otomane, Sturza pleacă la București împreună cu amiralul P.V. Ciceagov, desemnat la 9/21 aprilie în funcția de comandant-șef al armatei ruse de la Dunăre, care l-a luat cu sine „din interese politice”³⁶.

După încheierea, la 16/28 mai 1812, a Tratatului de pace de la București, Ciceagov îl numește pe Sturza, prin dispoziția din 23 iulie 1812, în funcția de guvernator civil al Basarabiei, cu misiunea de a administra sub aspect civil teritoriul Moldovei transputene încorporat în Imperiul Rus, în dispoziție menționându-se: „Încredințez Excelenței Voastre, în virtutea puterii acordate mie de împărat, conducerea Basarabiei și al părții Moldovei alipite la Imperiul Rus în baza Tratatului de pace de la București. Veți intra în exercițiul acestei funcții cu titulatura de guvernator civil al regiunii Basarabia, conform deciziei privind constituirea ei și instrucțiunilor date Excelenței Voastre, care, semnate de mine și anexate, Vă sunt trimise”³⁷.

Investit, Scarlat Sturza pleacă de la București la Iași, unde sosește anterior zilei de 6 august, și prezintă Divanului Moldovei ordinul emis de Ciceagov despre desemnarea sa în calitate de guvernator civil al teritoriului dintre Prut și Nistru, anexat la Rusia³⁸.

La 6 august 1812, marele vistiernic Iordache Ruset-Roznovanu l-a înștiințat pe senatorul V.I. Krasno-Milașevici, președintele Divanurilor Moldovei și Țării Românești, că la 5 august, prin intermediul logofătului doi Matei Krupenski, a fost transmis Divanului Moldovei ordinul din 23 iulie al lui P.V. Ciceagov cu privire la numirea lui Scarlat Sturza ca „administrator civil al Basarabiei și a părții Moldovei situate de partea stângă a Prutului, prin care s-a dat poruncă să fie anunțați locuitorii acestei regiuni despre schimbarea guvernului și să i se pună la dispoziție lui Sturza toate actele necesare guvernului atât financiare, cât și din arhivă”. Punându-l la curent că a fost dată dispoziția de a fi pregătite actele solicitate, expeditorul adresei i-a mai comunicat demnitarului rus că el, în calitate de vistiernic, „a întocmit un extras privind restanțele la impozit pe care le datorează Basarabia și ținuturile prevăzute spre a fi separate, adică socotind aceste rămășițe de impozit până la 3 octombrie, când, potrivit tratatului, teritoriul va fi restituit Porții Otomane”³⁹.

Despre desemnarea lui Sturza, Krasno-Milașevici nu fusese însă informat, din care motiv s-a adresat lui Ciceagov să-l înștiințeze în acest sens. Prin adresa din 13 august comandantul-șef i-a comunicat că nu a fost pus la curent din cauza neglijenței cancelariei sale. Concomitent, i-a mai adus la cunoștință că a considerat necesar ca Sturza, până la evacuarea militarilor ruși din Principatele Române, să asiste în Divanul Moldovei, iar în exercițiul funcțiunii încredințate lui să intre ulterior⁴⁰:

Făcând parte din Divan, Sturza se ocupa nu numai de acumularea documentației referitoare la teritoriul rășluit, ci și de soluționarea unor probleme curente ce țineau de acest teritoriu. Bunăoară, la 24 august, Krasno-Milașevici l-a informat că Divanul a examinat dosarul privind pretențiile soției locotenent-colonelului Gomonov înaintate succesorilor decedatului spătar Manolache Donici de a i se acorda dreptul să răscumpere partea din moșia Tătărești cumpărată de Donici. Majoritatea membrilor Adunării Generale a Divanului optase pentru a-i respinge pretențiile, pe când logofătul Constantin Balș le-a considerat justificate și nu a fost de acord cu decizia luată. Și întrucât moșia Tătărești este situată de partea stângă a Prutului, a cărei administrare era pusă pe seama lui Sturza, Krasno-Milașevici i-a cerut să se pronunțe asupra hotărârii în cauză a Divanului⁴¹. Peste scurtă vreme senatorul i-a transmis să examineze plângerea locuitorilor satului Larga din ținutul Hotin despre asupririle și ofensele la care au fost supuși în 1809 de fostul arendaș al acestui sat, căpitanul Ilie Adam⁴².

La 31 august, Sturza l-a anunțat pe generalul-maior Liders, comandantul Hotinului, că a primit ordin de la Ciceagov să trimită din raiaua Hotin locuitori cu căruțe pentru a transporta în Kameneț-Podolsk echipament militar aflat în subordinea acestui comandant⁴³.

Deși, deocamdată, nu intrase deplin în exercițiul funcțiunii, el își avea deja cancelaria sa, de a cărei existență ne dăm seama pornind de la faptul că dispunea de pe acum de o condică de expediție. După cum aflăm din cuprinsul ei, Sturza era preocupat, totodată, și de viitoarea sa administrație. La 21 august, el îi raporta din Iași amiralului Ciceagov: „În baza instrucțiunii ce mi-ați dat-o de a trece la selectarea funcționarilor pentru cancelaria subordonată mie în calitate de guvernator civil al regiunii Basarabia, recent alipită, Vă prezint spre examinare și aprobare lista posturilor și a funcționarilor”⁴⁴.

Pe data de 21 septembrie, Sturza s-a adresat în această ordine de idei lui Krasno-Milașevici. O dată cu expirarea termenului de administrare comună a

Principatelor, îi comunica el, „intenționez să plec la Chișinău în vederea organizării administrației regiunii recent dobândite. Dar lipsa funcționarilor necesari pentru executarea lucrărilor îmi crează dificultăți”, din care motiv i-a cerut permisiunea să angajeze funcționarii în privința cărora, având consimțământul lui Ciceagov, convenise cu el anterior „să-i ia cu sine la Chișinău”⁴⁵.

Înainte de aceasta, la 18 septembrie, Krasno-Milașevici a pus în vedere Divanul Principatului Moldovei că Scarlat Sturza „va intra în exercițiul funcțiunii de la 2 octombrie, adică peste trei luni de la schimbul instrumentelor de ratificare a tratatului de pace, zi fixată pentru evacuarea armatei ruse din Principatul Valahiei și a părții Moldovei, cedată Turciei, și pentru sistarea administrării comune a întregului Principat sub supravegherea autorității ruse, din care motiv propun Divanului ca toate dispozițiile sale, referitoare la teritoriul din partea stângă a Prutului, să le limiteze cu data de 2 octombrie”, urmând ca problemele apărute să fie soluționate prin intermediul lui Sturza⁴⁶. Concomitent, înaltul demnitar rus a mai informat Divanul Principatului Moldovei că „procesele cu privire la moșiile situate în stânga Prutului, soluționate în cadrul Divanului sau se examinează până în prezent, au fost transmise guvernatorului civil al Basarabiei Scarlat Dimitrivici Sturza, deoarece se referă la regiunea recent câștigată”⁴⁷.

În Chișinău își avea sediul traducătorul Colegiului Afacerilor Externe al Rusiei Milașevici, încadrat în statele președintelui Divanurilor Principatelor Moldovei și Țării Românești în calitate de revizor, căruia, la 25 septembrie Krasno-Milașevici i-a poruncit să-i acorde ajutor lui Sturza când va sosi la Chișinău, mai cu seamă în ceea ce privește cazarea funcționarilor ruși⁴⁸.

La 28 septembrie, Scarlat Sturza se afla încă la Iași⁴⁹, de unde, în următoarele zile, vine la Chișinău și începe să dirijeze activitățile administrative în cadrul provinciei românești anexate de la data de 2 octombrie 1812, precum va specifica în raportul său din 19 mai 1813 adresat împăratului Rusiei⁵⁰. Servind cu devotament imperiul bicefal care i-a jefuit țara natală, Scarlat Sturza a condus Basarabia timp de 7 luni, ultimele dispoziții ale sale, înregistrate în condica de expediție, fiind date cu 29 aprilie 1813⁵¹. Curând s-a îmbolnăvit grav. În această stare l-a găsit generalul Harting în ziua de 16 mai, când a sosit de la Hotin la Chișinău⁵². În certificatul de boală, semnat la 17 mai de medicul Erlenvein, inspector al Serviciului Sanitar din Basarabia și operatorul Iudingofer, eliberat la solicitarea lui Sturza, în prezența lui Harting, Krupen-

ski și Samov, se arată că „guvernatorul civil al Basarabiei, din momentul intrării lui în exercițiul funcțiunii, a fost împovărat neconținut cu diferite activități și, ca urmare a istovirii sistemului nervos, a suportat un atac de apoplexie, provocându-i o paralizie, din care cauză nu poate mișca mâna dreaptă”⁵³.

La 18 mai, inginerului general-maior Harting, în calitate sa de șef militar al Basarabiei, i-a fost remis următorul aviz dictat de suferindul Sturza: „Starea sănătății mele, dar mai su seamă, imposibilitatea de a mișca mâna dreaptă, paralizată, mă împiedică, de la un timp încoace, să exercit funcția de guvernator civil al Basarabiei, ce mi-a fost încredințată de împărat, și să semnez acte. În același timp e cu neputință de presupus dacă mă voi însănătoși în curând și dacă voi fi în puteri să fac față obligațiilor puse în sarcina mea. Situația în care mă aflu, expusă deja Excelenței Voastre și confirmată prin certificatul eliberat de inspectorul Serviciului Sanitar din Basarabia, doctorul Erlenvein, poate să oprească mersul treburilor ce țin de competența guvernatorului civil.

Făcându-mi datoria sfântă de supus al Maiestății Sale Imperiale și fiind angajat să evit și să previn pe toate căile orice prejudiciu adus beneficiului statului, administrării publice, în cadrul provinciei încredințată mie de împărat, sunt pus în situația extremă să adresez Excelenței Voastre, ca șef militar local, umila rugămintă de a binevoi, în virtutea aceleiași datorii de adevărat fiu al patriei, să luați în primire exercitarea funcției de guvernator civil, conform instrucțiunilor și dispozițiilor particulare, până la însănătoșirea mea sau până la o soluționare imperială specială”⁵⁴. Această înștiințare oficială a fost scrisă după spusele lui Scarlat Sturza, în prezența traducătorului Petru Repe, Alexei Iușnevski, ambii făcând parte din statele Cancelariei guvernatorului civil al Basarabiei, funcționarului de clasa a VII-ea Somov, șeful Cancelariei guvernatorului civil, consilierilor Departamentului I al Guvernului provinciei Basarabia banul Dimitrie Râșcanu, banul Tudor Bașotă, paharnicul Ioan Carp, paharnicul Nicolae Catargi, stolnicul Matei Donici, slugerul Filactache, funcționarul de clasa a VIII-a Bukin, funcționarul de clasa a VII-ea Piotr Leibin, consilierului Direcției financiare a Departamentului II al Guvernului provinciei Basarabia Matei Krupenski, precum și a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care au deus semnătura.

Prin adresele din 19 mai 1813, I.M. Harting a adus la cunoștință ambelor Departamente ale Guvernului provinciei Basarabia, mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni și altor persoane oficiale că el, în legătură

cu îmbolnăvirea lui Sturza, a preluat conducerea administrației civile a Basarabiei până la însănătoșirea lui sau până la emiterea unui decret imperial în acest sens⁵⁵. Tot în aceeași zi de 19 mai, Harting i-a raportat împăratului despre modificarea survenită în conducerea de vârf a Basarabiei⁵⁶.

Drept consecință, la 17 iunie 1813, împăratul Alexandru I, aflat în acest timp în satul Pietersweld din Silezia, a emis pe numele ministrului poliției S.K. Veazmitinov un decret prin care a dispus: „Pentru ca această regiune câștigată recent, care necesită organizare și o mai bună protecție, să beneficieze de o administrare potrivită cu împrejurările de acolo, găsesc de cuviință ca până la numirea unui guvernator în regiunea Basarabia funcția respectivă să fie exercitată de generalul-maior Harting, cumulând funcțiile de guvernator militar și civil. Consilierul de stat activ Sturza să fie demis până se va însănătoși, acordându-i-se leafa pe care o are în prezent”⁵⁷. Inițial a parvenit la Chișinău rescriptul imperial despre eliberarea din funcție a lui Sturza, despre primirea căruia Harting înștiința, la 1 august 1813, Senatul Rusiei, comunicînt, totodată, că nu a sosit încă ordinul imperial despre desemnarea sa în fruntea administrației basarabene. Curând a fost adus la Chișinău și decretul imperial din 17 iunie 1813. La 7 august 1813, Harting i-a pus la curent despre primirea lui atât pe Veazmitinov, cât și organele administrative ale Basarabiei⁵⁸. În aceeași zi de 7 august, Harting a comunicat Oficiului de carantină Moghiliov (Movilău) că fostul guvernator civil al Basarabiei Sturza intenționează să plece peste un careva timp împreună cu familia sa la Sankt Petersburg, de aceea a rugat ca, „până la sosirea lui la Nistru, să se dea dispoziție carantinelor din Movilău și Otaci să pregătească locurile favorabile”⁵⁹. Plecarea lui Sturza la Sankt Petersburg, peste scurtă vreme, o confirmă în notele sale ofițerul Martos, contemporan cu evenimentele⁶⁰. Familia Sturza a fost însoțită până în capitala Rusiei de medicul Erlenvein.

Astfel a luat sfârșit scurta guvernare a lui Scarlat Sturza – primul și ultimul guvernator român al Basarabiei în răstimpul celor 106 ani de dominație rusească. Fiind credincios, el a fost și cel care a inițiat procesul de introducere a legilor rusești în provincia răpită.

După Gh. Bezviconi, Scarlat Sturza a decedat la 3 aprilie 1816⁶¹. Anul 1816, ca fiind cel al morții lui S. Sturza, figurează și în arborele genealogic al Sturzeștilor, elaborat de Octav G. Lecca⁶². Aproximativ această perioadă de timp o indică și cercetătoarea G.M. Domnikova, menționând în această privință că la începutul anului 1817 a murit prima soție a lui

Alexandru Scarlat Sturdza, iar cu puțină vreme înainte de aceasta el și-a deplâns tatăl⁶³, care, după cum aflăm din testamentul Sultanei Sturza, întocmit la 15 iulie 1816, își doarme somnul de veci la mănăstirea Aleck-sandr Nevski din Sankt Petersburg⁶⁴. Însuși Alexandru Sturdza a consemnat că la această mănăstire au fost înmormântați „răposații mei”⁶⁵. Prin urmare, este găsită afirmația potrivit căreia S. Sturza ar fi decedat în 1816⁶⁶.

În istoriografie s-a încetățenit ideea nejustificată precum că Scarlat Sturza, pe parcursul administrării Basarabiei, a dat dovadă de inactivitate, drept argument servind aserțiunile lui F. Vighel și A. Nacco despre bătrânețea lui Sturza, din care cauză „abia se mișcă”, sau cele ale lui Baikov și L. Casso, care i-au imputat „lipsa de experiență” în administrare⁶⁷. Deopotrivă și aprecierea dată de Ioan Halippa: „S. Sturza puțin a influențat asupra organizării administrative a Basarabiei”⁶⁸. Din contra. Fiind o unealtă fidelă Rusiei, el s-a manifestat din plin pe tărâmul administrativ, în pofida faptului că era bătrân, înregistrând într-un timp scurt o serie de realizări incontestabile. Aceasta ne-o demonstrează documentele vremii, în mod special multitudinea de ordine, rapoarte, adrese, trecute în voluminoasele condici de expediție, depozitate la Arhiva Națională a Republicii Moldova. În decursul celor 7 luni cât a cărmuit Basarabia, respectând întocmai stipulațiile Regulamentului privind constituirea administrației provizorii în Basarabia, el a reușit să instituie organele poliției orășenești, Guvernul provinciei Basarabia, să completeze statele structurilor administrative, să soluționeze problemele referitoare la amplasarea în Chișinău a diferitelor instituții și cazarea funcționarilor. Într-un cuvânt, lui i se datorează organizarea administrației provinciale a Basarabiei în faza imediat următoare după anexare, Harting preluând-o la etapa când ea, în linii generale, era constituită.

S-a mai afirmat în mod eronat că Sturza a fost demis ca urmare a prezentării unui raport negativ de către funcționarul Baikov, trimis în 1813, după cum notează Alexandru Boldur, „pentru a controla” situația din Basarabia⁶⁹. În acest context este suficient să precizăm următoarele: 1. Baikov nu a fost trimis cu împunțarea de a controla, ci cu misiunea, dată lui de către ministrul finanțelor al Rusiei la 1 august 1812, de a stabili locurile de amplasare pe Prut a punctelor vamale⁷⁰. 2. El a prezentat autorității ruse nu un raport, dar, după cum citim în scrisoarea cnezului A.B. Kurakin, adresată ministrului poliției S.K. Veazmitinov, un „memoriu (zapiska) particular”⁷¹, pe care l-a

întocmit din proprie inițiativă. 3. Baikov i-a dat memoriul lui Kurakin în timp ce era în trecere prin Tulcin, unde staționa cneazul, iar acesta din urmă l-a transmis lui Veazmitinov, însoțit de o scrisoare cu explicațiile de rigoare, datată cu 30 noiembrie 1813⁷². Prin urmare, conținutul memoriului lui Baikov a devenit cunoscut oficialităților ruse după demiterea lui Sturza.

În literatura istorică este expusă și o altă versiune privind cauza demiterii lui Sturza. Autorii ei admit că pe lângă motivul de boală „a mai existat o cauză care a determinat autoritățile țariste să-l concedieze pe guvernatorul de origine română” și anume: „Atitudinea sa intrasigentă într-un șir de probleme, inclusiv dezacordul său categoric în legătură cu intenția unor demnitari ruși de a coloniza Basarabia cu țărani șerbi din guberniile rusești, a provocat irascibilitatea Petersburgului, determinându-l să decidă demiterea lui S. Sturza”⁷³. Documentele de epocă ne spun însă următoarele în această privință. La 4 decembrie 1812, Sturza îi raporta lui Ciceagov: „A ajuns la urechea mea știrea că mulți moșieri din guberniile ruse au intenția să-i strămute în Basarabia pe țărani șerbi ai lor pentru a-i așeza cu traiul. Punând în concordanță această circumstanță cu instrucțiunile ce mi le-ați dat cu privire la organizarea provinciei, precum și cu situația reală a locuitorilor din provincie, consider această acțiune a moșierilor nepotrivită, deoarece stabilirea aici a oamenilor supuși șerbiei poate genera o influență nefavorabilă nu numai asupra popoarelor vecine, pe care trebuie să ne străduim din răsuputeri să le atragem prin organizarea și starea locuitorilor, dar și asupra populației băștinașe a regiunii Basarabia, care, preferând, în orice caz, viața liberă, va năzui să fugă peste hotar. Pornind de la aceste cauze și având în vedere că strămutarea țărănilor șerbi din guberniile Rusiei în Basarabia va provoca mai mult daună decât folos, eu îndrăznesc să înaintez problema respectivă spre examinare Înalt Execelenței Voastre și cu supunere rog să fie interzisă această strămutare”⁷⁴. Prin dispoziția din 16 ianuarie 1813 Ciceagov a consimțit observația făcută de Sturza în legătură cu

intenția moșierilor ruși de a-și strămuta țărani iobagi în Basarabia, adăugând, totodată, „că dacă acești moșieri stăpânesc deja acolo pământ și au de gând să-și mute acolo țărani proprii pentru a-l prelucra, în cazul acesta nu trebuie de interzis, fără a încălca dreptul de proprietate”⁷⁵. Părerea lui Sturza referitor la această problemă a fost acceptată, ulterior, și de guvernul țarist, ea găsindu-și reflectare în Memoriul ce îi servește rezidentului plenipotențiar al Basarabiei drept directivă în vederea organizării administrative a regiunii Basarabia, aprobat de Alexandru I la 21 mai 1816, din care cităm în acest sens: „Trebuie de avut în vedere că atunci când un careva moșier din stânga Nistrului, cumpărând moșie în Basarabia, ar intenționa să strămute încolo țărani săi, este necesar să fie anunțat că, în virtutea legii și obiceiurilor din această regiune, țărani lor care locuiesc aici se vor bucura de aceleași drepturi cetățenești și personale, ce sunt acordate locuitorilor băștinași. Altminteri, în sistemul local se va produce o dezorganizare dezastruoasă și între locuitori va apărea invidia, teama și discordia”⁷⁶. Așadar, Scarlat Sturza nu a fost destituit din cauza opunerii sale vizavi de intenția unor moșieri ruși de a popula Basarabia cu țărani șerbi.

Și o ultimă remarcă în acest context. Este regretabil faptul că „portretul” lui S. Sturza, care, în realitate, nu-l reprezintă pe el, publicat de Gh. Andronachi, a fost reprodus într-o prestigioasă ediție academică de istorie a românilor⁷⁷. Eroarea a fost relevată la timpul său de Gh. Bezviconi, care a consemnat: „Portretul lui Scarlat Sturdza, redat în *Albumul Basarabiei* (Chișinău, 1933) al dlui căpitan Gh. Andronachi, nu reprezintă pe Sturdza. Nu-i de vină nici autorul indus în eroare. Este Fiodor Ivanovici Preanișnikov (1793-1867), directorul Departamentului poștelor”, a cărui portret, confundat cu Sturza, fusese expus în *Revista Societății Amatorilor de Antichități din Basarabia* (1932, nr. 6). Pentru conformitate, Gh. Bezviconi a indicat să fie consultată lucrarea *Poșta și telegraful în veacul XIX* (Sankt Petersburg, 1901, p. 9)⁷⁸.

Note

1. În documentele moldovenești emise în sec. al XVIII-lea numele de familie al lui Scarlat Sturza este ortografiat *Sturza*, pe când în actele întocmite pe parcursul exercitării de către el a funcției de guvernator civil al Basarabiei este consemnat sub două forme: *Sturza* și *Sturdza*. Prima variantă o găsim atestată, bunăoară, în următoarele acte de arhivă: *Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM)*, F.2, inv.1, d. 2, passim; d. 13, f. 3; d. 58, f. 2, 20; d. 59, passim; d. 70, f.5; F. 733, inv.1, d. 561, f. 4. Cea de-a doua formă este, de bună seamă, una rusificată.

2. C. Popișteanu, D. Matei, *Sturdezeții: din cronica unei familii istorice*, București, 1995, p.53.

3. *Istoria românilor*, București, 2003, vol. VII, tom I, Pliant: *Arbori genealogici* (Sturdza).

4. P. Cernavodeanu, *Români și ruși. Politică și încusciri*, în „Magazin istoric”, 1996, nr. 4, p. 66.

5. *Istoria românilor, pliant*.

6. *Русский архив*, 1893, книга первая, р. 4.

7. *Записки Императорского Одесского Общества Исто-*

- рии и Древностей, Одесса, 1900, т. XXII, p. 116.
8. Л. А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, Москва, 1913, p.199.
 9. *Бессарабские губернские ведомости*, nr.73, 19 septembrie 1881, p. 401; *Zapiski*, p. 120.
 10. *ANRM*, F.2, inv.1, d. 61, f. 1.
 11. *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 4, p. 305; *Din trecutul nostru*, 1936, nr. 36-39, p. 35.
 12. Графиня Р. С. Эдлинг в письмах к В.Г. Теплякову, în „Русская старина”, 1896, август, p. 422; *Istoria românilor*, București, 2002, vol. VI, Pliant: *Arbori genealogici (Moruzi)*.
 13. А. Ф. Шидловский, *Из бумаг графини Р. С. Эдлинг*, în „Русский вестник”, 1889, nr. 2, đ. 483-488.
 14. *Din trecutul nostru*, 1936, nr. 36-39, p. 35, 80.
 15. *Ibidem*, p. 9; С. Popișteanu, D. Matei, *op.cit.*, p. 204, arborele genealogic; P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 66; *Istoria românilor*, vol. VII, pliant.
 16. Ioan Neculce. *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, Iași, 1931, fascicula 9, p. I, p. 57.
 17. Ф.Ф. Вигель, *Воспоминания*, Москва, 1865, часть VI, p. 124.
 18. С. Popișteanu, D. Matei, *op.cit.*, p. 53.
 19. P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 66. Radu Rosetti menționează că acest „mare complex de moșii” îl deținea logofătul Grigoraș Sturza, fratele lui Scarlat Sturza (*Din trecutul nostru*, 1936, nr. 36-39, p. 9).
 20. С. Popișteanu, D. Matei, *op.cit.*, p. 196.
 21. *Ispisoace și zapise*. Publicate de Gh. Ghibănescu, Iași, 1931, vol. VI, partea I, p. 143.
 22. *Ibidem*, p. 143.
 23. Șt. Verechet, *Documente vechi*, Chișinău, 1928, p. 33.
 24. *Ispisoace*, p. 151-153.
 25. С. Popișteanu, D. Matei, *op.cit.*, p. 53.
 26. *Письма адмирала Иосифа Михайловича де Рибаса правителю канцелярии фельдмаршала князя Потемкина-Таврического для доклада его светлости*, în „Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей”, Одесса, 1879, том XI, p. 427-428.
 27. *Ibidem*, p. 427.
 28. *Ispisoace...*, p. 164-165.
 29. *In memoriam professoris Mihail Muntean*, Chișinău, 2003, p. 153-154; „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova”, Seria „Științe socioumanistice”, Chișinău, 2003, vol. III, p. 253.
 30. А. Скальковский, *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823*, часть II, p. 331.
 31. Această afirmație este prezentă în *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, Кишинев, 1902, том II, p. 34; *Din trecutul nostru*, 1936, nr. 36-39, p. 36.
 32. *Ispisoace*, p. 154-155.
 33. *Ibidem*, p. 163.
 34. А.Ф. Șidlovski, *op.cit.*, p. 483.
 35. С. Popișteanu, D. Matei, *op.cit.*, p. 53; P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 66.
 36. А. Kidel, *La curtea țarilor Rusiei: contesa Roxandra Edling-Sturza*, în „Viața Basarabiei”, 1934, nr. 3, p. 7.
 37. *ANRM*, F.1, inv.1, d. 3995, f. 10.
 38. *ANRM*, F.1, inv.1, d. 4269, f. 332 v.
 39. *ANRM*, F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 1.
 40. *Ibidem*, f. 9; *ANRM*, F. 1, inv. 1, d. 4269, f. 385.
 41. *ANRM*, F. 1, inv. 1, d. 4269, f. 460. „”
 42. *Ibidem*, f. 631.
 43. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 2 - 2v.
 44. *Ibidem*, f. 1.
 45. *Ibidem*, f. 8.
 46. *ANRM*, F. 1, inv.1, d. 4269, f. 819.
 47. *Ibidem*, f. 971.
 48. *Ibidem*, f. 981.
 49. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 8v.
 50. *ANRM*, F.2, inv.1, d. 65, f. 51.
 51. *ANRM*, F.2, inv. 1, d. 80, f. 804 v.
 52. *Ibidem*, f. 815v.
 53. *ANRM*, F.5, inv.2, d. 1, f. 5.
 54. *Ibidem*, f. 2.
 55. *ANRM*, F.2, inv. 1, d. 80, f. 806 v-807.
 56. *Ibidem*, f. 815 v- 816.
 57. *ANRM*, F.5, inv.2, d.1, f. 23; *Trudi*, p. 35.
 58. *ANRM*, F. 5, inv. 1, d. 1, f. 364, 384v; F. 205, inv.1, d. 4, f. 1.
 59. *ANRM*, F.5, inv.1, d. 1, f. 370.
 60. *Записки инженерного офицера Мартоса о турецкой войне в царствование Александра Павловича. 1806-1812*, on „Русский архив”, 1893, книга II-я, p. 514.
 61. *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 4, p. 306; *Din trecutul nostru*, 1936, nr. 36-39, p. 36.
 62. Octav G. Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911.
 63. Г.М. Домникова, *Александр Скарлатович Стурдза*, în „Христианство и русская литература”, Санкт-Петербург, 2002, сборник IV-й, p. 256.
 64. *ANRM*, F. 302, inv.2, d. 290, f. 24v.
 65. G.M. Domnikova, *op.cit.*, p. 257.
 66. A. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, 1995, p. 16; P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 67.
 67. Sursele acestor patru autori sunt indicate anterior.
 68. *Trudi...*, p. 35.
 69. A. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*, Chișinău, 1929, p. 16; Idem, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 326; M. Suveică, *Organizarea administrativă a Basarabiei după anexare (1812-1828)*, în „Caiete de istorie”, 2002, nr. 3, p.21.
 70. V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830)*, Chișinău, 2002, p. 9.
 71. *ANRM*, F. 2, inv.1, d. 75, f. 1; *Zapiski*, p. 118.
 72. *Ibidem*.
 73. D. Dragnev, I. Varta, *Istoria românilor. Epoca modernă*. Chișinău, 2000, p. 106.
 74. *История Молдавии. Документы и материалы*, Кишинэу, 1962, том III, часть I, p.14.
 75. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 21, f. 2.
 76. *Istoria Moldovei*, p. 513.
 77. *Istoria românilor*, București, 2002, vol. VI, p. 711; *Istoria românilor*, București, 2003, vol. VII, tom I, p. 210.
 78. *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 4, p. 305, nota 2.

RECENZII

VIRGIL PÂSLARIUC
RAPORTURILE POLITICE DINTRE MAREA BOIERIME
ȘI DOMNIE ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLUL al XVI-lea.

Chișinău, „Pontos”, 2005, 291 p.

Coraportul relației boieri-domn s-a schimbat de la un secol la altul. Studiarea aspectului mai sus menționat, al relațiilor politico-sociale, pentru secolul al XVI-lea prezintă interes sporit în cazul în care se constată schimbarea tipajului în condițiile instaurării suzeranității otomane.

În această privință, lucrarea „Raporturile politice dintre marea boierime și domnia în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea”, de Virgil Pâslariuc este una de bază. Monografia este rezultatul unui îndelungat și minuțios studiu, bine documentat, asupra elitelor politice din spațiul carpato-nistean. Ea acoperă perioada cronologică dinte anii 1504 și 1595, și cuprinde Introducerea, șase capitole, clasificate în special după domnii, și Încheiere.

În Introducere autorul argumentează necesitatea studiului relațiilor și a coraportului dintre boierime și domn, în secolul al XVI-lea, în Țara Moldovei în condițiile în care boierimea era forța motrice a societății medievale moldovenești.

Subiecții principali ai lucrării sânt doi componenți de bază ai societății: boierii (în special marea boierime) și domnia; autorul analizând și modul în care au acționat și întreacționat.

Prin noțiunea „marea boierime” Virgil Pâslariuc definește „categoria socială a marilor proprietari de pământ cu titlu ereditar, ce le asigură stabilitatea și prosperitatea economică, pe care se sprijinea forța militaropolitică a acesteia și care, în virtutea tradițiilor, avea acces la înaltele funcții în instituțiile statului, constituind astfel clasa politică a țării” (p. 6). În această categorie social-politică, autorul include, pe bună dreptate, nu doar pe deținătorii marilor dregătorii, ci și pe reprezentanții celor mai de cinste și înstărite neamuri nobile ale Țării Moldovei. De asemenea se insistă a se renunța de la noțiunea de „boierime mijlocie”, a cărei utilizare nu este întemeiată pe argumente solide, pleddând pentru termenii marea și mica boierime.

Un alt obiectiv al lucrării este și studiarea dinamicii schimbării elitelor, autorul căutând cauzalitatea acestui fenomen în strânsă legătură cu procesele funciare.

O sarcină de importanță majoră, pe care și-o propune autorul, este reluarea discursului (discuției) referitor la rolul mării boierimi de „eminamente reacționar, trădător, și parazit”, (p.11) unica vinovată de aservirea Țării Moldovei de către Poarta Otomană. Scopul discuției inițiate de Virgil Pâslariuc este „de a stabili corectitudinea și productivitatea” (p.11) acestei idei lansate în perioada postbelică de către istoriografia marxistă.

Este examinată succint și evoluța raportului boierime-domnie pentru perioada premergătoare secolului al XVI-lea, evidențiind două etape: de la moartea lui Alexandru cel Bun(1432) până la urcarea lui Ștefan cel Mare pe scaunul domnesc al Țării Moldovei(1457), perioadă în care boierimea are o pondere majoră în stat, situație determinată de faptul că anume acum ia amploare crearea „domeniilor latifundiare” (p. 7), inclusiv în detrimentul domeniului domnesc. „Omnipotența politică și economică” (p. 8) a mării boierimi până în epoca lui Ștefan cel Mare a permis, în opinia autorului, să schimbe și „sistemul de succesiune la tron” (p. 8) ajungând până la însutirea diarhiei. Epoca se caracterizează prin schimbarea frecventă a domnilor, situație care a favorizat crearea marilor domenii boierești. Este elocvent exemplul adus de Virgil Pâslariuc în favoarea acestei idei: la 1437 Mihail de la Dorohoi stăpâna în jur de 52 de sate, iar pe întreaga țară boierii dețineau 80 % în fondul funciar al Țării Moldovei.

Situația se modifică în epoca ștefaniană; domnul reușește să diminueze influența economică și politică a mării boierimi prin intermediul unor măsuri energice, menite să consolideze puterea centrală: a) micșorează numărul daniilor, pentru a împiedica descompunerea domeniului domnesc; b) surpă baza economică a puterii politice a mării boierimi, prin „pulverizarea marilor domenii ” (p. 9), prin respectarea strictă a vechiului principiu al eredității generale asupra stăpânirilor boierești; c) prin cumpărări și confiscări domnul reușește să consolideze substanțial domeniul domnesc, d) a fost sprijinită considerabil boierimea mică și „țărănimea liberă”, cu toate ca autorul în acest caz evită a da o

definiție acestei din urmă categorii sociale, a cărei existență este tot atât de dubioasă ca și a „boierimii mijlocii”(p.9), e) structura sfatului domnesc este modificată în direcția consolidării forțelor centripete.

Măsurile întreprinse de Ștefan cel Mare au avut consecințe asupra raportului dintre domnie și boierime, care s-au manifestat puternic pe parcursul întregului secol al XVI-lea.

În Introducere autorul atenționează asupra importanței tipului polonez de guvernare și statutului nobilimii polone, exemplul ideal pentru boierimea moldovenească, care permanent a tins spre înfăptuirea acestor modele. Însă existența a câtorva factori, interni și externi, au împiedicat realizarea modelului polonez în Moldova (p.10-11).

Ceea ce ține de istoriografia problemei, deși este reflectată de către autor, considerăm că merita un spațiu mai larg. Lucrarea este bazată pe „studierea izvoarelor din epocă, atât a celor documentare, cât și a celor narrative”(p.13), aflate în marile colecții de documente, începând cu cele publicate în perioada antebelică de către Teodor Codrescu și Gheorghe Ghibănescu și finisând cu volumele D.I.R.-ului și ale D.R.H.-ului. Virgil Pâslariuc nu evită nici documentele externe publicate în diverse colecții, printre cele mai importante fiind Hurmuzachi și Veress, la care apelează de cele mai dese ori. Documentele narrative utilizate includ cronici interne, externe (turcești și polone) și notițele de călătorie cuprinse în mare parte de colecția Călători Străini despre Țările Române.

În primul capitol autorul se referă la perioada domniei domnului Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517) și la relațiile acestuia cu marea boierime. Elementele și evenimentele cheie pe care se bazează acest capitol sânt: alegerea lui Bogdan în calitate de domn, rolul lui Luca Arbure și al lui Ioan Tăutul în procesul de desemnare a noului domn. Situația creată a determinat și natura raporturilor dintre domn și marea boierime care s-a manifestat în evoluția Sfatului domnesc. Conflictele Țării Moldovei pe plan extern au fost utilizate de Bogdan pentru o schimbare lentă a componenței Sfatului domnesc. În aceste condiții, sunt constatați, de către Virgil Pâslariuc, în Sfatul domnesc noi membri cu capacități militare (Dan Bolea, Hrană, Talabă, Stârcea etc.), cu toate că continuă să fie prezenți și foștii dregători (Șteful, Negrilă, Cozma etc.). Autorul observă că schimbările în Sfatul domnesc sânt promovate atât din inițiativa domnului cât și din cea a mării boierimi.

În linii generale relațiile domn – marea boierime s-au desfășurat sub însemnul colaborării (p.39), nucleul Sfatului domnesc rămânând relativ intact, format din boierii lui Ștefan cel Mare. Autorul constată și formarea

domeniilor mari familiare cum ar fi, de exemplu, cel al lui Cozma Șarpe postelnicul. Este prezent și fenomenul transmiterii dregătoriilor în cadrul unor familii boierești.

Capitolul II cuprinde din punct de vedere cronologic epoca domniei lui Ștefan cel Tânăr (1517 - 1527), și rebeliunea mării boierimi din 1523 pe care autorul o numește impropriu „Fronă”. Analizând rebeliunea din 1523, Virgil Pâslariuc constată apariția unor elemente noi, nemaiîntâlnite până la acea dată. Remarcabil este faptul că conflictul domn – marea boierime se manifestă sub forma confruntării deschise. Marea boierime, profitând de împrejurare (situația dubioasă a alegerii ca domn a lui Bogdan cel Orb și minoratul lui Ștefan cel Tânăr, formează ceea ce autorul numește „oligarhie nobiliară”, și care întrunea cele mai de vază neamuri ale Țării Moldovei: Arbureștii, Găneștii, Tăutuleștii.

Conflictul dintre puterea centrală și clasa politică a fost precedat și de agravarea relațiilor moldo-polone, fiind determinată de câțiva factori, cum ar fi existența în Polonia a numeroși boieri pribegi și a unui pretendent la scaunul țării – Petru Pribeagul; refuzul regelui Sigismund de a-și căsători fiica cu domnul Moldovei.

Un loc aparte în acest capitol îl ocupă solia lui Luca Cârje în Polonia. Virgil Pâslariuc punând la îndoială faptul ca această solie ar fi provocat rebeliunea de la 1523, o consideră un rezultat al agravării situației internaționale și a creșterii puterii Porții Otomane. Autorul constată existența a două grupări boierești: una reprezentată de Luca Arbure și Luca Cârje, polonofilă; cealaltă grupare, formată din boierii ce aveau stăpâniri în sudul și estul țării, adică în preajma raialelor de orientare prootomană.

În Capitolul III al lucrării Virgil Pâslariuc abordează problema relațiilor domn – marea boierime în prima domnie a lui Petru Rareș (1527 - 1538). Aspectul principal al acestor relații, asupra cărora se oprește autorul, este „responsabilitatea ambilor factori de decizie” (p. 77), domn și boieri, în evenimentele din anul 1538, încercând să prezinte dintr-un nou unghi de vedere esența „anului 1538”.

Virgil Pâslariuc evidențiază faptul venirii în scaunul domnesc a lui Petru Rareș cu concursul și sprijinul tuturor stărilor, într-o conjunctură prielnică, respectiv și primele acțiuni ale domnului au fost favorabile boierimii (este cazul permiterii reîntoarcerii în țară a pribegilor, inclusiv a Arbureștilor și a Găneștilor). Acțiunea marilor boieri la 1538 este considerată de autor ca ceva normal și firesc, o dată ce Petru Rareș atentează la interesele ei, devenind autoritar, neglijând Sfatul domnesc în special ceea ce privește politica externă (exemplul „aventurii pocuțiene” este unul clasic).

Ideea „boierimii trădătoare” de la 1538 este, după Virgil Pâslariuc, rodul „unui orgoliu rănit”(p. 103-104) al lui Petru Rareș care pretindea că ar fi învins în cazul în care n-ar fi existat trădarea din partea boierimii. Autorul pune la îndoială afirmația domnului, având în vedere că în conflictul militar cu Poarta Otomană care se afla în perioada de înflorire, Țara Moldovei ar fi fost învinsă indiferent care ar fi fost acțiunile mării boierimi.

Capitolul IV acoperă perioada cuprinsă de domniile lui Ștefan Lăcustă (1538-1540), Alexandru Cornea (1540-1541), a doua domnie a lui Petru Rareș (1541-1546), domniile lui Ilie Rareș(1546-1551), Ștefan Rareș (1551-1552), Alexandru Lăpușneanul (1552-1561; 1564-1572), Despot vodă (1561-1563) și Ștefan Tomșa (1563-1564). Este perioadă când a avut loc schimbarea statutului internațional al Țării Moldovei. Autorul în acest capitol repune în discuție rolul jucat de marea boierime în acest proces.

Domniile lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, Virgil Pâslariuc le grupează într-un paragraf separat. Este perioada când apare în relațiile domn – marea boierime cel de al treilea factor – Poarta Otomană.

În opinia autorului, părăsind pe Petru Rareș în timpul conflictului cu Poarta la 1538, marea boierime dorea doar înlăturarea domnului ce nu le era pe plac. Ea a acceptat toate condițiile impuse de Poartă, în afară de anexările teritoriale din sudul Moldovei pentru care s-a opus cu mare înverșunare, ajungându-se la o situație inedită când este asasinat domnul înscăunat de otomani și numirea unuia ce nu avea dreptul dinastic asupra scaunului domnesc.

De nemulțumirea boierimii s-a folosit Petru Rareș pentru a reveni la domnie, cu sprijin otoman. În a doua domnie, pentru restabilirea ordinii interne, Petru Rareș recurge la „temperarea mării boierimi”(p.119), pedepșind pe vinovații de rebeliunea contra lui Ștefan Lăcustă, practicând și execuțiile (la 1543 sunt executați Andreica Șeptelici și Avram Rotâmpan).

În general, spațiul cronologic dintre 1538 - 1572 este semnificativ prin apariția unor noi aspecte ce țin de relațiile domn – marea boierime, și care sunt evidențiate cu măiestrie de Virgil Pâslariuc. Este perioada când Poarta Otomană sancționează pe domni cu pedepșirea boierilor care, în opinia autorului, constituiau forța principală ce lupta pentru țară. Acum are loc erodarea principiului dinastic la alegerea domnilor; se schimbă și forma de protest a boierimii față de abuzurile domniei, pribegia devenind o regulă generală. În domnia lui Iliș Rareș asistăm la impunerea boierimii la plata haraciului către Poarta Otomană.

Capitolul V include epoca domniei lui Ioan vodă

(1572-1574). Este capitolul în care autorul insistă asupra necesității revizuirii ideilor încetățenite în istoriografie referitor la aprecierea activității domnului Ioan vodă, și propune o reinterpretare a așa-numitei trădări a mării boierimi. De fapt, Virgil Pâslariuc constată aceeași situație ca și în cazul evenimentelor de la 1538. Istoriografia modernă, răspunzând necesității timpului, a creat modelul domnului patriot care luptă pentru binele țării și care este împiedicat și trădat de către boierimea reacționară.

Autorul propune cercetarea raporturilor domn - marea boierime din perspectiva faptelor. Astfel, căderea lui Ioan vodă nu este determinată de trădarea mării boierimi, ci de dorința domnului de a se menține la putere cu orice preț, nefiind capabil de a se asigura cu sprijinul mai mare al vecinilor. Victoriile Imperiului Otoman la Cahul și Roșcani par logice, reieșind din forța lui militară, rezultatul urma să fie același chiar și în cazul în care nu avea loc „trădarea” lui Ieremia Matieșescul. Boierimea nu a făcut altceva decât să-și apere averile și familiile lor, care de fapt formau sensul medieval al noțiunii „țară”, conform autorului.

Capitolul VI cuprinde perioada cronologică dintre 1572 și 1595, și include domniile lui Petru Șchiopul (1574-1592), Iancu Sasul (1579-1582), Aron Tiranul (1592-1595). Este epoca de cotitură în relațiile dintre domn și marea boierime, care a fost determinată de situația din relațiile internaționale și de criza prin care trecea Imperiul Otoman la acea etapă.

Domnia lui Petru Șchiopul este perioada când în cadrul boierimii pătrund masiv elemente de origine greacă. Sunt prezenți și boierii munteni care ocupă dregătorii în sistemul administrativ al Moldovei. Același domn este destul de tolerant, pentru a-și consolida pozițiile, și față de boierimea autohtonă, fapt apreciat, în special, după domnia lui Iancu Sasul, ce era „din os domnesc”, și care fusese destul de dur în relațiile cu boierii săi.

Reprezentativă este și domnia lui Aron Tiranul, ce cumpără domnia de la Poarta Otomană, iar datoriile pe care le făcuse pentru a obține scaunul domnesc au marcat în întreaga domnie raporturile sale cu boierimea, de care se distanțează treptat, bazându-se pe mercenarii unguri, un nou aspect al epocii, care apare încă în domnia lui Despot vodă.

În Încheiere Virgil Pâslariuc subliniază faptul că secolul al XVI-lea prezintă o perioadă de cotitură pentru raporturile dintre domn și marea boierime, schimbări provocate de modificarea statutului politico-juridic al Moldovei, desemnarea domnului de către Poarta Otomană, de pierderile teritoriale și existența haraciului. Acest fapt a întărit verticalitatea puterii, a acce-

lerat procesul de identificare a boierimii cu dregătoriile. Este perioada când decade sistemul ereditaro-electiv, deschizând calea spre scaunul domnesc reprezentanților marii boierimi.

Autorul insistă asupra poziției antiotomane a boierimii, pe care o identifică cu „țara”, combătând ideea vehiculată în istoriografie despre faptul că schimbarea statutului politico-juridic al țării a făcut ca boierimea să devină principalul element prootoman.

Virgil Pâslariuc admite, comparând cu situația din Europa Occidentală, existența în Țara Moldovei a dreptului „jus resistendi”, ce presupune posibilitatea supușilor de a se ridica contra stăpânului în cazul în

care ultimul nu-și îndeplinea obligațiile. Având în vedere acest drept, autorul consideră ca un fenomen normal manifestările cu caracter antidomnesc marea boierime.

Monografia lui Virgil Pâslariuc „Raporturile politice dintre marea boierime și domnia în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea”, pe drept cuvânt, reprezintă o lucrare care poate fi recomandată tuturor specialiștilor preocupați de studierea istoriei naționale și, în special, celor interesați de studiul elitelor socio-economice și politice din Moldova medievală.

Sergiu Bacalov

RAPORTUL PUTERE CENTRALĂ - FACTORI POLITICI INTERNI: REFLEX AL STATUTULUI JURIDIC AL PRINCIPATELOR ROMÂNE (sec. XVII-XVIII),

**Volum coordonat de Veniamin Ciobanu,
Editura Junimea, Iași, 2006, 291 p.**

Volumul *Raportul putere centrală - factori politici interni: reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, coordonat de cunoscutul și reputatul istoric Veniamin Ciobanu, a ieșit recent de sub tipar sub egida Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” și cu sprijinul financiar al Ministerului Educației și Cercetării în cadrul Proiectului de GRANT CNCSIS.

Din punct de vedere al configurației structurale, studiul conține cinci articole științifice în limba română cu rezumate în limba engleză.

Introducerea, *Câteva lămuriri* din partea coordonatorului, este succedată de o descriere concisă a scopului urmărit de autori. Profesorul Veniamin Ciobanu scoate în evidență motivarea tematică și cronologică. Istoricul precizează că în istoriografia românească este mai puțin cercetată problema ce ține de „*raporturile puterii centrale cu factorii politici interni, altfel spus, cu instituțiile locale, reprezentate de unii dintre aceia, ca expresie a definerii statutului juridic al Moldovei, Țării Românești și al Transilvaniei, în secolele XVII și XVIII*” (p. 7).

Primul articol, intitulat *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova, oglindit în izvoare narrative românești și străine (sec. XVII)* de Cătălina Chelcu este consacrat analizei evoluției și modificării statutului juridic al instituției domniei în Moldova. În baza izvoarelor narrative și a altor categorii de surse, autorul con-

cluzionează „că *statutul juridic al instituției domniei* în Moldova în sec. al XVII-lea a înregistrat o *degradare severă*, cauzată de agravarea consecințelor aplicării tuturor mijloacelor de natură politică sau economică folosită de otomani în prima jumătate a veacului” (p. 49).

Următorul autor Călin Felezeu în articolul *Statutul instituției centrale a Transilvaniei reflectat în raporturile cu Poarta Otomană (sec. XVII)* abordează problematica „*caracterului negociat și contractual al relațiilor româno-otomane*” (p. 52). În articol sunt examinate diferite aspecte ale evoluției contactelor Țărilor Române cu Imperiul Otoman, natura relațiilor Principatului autonom al Transilvaniei cu Imperiul Otoman după anul 1541, specificul autonomiei administrative și legislative, individualitatea teritorială a spațiului românesc, etc. Cercetările autorului arată că: „în epoca Principatului autonom, otomanii, respectând tradiția *voievodatului*, nu i-au considerat pe principii transilvăneni ca simpli *reprezentanți și susținători ai ideii de stat ungar*. Apoi, în evoluția ulterioară anului 1541, s-a evidențiat faptul că Transilvania a avut *un rol politic hotărât ostil suzeranității maghiare*, plăsmuită și propagată cu mijloacele exclusive ale catolicismului în doctrina mistică despre „Sacra Coroană” (p. 92).

Istoricul Sorin Bulboacă în articolul *Raporturile dintre puterea centrală și instituția băniei din Țara Românească și cea din Transilvani în secolul al XVII-*

lea propune să „descifreze, să analizeze și să explice raporturile care au existat între *instituția băniei și puterea centrală* din Țara Românească și cea din Transilvania, în contextul mutațiilor survenite în relațiile internaționale din Europa Est – Centrală din perioada respectivă” (p. 96). Studiul conține următoarele subcapitole: *Locul și rolul instituției băniei în viața politică a Transilvaniei și a Țării Românești, Prerogativele banilor (judecătorești, militare, politico-diplomatice, administrative, confesionale), Raporturile dintre principii Transilvaniei și banii Lugojului și Caransebeșului în contextul evoluției raporturilor internaționale, marea bănie a Craiovei și instituția domniei în Țara Românească.*

Articolul prezentat de profesorul Veniamin Ciobanu este intitulat ***Statutul juridic al instituțiilor centrale și locale ale Principatelor Române în viziune otomană (sec. XVIII)***. Este un studiu istoriografic modern, bine documentat, prezentat într-o elegantă ținută științifică. Autorul abordează un aspect major al problematicii care a rămas marginal în istoriografia europeană. „Este vorba de *viziunea oficială otomană* asupra aceluși statut, sub două din componentele sale esențiale, și anume *raporturile juridice* dintre Principate și Puterea Suzerană, pe de o parte, iar pe de alta, dar decurând, *implicit*, din prima, a *locului* pe care înțelegea Poarta să-l atribuie acestora, *în relațiile sale cu puterile europene*” (p. 141). Problematika este abordată detaliat și minuțios în următoarele subcapitole: 1. Condițiile în care se putea accede la demnitatea de domn. 2. Condițiile confirmării și reconfirmării în domnie. 3. Cauzele măzilirii. 4. Titluri și apelative atribuite domnilor Moldovei și celor ai Țării Românești; 5. Raportul domnie – factori politici interni.

Ultimul articol inserat în lucrare aparține istoricului Mihai – Ștefan Ceaușu. Autorul studiază un subiect de deosebită importanță – ***De la medieval spre modern. Instituțiile politico-administrative din Bucovina sub impactul reformelor iosefiniste***. Cercetările prezentate arată că „instituțiile politico-administrative din zona de nord-vest a Moldovei, ce a intrat în componența Imperiului Habsburgic cu numele Bucovina, s-au aflat sub impactul reformelor iosefiniste, fiind direct influențate de evoluția *statutului juridic* al noii provincii în cadrul Monarhiei Austriece. Rezultat al ideologiei reformiste iosefiniste, noile instituții politico-administrative răspundeau cerințelor politice ale epocii și constituiau un veritabil pas înainte, pe calea modernizării instituționale, în funcție de rațiunile dezvoltării economico-sociale” (p. 273-274).

În concluzie, ținem să menționăm că apariția acestui volum, bazat pe un material documentar bogat, completează un gol istoriografic și aduce o nouă contribuție la cunoașterea trecutului nostru istoric. Având drept bază științifică cercetările istoriografiei naționale și mondiale, autorii și-au propus să realizeze o serie de studii cu caracter de analiză și sinteză. Lucrarea este realizată la un nivel științific susținut și cu, suguranță, își va obține un loc aparte în istoriografia problemei investigate. Valoarea acestui studiu este deosebită și marele merit al apariției ei aparține coordonatorului, distinsului istoric Veniamin Ciobanu, care cu brio a reușit să structureze cartea în mod științifico-problematic, istoriografic și cronologic. Cercetările efectuate merită cea mai înaltă apreciere în mediul științific. Recomandăm cititorului fără rezerve această lucrare și dorim autorilor noi succese editoriale.

Lilia Zabolotnaia

SUMAR

60 DE ANI DE LA FONDAREA PRIMELOR INSTITUȚII ACADEMICE ÎN MOLDOVA

Știința istorică din Moldova în anii 1946-2006.

Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi 3

STUDII ȘI COMUNICĂRI

Dreptul femeilor la proprietate și moștenire în Moldova medievală. *Lilia Zabolotnaia* 17

Movileștii, polonezii și Sud-Estul Moldovei.

Ion Chirtoagă, Valentina Chirtoagă 28

Unele constatări istoriografice privind influențele occidentale în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea. *Stela Purice* 31

Soțiile voievodului Constantin Cantemir Bătrînul.

Anatolie Apostol 33

Isprăvnicia în ținutul Soroca (mijl. sec. al XVIII-lea – înc. sec. al XX-lea). *Alina Felea* 38

Rețeaua de drumuri și transport a orașului Chișinău în secolul al XIX-lea. *Elena Serbaniuc* 43

Stema și drapelul municipiului Bălți.

Silviu Andrieș-Tabac 51

Reflecții cu privire la activitatea unor cămine culturale din Basarabia la sfârșitul perioadei interbelice și în anii războiului. *Valeriu Popovschi* 55

Unele constatări privind conflictul transnistrean: geneză și actualitate. *Essam Abou Salem* 61

Tipurile mentalităților: interpretări istorice și istoriografice. *Angela Lisnic* 65

DOCUMENTAR

Organizarea sistemului comercial vamal în Moldova în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774 (După materiale inedite din arhivele ruse). *Petru Costin* 71

PERSONALITĂȚI

Scarlat Sturza. *Dinu Poștarencu* 76

RECENZII

Virgil Pâslariuc. Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în țara Moldovei în secolul al XVI-lea. (*Sergiu Bacalov*) 83

Raportul putere centrală - factori politici interni: reflex al statutului juridic al principatelor române (sec. XVII-XVIII), Volum coordonat de Veniamin Ciobanu. (*L. Zabolotnaia*) 86

SUMMARY

SUMMARY

60 YEARS FROM THE FOUNDATION OF THE FIRST ACADEMIC INSTITUTIONS IN MOLDOVA

Historical Science of Moldova in 1949 – 2006.

Demir Dragnev, Ion Jarutchi 3

RESEARCH AND REPORTS

Women's Right of property and succession in the Medieval Moldova. *Lilia Zabolotnaia* 17

The Movileshts, the Polish, and the south-east of Moldova. *Ion Chirtoaga, Valentina Chirtoaga* 28

Some historiographic statements on the occidental influence in Moldova in the second half of the XV century. *Stela Purice* 31

Wives of Voivode Constantin Cantemir Batrinul.

Anatolie Apostol 33

Subprefecture in the province of Soroca (mid XVIII century – early XX century). *Alina Felea* 38

Road and transport network in the city of Chisinau in the XIX century. *Elena Serbaniuc* 43

Coat of arms and flag of the municipality of Balti.

Silviu Andries-Tabac 51

Reflections on the activity of cultural centers of Bessarabia at the end of the interwar period and during the war years. *Valeriu Popovschi* 55

Some statements on the Transnistrian conflict: genesis and current situation. *Essam Abou Salem* 61

Types of the mentalities: historical and historiographic interpretations. *Angela Lisnic* 65

DOCUMENTARY

Organization of the customs commercial system in Moldova during the 1768 – 1774 Russian – Turkish War (according to the unpublished materials of the Russian archives). *Petru Costin* 71

PERSONALITIES

Scarlat Sturza. *Dinu Postarencu* 76

REVIEWS

Virgil Paslariuc. Political relations between the squirearchy and the reign in the country of Moldova in the XVI century. (*S. Bacalov*) 83

Relation of the central power – internal political factors: reflection of the legal status of the Romanian principalities (XVII – XVIII centuries) Volume coordinated by Veniamin Ciobanu. (*L. Zabolotnaia*) 86